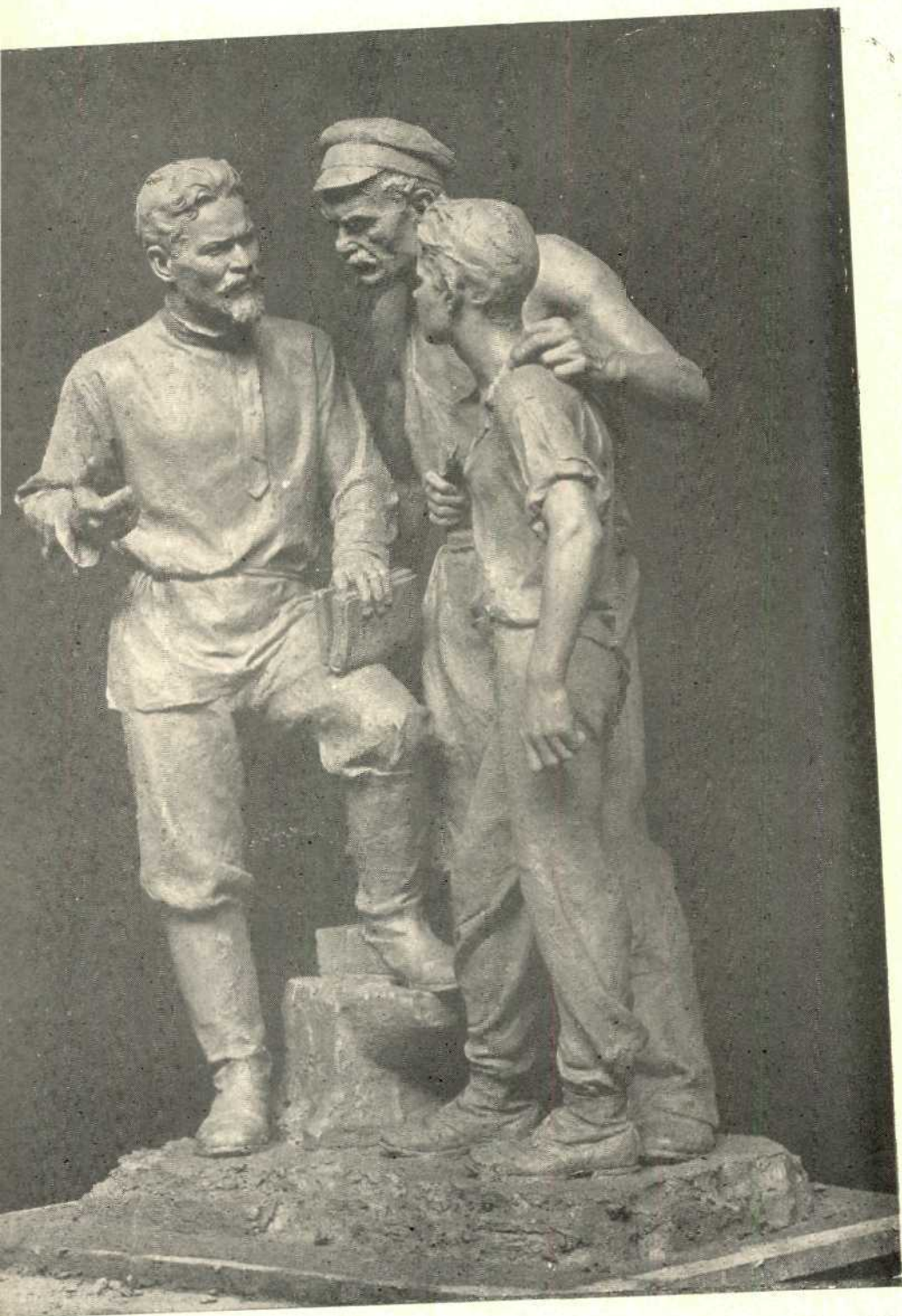

LOOMING

II

1975

AV MÄNNI

M. I. Kalinin Revali tehases (Kips) 1954

LOOMING

11

1975

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Arvi Siig

IGINOOR HOMMIK

Täis busse hommikuti
 igal nädalal
me ründame, ees kiiluks vasak õlg.
Me saame peale, ehkki keegi hädaldab,
et uuel dederoonil
 maha jooksis põlv.

Oh naised!
 Kingad meil
 te kotsad teevad kottadeks,
nööp mingi
 alati on puudu riietelt.
Kuid kui teil parajasti pole
 viiekopkalist,
te ainult küsige,
 ma annan teile viiesel!

Ei lase väiklusel
 ma teha ennast abituks,
sest pole väiklane ju inimeste
 enamus?
Kas bussis sõidame
 või tööd me teeme vabrikus —
maailmas elame kui suures
 ühiselamus.

Nii tunnen tihtipeale:
 päris kodu polegi,
ja kuigi pressitakse nii,
 et sees kõik pöörleb,
ma sõidan tööle
 täpselt nagu kojugi,
ja sõidan koju,
 nagu sõidaks tööle.

ARVI SIIG

1763

Jah, vahel tüdin elu nõnda seatusest.
 Siis oma toas ma
 diivanit ei põlga.
 Kuid peagi jälle
 vaimses bussipeatuses
 ma mõttesumma kiilun
 oma õlga.

Koht kõigest eemal leida
 pole keeruline.
 Koht leida enesele endas, siin,
 ses ajas,
 ju oleks keeruline vist ka keerubile,
 kui ta sealt kuskilt
 meie hulka sajaks!

Ja siiski:
 elagu see trügimise ponnistus
 ja ühiselamud — kooselu moodne talgu —
 ja bussid-vägilased,
 kes te igal hommikul
 meid
 päikse pooltki
 veate vastu valgust!

1966

KARJAFARMIS

Aeg ammu lausus: «Jumalaga, laudad,
 hea vana sõnnikuromantika!
 Me loome uued, kus ka looma süda laulaks,
 kus valgust, õhku, ruumi kas või tantsida!»

Ei, aeg ei hoobelnud. Siin, uues karjafarmis
 on sõnnik õhe kui kultuurikiht.
 Bach kõlab mitte üksnes talitaja tarvis.
 Kui oleks vaja, asuks siin ka lift.

ARVI SIIG

1764

Noorkarjatalitaja käib kui õpetaja:
väänkaeltele moraalijutlust peab,
kus vaja, neljasilmajuttu ajab
ja lemmikutel vaat et paitab pead.

Kui mullikad tal koplis löövad lulli,
ta lausub, sõrmis mõtlik lepaleht:
«See härjavärss teeb ükskord lolli pulli,
kuid tollest seal saab elus lehm mis lehm . . .»

Ma jälle tõden tervikuna loodust,
ei inimesest alamale sea
ei loomi ega inimkäte loodut.
Kui lihtne, loomulik on kõik, mis tõesti heal

Kuid mõte kaugeneb ja puutub mingit äärmust
ja tuleb paradoks, ehk seda tõrjun küll:
see, mis on haruldane, omab rohkem väärtust.
Meil juba harulduseks saanud nälg ja külm.

1970

VIIMNEPÄEV

Külg ees, läks jõgi silmapiiri poole
ja tõusis, tõusis, mereks kasvas vesi.
Vaid mõned ladvad jäid seal justkui koolmeks,
seal karjus linde, hulpis poegi, pesi.

Kuid kõrgel tammil mütse lendas õhku,
sest teispool tammi marutasid vood
ja kuskil päevaks muutis igiõhtu
veest sündinud, siin pingestatud vool.

Uus meri murdis kõik, mis sattus ette,
turbiine rammis vete turjataak.
Kaks kraanat tammilt õnged heitis vette —
puud, plangud, küünid oli nende saak!

Mis kõike juba seisis tammil kuhjas!
Kuid meri, justkui kartes olla kehv,
tõi ühel päeval hiigla heinakuhja,
peal põdrad: sõnn ja vaevu elus lehm.

Nad päästeti. Ja lasti oma rada.
Neid kutsus kauge, säilind laane taevas.
Seal kaua-kaua annab jutustada
uut põdrakeelset lugu Noa laevast.

1974—1975

RAUDTEE

Taas aknast mööda võserikud kaovad.
Elektrijaam. Ja silla vägev mall.
Nii tuntud rütmi rattad liitmeil taovad.
Kuid süda on kui . . . liha haamri all.

Ka seda tunnet peaga mõista püüan.
Kuid aknast siiski justkui leinas kaen.
Sealt keegi mind kui läbi seina hüüab —
mind temast lahku kisub tormav aeg.

Kaob, möödub maju, poisse, kaeve, veiseid.
Realistlik teeäär. Raudtee. Raudteerong.
Üks liiduvabariik läeb vaikselt üle teise,
ja laotub kõikjal taevas, nagu on.

Jah. Liiga, liiga sügaval mu juured.
On nende sitkus hinges rängim piin.
Nad piki raudteed avarusel suurel
mu kannul venivad kui sideliin.

Neis pingul kumin tuuletuses, tuules.
Kuid hääl, mis neis, ei ole minu hääl.
Kes kuulab neid, see iseennast kuuleb.
Ja eilse, homse sügavusi näeb.

1973—1975

ARVI SIIG

1766

Nikolai Baturin

NAASJA

Vidused kujud selginesid üha, ja Naasja, lähenenud meestele sõnalatusse, sirutas juba kaugelt käe ja ütles neile oma pikast kinnihoidmisest läbematu tere. Selline väljapidamatus, peaaegu et ägedus tere-tamisel rikkus teatud tseremoniaalsust, mis väljendas selles žestis algselt olemas olnud, hilisemalt unustatud tähendust ja kandvust. Ent maailmas oli paiku, kus mälukaotus polnud veel sel määral süvenenud, ja siin, nende inimeste juures, tundis Naasja otsekohe pärast oma hääle vakkamist, ei võinud selline teretus olla pääsmeks sügavamale pinnalisest tutvusest. Ühe uskumatult säilimisvõimelise tunde tõukel võinuks talle pudeneda vaid mõni põgus noogutus ärapöörduvad poosis kogult, või mõni turritav sõna nagu «tere, kui tahad», või «olgu pealegi, kui sa oma tere just siia kaotanud oled». Naasja tahtis juba midagi leevendavat peale öelda, kuid tundis veel viimasel hetkel, et selliselt viga parandades võinuks seda vaid süvendada, ning vaikis kimbakalt. Ent midagi vabandavat pidi siiski olema ta endise hääle kajast ja praeguses laokil ilmes, miks muidu astus summast esile elanum mees, loodis teda viivu pilguga ja sulges seejärel ta laanevõõriku sileda käe oma karedasse peolaama. Käesurve oli pikem, kui Naasja iganes oli julgenud loota, ja nõnda tihe, et sinna vahele ei mahtunud kahtlus, kas ta oli nende hulka tagasi võetud või mitte. Nad seisid seal vastakuti — Naasja ja rütsakas, püssirohuarmidega mees, kumbki kujult ja saatusest huvipakkuv —, usaldades teineteise ilmeid rohkem kui vastavasisuliselt sõnu. Sõnadetagi oli rütsakale selge: «Kui sa kusa-gilt tuled või lähed — mina tunnen su ära. Võib-olla kellegi meelest oled sa kaugelt, minu arust oled sa lähedalt. Ja kui ma nägin sind tulevat, teadsin kohe, et oled siin varem viibinud — need, kes ei ole, tulevad, mõhavad seljakotid nagu isiklikud maakerad seljas, raskelt relvis, nagu ootaks neid rünnak siitpoolt. Ent sina tead: kusagil pole inimene rohkem kaitstud. Jah, su riietest paistab ja su käest tundus, et oled siit pikemat aega eemal viibinud, kuid millestki aimub, et sa pole siit iial ära olnud.»

NIKOLAI BATURIN

Ka Naasjale näis, et ta oli rüssakat meest kuskil juba varem kohanud, ent suutmata seda meenutada, mõtles vabanduseks: «Kui armide tagant otsida üksnes tuttavat nägu, jääb miski olulisem leidmata.» Rüssakas ei öelnudki midagi, surus vaid korraks tugevamini, kõike kokkuvõtvalt ta kätt ja astus kõrvale. Teine ligiastunud mees vaatas teda veidike velpalt, sest kirju kaelaside — paljurääkiv tätoveeritud keel — oli end Naasja taskust välja libistanud. Kui Naasja selle kiirustelles tagasi toppis, tõsines mees vabandavalt, ilmutades loodusinimese peent diskreetsust isegi nii tühise asja puhul nagu kellegi kaelaside. Naasjale oli see harjumuslikust ootamatum — uudne oli näha kedagi, kes laskis ära libiseda ilmse võimaluse vaimukuseks; mõne pooljälgimatu liigutusega, mõne süütu naljaga võinuks siin sõlme taastada, ilma et olekski lausunud: igaüks jäägu oma lipsu juurde.

«Ela ja hinga!» lausus mees hoopiski; nii omamoodi tervitades toonitas ta vahest korraga ka seda, et kui kuskil võib hingata ja mitte elada, siis igatahes mitte siin, mitte nende hulgas. Ta ütles oma nime: Ahilla. See oli täiesti sobiv nomaadinimi, mis ei osatanud kellegi kõrvu oma inertse kõlaga. Seejärel vabandas ta rüssaka eest, kes ei saanud oma nime nimetada, sest viimane sõda oli võtnud talt mõlemad — kuulmise ja kõnevõime.

«Meie ja põlismets oleme teda Ikaariks hüüdnud, aga enne seda sõjaprahvakat võis tal olla ka mõni teine nimi. Ta ei mäleta. Ja kui ta mäletaks, ei saaks ta seda öelda.»

Naasjal oli piinlik, teadmata miks — võib-olla sellepärast, et see õnnetus sõjas just teist oli tabanud ja mitte teda.

«Seda nägu ei olnudki paista...» ümas Naasja, kuigi oli tahtnud öeldu mõttesse jätta.

«Seda ei paistagi. Temaga jääb see märkamatuks,» meenutas Ahilla oma kõnelusi selle justkui loomulikult vaikiva mehega. «Aga me oleme temast ikka aru saanud ja tema meist.»

«Ta on teil vanem?» küsis Naasja ja kuulis oma küsimuses juba osa vastustki.

«Vanem?» kordas Ahilla. «Seda me ei tea, pole teda valinud. Kuid iseenesest on see nii, kui võtta ilma upituseta. Lihtsalt teda võib uskuda ja usaldada rohkem kui kedagi teist... Pole veel olnud, et tema midagi valesti oleks kuulnud või vääralt väljendanud. Ta tunneb metsa ja vett, see tähendab, ta tunneb kõike, sest mets ja vesi on meile kõik. Aga mingi «vanem» ta ei ole. Ta on mört, kes hoiab meid koos.»

Kolmanda käeandja nimi oli Teofiil, ja Naasjale kostis, et ükski neist kolmest nimest ei muutunud sisutuks juba lausumisel, vaid neisse

valgus nagu uut huvi iga kordumise järel, nagu oleksid nende põhjas sedauhka allikad. Ilmastik ja elusündmused olid mehe profiili vahe-
daks ihunud, see võis lõigata, kui talle valesti läheneti.

«Tere ja jälleenagemist,» ütles ta. Ja lisas teise üllatust nähes: «Sel-
line nägu nagu minul ei jää mõistagi kellegi mällu. Aga mina mäle-
tan sind küll.» Ja ta nimetas ühe laanejärve, mille kaldal kalurionnis,
tänu kõikvõimsale juhusele, oli paljude aastate eest olnud võimalik
nende kohtumine.

«Veerand igavikku tagasi,» ütles Naasja hämmeldunult. Ja korraga
noordusid kõigi kolme mehe näod ta ees, või oli see vana palkonni suit-
sunud sein, mille taust lubas neid kõiki tollal paista võrratult noore-
mana. Naasja vaatas käeandjast mööda rajale, kus mahakooldunud
luhahein polnud jõudnud nende järel veel tõusta. Teofiil, mõistes ta
kõnekat pilku, sõnas:

«Rohkem meid ei ole. Viie kolm. Arvesse võttes kõiki olnud või-
malusi, pole seda vähe... Need, kes olid minejad, on läinud.»

Naasja ei kiirustanud küsima, kas Mõrtki ei suutnud neid koos hoida,
Teofiil, seda küsimust eeldades, rääkis, et üks Naasjale tuttavatest
meestest oli ära uppunud ja ega teiselgi olnud paremini läinud — too
oli lahkunud linnadesse. Naasja vaikus; ta ei võinud ju rääkida mõnede
lahkujate tagasipöördumisest, mis oli niigi ilmne.

«Aga kes teab, ehk on ta juba Kagujärvel tagasi ja ootamas,» ütles
Teofiil ja Naasja mõistis, et too ei võinud olla mees, kes ära uppus.
Ülekantuna võis jutt olla ka temast, sest kas polnud temagi rikkunud
neidsamu sisemisi sätteid ja murdnud andmata töotusi. Sellest hooli-
mata ootavad nad teda tagasi, ta on neile vajalik nagu kaotsiläinud osa
nende tervikust. Ilmeski peegelduvast kimbatusest aitas teda välja
Ahilla.

«Vaat kus kohtumine!» mäletas nüüd tulnukat temagi.

«Inimene, kui tal on oidu ja meelt, ei kao kuhugi,» ei näinud Teofiil
nende kokkusaamises midagi iseäralikku.

«Kui ta just iseenesesse ei kao,» pihtis Naasja endalegi ootamatult.
Viivuline vaikus meeste poolt oli kinnituseks, et sellist ohtu ei osa-
nud nad ette kujutada.

«Siin on mehi kadunud, neid on uppunud, karujahti ja tormipuu alla
jäänud,» ütles siis Teofiil. «Aga iseendasse surnud neid ei ole.»

Naasja ei öelnud enam midagi — need olid aimekad mehed. Igasu-
gune seletamine ainult ähmastas asju nende meelest; pieteeti sõnade
vastu väljendasid nad sellega, et valisid kurttumma enda eestkost-
jaks. Ja kui vahel tuligi ette pikemaid kõnelusi, omakeskis või nen-
dega seltsinud metsaränduriga, nagu nüüd Naasjaga, siis rääkisid nad
aeglaselt, nagu otsides sõnu, mis oleksid niisama mahukad kui nende

tavaline vaikimine. Peale mitmeti tähendusrikast teretamistseremooni, laanekohtumiste proloogi, millest määravalt olenes kõik hilisem, läksid mehed oma tegevuse juurde laiali. Nad näisid nagu kuuletuvat kellegi käsule või juhtimisele — nii üksmeelselt jätkasid nad katkestatud tegevust. Udu ja hämarus kustutas nende näo varjundid, eemaldas ka keha piirjooned, jättes siiski mahajääjale midagi, mille järgi võis neid leida ööst ja udust ja kõikjalt, kuhu iganes inimene võib kaduda. Kolm meest siirdusid mööda jõekallast veidi maad tagasi, kus neid ootas lühijalgne karvane hobu, kes niivõrd meenutas tokerjat koera, et Naasja oli üllatunud, kui loom ta peale kordagi ei haugatanud. Roolehti nälbates längutas hobu puuliköit, mille otsas hulplesid kaks süstpaati nagu kodustatud kalad. Neljas kalur, hapra olemisega noorur, jäi teistest maha, sinnasamasse, kus ta kogu aeg oli seisnud, liikumata ja ainiti Naasjat vaadates, ilmutades sellega kas rahuldumata uudishimu või mõnda teist, üksnes temale teada olevat huvi. Kui Naasja talle tähelepanu pööras, et mõne sõbraliku sõnaga vabandada tema kõrvalejätmist äsja asetleidnud meestevahelisest kõnelusest, läks noorur sellest nagu ähmi. Ent leidis end kohe, enne kui Naasja jõudis midagi öelda või paigast liikuda. Vilkal sammul oli ta mehe juures, laskmata paista mingit võorakartust, nagu see muide laanelastele omane. Naasja juures ta nurkus, korjas üles saaklinnud ja läks nendega vee äärde. Naasja ei hakanudki juurdlema selle tumma teguviisi üle — liigutuste keel on igaühele arusaadav. Üllatas teda hoopiski muu: tema teatud mõttes haardeka pilgu eest oli jäänud varju, mil viisil Ikaar oli andnud märku siia öölaagrisse asumiseks. Kas tegi ta seda Naasja pärast, kellel ei paistnud olevat mingeid laanetarbeid ega toidupoolist, või oli nende püügipäev vastu väsimuse tuima tahku lõpuni kulunud, polnud teada. Ent oli ilmne, et siin kavatseti teha peatus: see nähtus ka ülejäänud meeste tegevusest. Ahilla vabastas puuliköie rangide küljest ja kerge peoplaks laudjale saatis hobuse luhaavarusse söömale. Hobu hirnatas õndsalt: lõputuna tunduvast ajast, mil inimene mõtles enesele, oli pudenenud hetk, kus ta mõtles teisele elusolendile. Naasja kuulatas, kui kiiresti sobines uitkell hilisõhtuste oruhäältega. Tlinn-tlik, tlinn-tlik! — see põgus heli oli siit puudunud nagu dirigendikepi kukkumine, mis päästab üleorkestreeritud pala ebamaisusest. Naasja oleks veelgi nõnda seisnud, liikumata, vaikselt nagu puu, kõike kuuldavalt hoidlikult oma võrassa talletades, ent talle meenus, et metsaseaduse kohaselt pidi ta mehi laagri üleslöömisel abistama. Sel ajal kui nad varikatust paigaldasid ja pajaharke püstistasid, korjas ta ümberkaudsi luudena valevaid uhtrampu lõkkepuieks kokku. Lõke sai suur ja särav nagu lapse vaimustus. Selles illumineeritud maailmas, kus soojus nii kergelt meelitatakse hiilguseks, on

NIKOLAI BATURIN

mahajahtumise eest kaitstud need, kes vahetevahel võivad istuda lõkke ääres. Neli kalurit ja Naasja istusid poolringis varikatuse all; nende ees lahvatles tuli. Heitlik kuma valgustas nende habetunud nägusid — valgus viibis neil kauem, kui see oleks olnud võimalik siledade nägude puhul. Tule hingus eestpoolt ja varikatusest peegelduv, selga uhkav lämm tekitasid sooja rüpe tunde. Selles soojuses, selles valguses Naasja tundis ja nägi: kõle küütsus vari kukkus temast ära ja eemaldus kaldakadakate vahele. Võib-olla et jäädavalt. Sellest hetkest ei kujutanud ta elu ja iga enam rahuldamata aega. Kõigest taevalustest häälest eraldas ta nüüd selgesti üha valjenevat kutset, millest kerkis ta silmi üks pilt... *Kürkiirete nartade sööst, kajurite huilged; oma lemmikrakenditele kaasaelava rahva huisked. Ning jalastee kõrvval mütsakate laste hulgas põlvitav tema, Naasja. Kiuhkavate koerte, hõiravate jõnglastega ühinedes labjutas ta käpikutega üles õhkkerget lumepihu; hüüdles koos traaviteed palistava rahvahulgaga talle tundmatut, ostolteravat ergutushüüdu, ilma et tal oleks, ilma et tal tohiks olla oma lemmikrakendit: ta soovis kõikide võitu või samaväärset kõikide viimaseksjäämist.* — Siinkohal katkes Naasja mälu-pilt, sest äkki ta tajus oma näol kellegi ainitist, puudutusena tunduvat pilku.

Vaikselt jäänud meelisklevatest meestest oli noorim vajunud mingisse luietusse poosi; käsipõsakil lesis ta kulusülemil, mille Ikaar oli talle mättapäilt lõiganud, ja piidles sõrmede peidikust Naasjat. Noorur vaatas teda mingi erilise huviga, mida Naasja meeste juures polnud märganud. Peale sõrmede vahelt hiilahtava silmakillu paistis ta näost, tuhkja juukseparma alt osa lapselikust laubast, valgest astangust, millelt astusid maha mitte enam nii pueriilsed mõtted. Seda arvas Naasja ära tundvat tollest viivitavast pilgust, sest noorinimese pilgul pole tavaliselt kunagi aega. Mida nimelt oli noorur ta juures avastanud või lootis avastada, jäi talle teadmatuks; igatahes polnud see pinnaline, üksnes välimust viisav, vahest üldsegi mitte vaade, ja tema silmad olid ainult millegi aimamatu optilised vahendajad. Hetke pärast lõikas selle vaikse hoovuse läbi Teofiili vahe kuju, kes kummardus eetsi, et lõket kohendada. Ta tegi seda pikaldaselt, mitte nagu tavaliselt lõhandikku lisades, vaid nagu puudega tuleohvrit tuues, et Naasja jõudis nooruri koos tema vaibetu vaatega oma pealetulvavate mõtete hulka ära kaotada. Kui Teofiil istekohale tagasi tõmbus, oli ta näos toimunud muutus; endisesse raudselt avalasse ilmesse oli sügenenud nukrust, mida oleks võinud pidada ebasõbralikkuseks, kui leidunuks vaid keegi, kelle suhtes see võis avalduda. Ent siin lõkkeringis ei tundnud keegi end olevat selle nuritunde põhjustaja. Nõnda võis seda pidada ta enda tumedaks meeoleluks, selgemgi natuur pole kaitstud lauspilvituse

eest. Ahilla, kes küünitas kätt, et oksaraoga suitsule tuld võtta, näis ka selles ilmete vahelduvuses hoomavat mööduvat ilmastikunähtust; ta tõmbas suitsust pikema mahvi ning, jätnud öö musta mahkesse tausta lõhnava halli jälje, sõnas pärast teejoomist pikemalt kestnud vaikusse: «Kardan, Teo, et see pukkjalg hommikuks liiga kaugele roidab... Kui sa lähesid ja paneksid ta puuliköie otsa.» Küllap mõtles ta nende kentsakat hobulooma, kelle kelluka vakkamine ta olemasolu nüüd aredamalt esitas kui ennistine lakkamatult kilksimine. Ikaar noogutas kõrvalt, ja nii, kahele kokkukõlanud arvamusele vastu väitmata, tõusis Teofiil ning sulas oma seletamata-tumedalt tujult otsekohe kokku ööga. Liiva rudin jõe uhtjoomel tegi ta lahkumise veel kuuldavaks, siis kadus ta Naasja muljest. Too vajus taas heaollu; järgis oma mõttelookeid ja hingedeerastikke, ja kohkus tagasi, kui sat- tus mõnele õgusihile, mis teda endast ära viis.

Pärast seda, kui Teofiili sammud olid uttu tummunud, vaatas Ahilla talle nagu kaasa elades järele — võib-olla kahjutundest, et teine pidi märga rohtu ja eksitavasse pimedikku minema. Ent kõneldes pöördus ta hoopis nooruri poole; ta hääles oli mõningane etteheit. «Võiksid magama minna, ... Koivalul hakkame liikuma,» ütles ta ja vaatas küsi- valt Ikaari poole. Too noogutas pead, nagu kõike seda teades, mida temalt iganes võidi küsida. Kuigi noogutus oli olnud pikem ja võis kehtida nii magamamineku kui ka homse teeleasumise kohta, oli noorur tõrges seda kahetiselt nägema.

«Ma ei tunne, et ma tahaksin magada,» ütles ta vaikselt, seda ühte sõna otsekui põhjuseta toonitades.

«Kõlab, nagu sa polekski väsinud,» käis Ahilla peale.

«Väsinud?» küsis noorur imestades — nagu ei võiks seda olla päev läbi noodaaini pinnitanud kalur. «Võib-olla on see väsimus. Ka Teo kurtis täna...»

«Teo ei kurda kunagi.»

«Täna ta siiski kurtis. Hommikul, kui me vabedel noota näppisime,» väitles noorur, otsekui oleks tähtis, et teine teda usuks.

«See ei puutu minusse... Ma ainult ütlesin, et võiksid magama heita, sest äratus tuleb varane,» sõnas Ahilla, kui mitte pahuralt, siis igatahes karmilt. Noort kalurit see ei veennud: «Tõusupäike oli para- jasti keset noodalina, kui ta ütles, et see on tema süü, et päike noota läks ja enam laane kohal ei tõuse. Ma ei lausunud midagi, ja tema pidi edasi rääkima... Kuid ta ei öelnud enam sõnagi.»

«Ja millal ta seda ütles?»

«Aga kas ta juba polnud öelnud?» vastas noorur küsimusega, toonil, mis pidi olema üksnes Ahillale mõistetav ja mis pidi kinnitama,

et kordamisel nood päevatõusul lausunud sõnad ei muutuks muusisuliseks. Ahilla jäi öeldu vastuvõtmiseks võimalust otsima; ju polnud hõlpus seda leida, sest ta vaikis pikalt. «Siis on see tema enda asi,» ütles ta hiljakesi, ilmselt mõeldes, et see on Teofiili ja igäühe enda asi, kuidas ta kahtlusse või kuhu tahes takerdunud päikese taas oma elu ja saatuse kohal avanevasse taevasse saab.

«Üksnes tema ja eikellegi teise asi,» ütles noorur, ja ta hää mahutas öeldust rohkem — seda paisutas eneseuhkus. Ent Ahilla ei vastanud talle enam ega pillanud tema poole kogu õhtu jooksul ühtegi sõna. Nüüd vaatas ta Naasja näkku, avalikult, otsekohe teise silmi tabades — võõrasse ilmesse nagu võõrasse ajalehte polnud siin kombeks piiluda. Kui palju oli tulnuk nende juttu kuulatanud ja kui palju ta oli kuulnud? Ootuspäraselt ei avastanud ta tolle näos huvi ega osavõttu. Naasja oli küll kuulnud nende rõhkudega pingestatud kõnelust, ent oma mõtete kõrval ja üksnes sedasüvi uudishimuga, kuipalju ta neis kahes võis kuulda kogu inimkonda. Nii muide kuulatas ta ka öise jõe ja öise kalda kõnet ning võis väheolulisse süüvimata kuulda, et kõik hääled, mis tekivad looduses, väljendavad ühtesama sisu. Nendest kahest inimhäälest meeldis talle siiski rohkem nooruri oma; see oli ümaram, pehmem ja tema, Naasja kõrvade suhtes milleski saatuseendelisem. Teine hää oli karedam, varjatud etteheitest pisut pindunud; see kuuldus Naasjale otseütlevamana, ja selliseid teid pidi ei jõudnud õieti midagi ta juures kohale. Siiski oli ta Ahilla häälele tänulik: see tõi ta mõttesse mitmed argised asjad — tüki tõeluse leiba hõrkade eineheiaastuste vahele. Mitmeid praktilisi küsimusi, mida ta oli tahtnud laanekondareile esitada, kohus nüüd üles. Vastused töötasid talle eenduva tee tõkete hõlbumaid ületamisi, kohati unustusse kalduvate rajajuppide ülesleidmist. Nii küsis ta Ahillalt:

«Mul pole praegu mingisugust kaarti... Kui palju siit õieti Kurukülla saab?»

«Jõge mööda päeva kolm,» vastas Ahilla, võib-olla imestades, mis sammal see vahepeal oli mehe mälule kasvanud. «Aga siit viienda jõelooke kohalt viivad raiemärgid su kiiremini kohale.»

«Raiemärgid?» küsis Naasja — tema ise oli need kunagi puude külge löönud... Inimesele meenub ta ise pärast pikemat võõrust, kas see pole endekas!

«Oma kümmekond aastat on pärisrahvas ja muidemaide-mehed neid märke käinud.»

«Kümmekond aastat!» tundis Naasja ahistust ja korruga nagu lohtu: ta oli rajanud tee, mitte küll uude elulaadi suubuva magistraali, vaid kitsukese raja sellesama olemise, elu ja surma vahemail, mis lähendas

inimese eesmärki ja kergendas looma vaeva. Järsku tajus Naasja, et kõigest, mida ta oli suutnud või määratud suutma, oli see rada ainus tõeline elutähis, mis väljendas ta võimeid, millele, teab mis suula märgi tõttu olid lootnud juba ta kaelakandmise ajast vanemad, õpetajad, perekond ja kolleegid. Kuid tõeliselt oli ta oma võimeid ilmutanud neid lootusi pettes, tehes midagi mitte teo tähenduse enda pärast, vaid spontaanselt iseenda pärast, ning üllatudes avastanud, et just seda läks vaja ka teistele, üksnes selle kaoga, et kõik, mis oli temale asendamatu, oli teistele vajalik. Nii nagu see radagi, mis Ahilla sõnade järgi algas viienda jõelooke kohalt — jäägu temale see teadmine ja Naasjale teine: rada algas t e m a s t. Kübetki ulatusest ei võtnud tema rajast ka teadmine, et see viis Kurukülla ja mitte mõnda Hiilgelinna... Tal polnud raja kohta Ahillalt enam midagi küsida; sellest, mida ta nüüd teadis, oli küllalt, et pärale jõuda. Mis ei tähendanud, et tal muid küsimusi polnud, neid murdis temast välja nagu allikaid maapõuest. Ent uudishimu, nagu ta teadis, oli siin karistatav, ja nii võttis ta kõneluse uuesti üles, et jutu sees siiski midagi kuulda, muu hulgas ka jõest, mitte sellest, milleni ulatus nende lõkke kuma, vaid teisest jõest, mille ta oli kaotanud mitte niivõrd Ruumi kui Aega. Nii küsis ta hoopis kalapüügi kohta.

«See, kas sa midagi püüad või ei, õhtuks oled ühtmoodi väsinud,» ütles suikest ergunud Ahilla. «Mida meiesugune ka ei püüaks, kala aitab jälgi segada.»

«Parim päev on see, kui meil õnnestub püüda mõni kergeusklik,» poetas noorur ootamatult vahele. Ta selget häält viretas ärritus, kui ta lisas: «Igatahes lõhnab siin tünnikala järele.»

«Ega mitte kalatünni järele?» küsis Ahilla tema poole vaatamata.

«Õnneks...» poetas noorur, kas küsivalt või nentivalt. Ta oli oma näo käte peidikust välja toonud ja Naasja nägi selle korrapärase ilu peal rahuldamatuse vinet.

«Äüümm, ää äüm äüüäm,» ümises Ikaar, ilmutamata, kelle poole.

«Kas ta ütles midagi?» küsis Naasja.

«Et tänavuse veeseisu juures võib püügiga rahul olla,» vastas Ahilla. «Rahul — tema ütleb seda pikemalt.»

«Kuidas teistel jõgedel on?» küsis Naasja.

«Olgu kuidas tahes,» sõnas Ahilla. «Meil on oma jõgi ja niipalju kui me siit püüame, kuni Kagujärveni välja, mis ei ole üksinda meie järv: sinna suubuvad paljude vesikondade jõed ja nende kalurid, ja K a g u j ä r v on lõpuks kõigi oma.» See oli paljut hõlmav seletus, ja Naasja teadis nüüd, et kuskil nende jõgede põimingus asub ka tema jõgi ja et ühtlasi oli see kõige täpsem juhatus, mida tal kelleltki oli loota.

«Kas ta leiab oma hobuse üles?» küsis Naasja, sest tema ja nad kõik olid kuulnud orus ekslevaid, üha kaugenevaid luikeid, mis nüüd äkki vaibusid. Ikaar noogutas; jättis pea alla ning naeris lühidalt, nagu eviks ta häält ja kuulumist, ja kurtummad oleksid need, kes on võimetus nõnda naerma.

«Ei leia,» vastas Ahilla, teise lõbupuhangule kaasa muiates. «Pole kunagi leidnud. Hobune on see, kes lõpuks meid üles leiab, kui me teda õhtul puuliköie otsa ei seo... Kui ta üldse ongi hobune — too mammuti ja karihiire ristan... Aga otsima teda peab; kuival inimesel pole suuremat vedamist kui saada märjaks kasteses luhuheinas — kehv tuju läheb sellest alati paremaks.» Teiste naerurajale libises ka Naasja. Ainult noorur jäi tõsiseks, aga noored on juba selleski naljakad, kui nad nii tõsised on. Ta oli meestest ära pöördunud ja vaatas avaoru suunas, kus hõljusid udusambad, nagu mineeriksid valgetes moondriietes sapöörid seni veel saareti säilinud rahu ja vaikuse maailma. Seda või mingit teist kannatust peegeldasid nooruri silmad, kui ta nad orult ära pööras.

«Äüm-m-mm...» kuulustas Ikaar, ja väljendas pikema osa oma mõttest kõnelevis sõrmis.

«Kuhu ta eksib... tule ja soojuse peale tuleb iga eksinu välja,» ütles Ahilla, õnnestades lõket ühe jämedama lõhandikuga. «Varsti on ta siin tagasi... Aga eksida võib ta veel küll.»

«Kuhu,» ei näinud Naasja võimalust, «kui ühel pool on mäepeenar ja teisel pool jõgi.»

«Ja üleval on taevas ja all on maa ja ees on truu loom ja taga on ustavad inimesed...»

«Jäta, Ahilla,» palus noorur. Mees vaikis, võttis toiduvaka najalt püssi ja tulistas kolm korda järjest, lootuses tabada kedagi kehatut, kes ilmub inimeste lähedusse, kui nad on iseendaga ja omavahel kooskõlas. Lasud purunesid vastu mäekülgi, ja kuskilt vaikuse põhjast kostis hobuse hirnatust, nagu vajuks lõõtspill lahti.

«Ta on sel hobusel käes,» ütles Ahilla, aetas püssi tagasi ja istus lõkkeringi.

«Ega igal hobusel polegi nii head nina,» imestas Naasja. «Selline loom kuluks mõnele kütile ära.»

«Ta kulub ka meile ära, kuigi meie ei küti. Mina silmapõletiku pärast, mis tuleb siinsest liigniiskusest. Ja Ikaar ütleb, et tema on sõjas oma isu täis küttinud, ta oli seal snaipeer ja et kui nüüd veel ette tuleks, siis teaks ta täpselt, keda küttida... Aga püss on meil rohkem kõva hääle pärast, nagu äsja kostis.»

Nad istusid veidi aega vaikides, kuulatades õhe, kuid mingeid ooda-

tud hääli ega helisid ei kostnud, üksnes oma pingutuse kulminatsioonis kuulsid nad rohutirtsude kõrget siristamist.

«Niipea ta ei tule,» ütles keegi.

«Kui inimene on kindlalt tulemas, siis ei oota sa teda nii kui hetke eest, mil püsis kahtlus ja kartus, et ta võib mitte tulla,» tundis keegi neist.

«Maskeerida end puu võrasse nagu tiivutu kull ja heita sealt täpseid tapvaid pilke vaenlase pihta; näha teda roomamas, soolikas nagu punane hargnev lõng järel, tappa nii palju vaenlasi, aga vaen ja valu ei kao...» mõtles keegi neist. Äratundmatute ja äratuntavate mõtete triivi võis näha nende silmis. Ikaari läbipaistmatud marmorsilmad. Nooruri hallid, alles ammendamata silmad. Ahilla silmad, millest irooniakuradikesed vist uneajakski ei lahkunud. Naasja silmad ja kulmud, mis hiljutisest ajast polnud enam kaarnad umbjärvede kohal.

«See pole kellegi asi, kuhu sa minemas oled, aga seda peab siiski küsima, kas see Kuruküla pole,» ilmutas Ahilla ootamatut uudishimu tulnuka rännusihi vastu.

«Kui see küla ainult alles on,» ütles Naasja.

«Kas alles või mitte, mõne koha puhul ei teegi vahet... Igatahes tööd, kui sa seda saama lähed, praegu sealt ei leia. Kullakaevandus pandi kinni, ja oli ka viimane aeg — kuld läks seal kalliks, inimene odavaks. Vaigutajad on juba puhkusel, tegelikult nende männid puhkavad, nõrutajad ise on kes-kus, ühed marjakorjel, teised kalapüügil. Ekspeditsioon on aga alles uuringuil...»

«Ma tean.»

«Mõistagi, seda sa tead.»

«Mul on just seal üks töö lõpetada. Õigemini, alustada ja lõpetada,» ütles Naasja, et teine teda selgitustega rohkem ei vaevaks.

«Siis pole ju sul suurt midagi teha jäänud,» arvas Ahilla. «Aga niikauaks, kuni nad laanest tagasi on, või ka niikauaks, kuni nad uuesti laande lähevad, võiksid sa end meie hulka segada... Siin saad iga päev oma palga kätte.»

«Ma katsun seal, ehk tuleb mul siiski midagi välja,» jäi Naasja kindlaks. Ikaar noogutas kõrvalt, helletas midagi teises registris, millest Ahilla aru ei saanud, ning pidi segaduses lausuma: «Paistab, et tal on mingi seisukoht, mida ta tahab ära oodata.»

«Kui elatakse seisukoharikkal ajal, on parim seisukoht äraootav,» ütles Naasja ja adus samas, et öeldu ei maksnud nende maailmas midagi. Nagu selle kinnituseks ütles Ahilla:

«Ära oota midagi, püüa kala. Ja kui midagi ootamata tuleb... See on minu seisukoht.»

«Nohu tuleb ootamata, see on minu seisukoht,» ütles noorur vaik-

selt, viskas peotäie peenestatud raage tulle ja sõnas koos üleslahvatanud leegiga ägedalt: «Püüa kala ja oota! Ja hetked, nagu üksnes omaenese massiga koormatud limukad venivad mööda. Ja elu ei olegi puu, mille küljest peab rebima, vaid püük ja ootus, kuni ta sulle eelmisega sarnase läbielatud vilja poetab. Ei ole kohta, kuhu nii vastupandamatult tõmbab... nii tõmbab, et pole aega lipsugi varna riputada... — Püüa kala ja oota!» Noorur oli oma ägeduses nagu väike tulemägi, kes pärast äkilist purset niisama äkki endasse tõmbub. Enne seda tegi ta õhtu jooksul korduva, hästi kätteõpitud liigutuse — lükkas laubale nihkunud juuksesalgu rohelise välimütsi alla. Žestide keeles oli sellega midagi ära öeldud, ent Naasjal polnud tol hetkel selleks silmi, ta mõtles, et asju kasutatakse valesti, lipsu ei tuleks kanda kaelas, vaid taskus, see võiks ilmselt inimesi siduda. Saabus vaikus, kuid kurtumma rääkimahakkamine ei tundunud seda meelevaldselt purustavat. See oli pikem jutt, milles osalesid ka ta elavnenud silmad, üha muutuvad ilmevarjundid ja ta sõrmede äge, veenev keel. Nad nagu ei väljendanudki ühte inimest, vaid dirigeerisid juba väikest kõnekoori, kus iga kõneleja rääkis vastu teisele, kuid tumma sõrmis saavutasid nad kooskõla, ühtse inimkeele: igaüks neist säilitas oma seisukoha ning mõistis ja pidas lugu ka teise omast. Ahillal, kellele vanamees midagi selgitas, oli tõrges ilme, kohati esitas see nagu vastuväiteid, kohati soostus, ning jäi siiski mingi oma vaate või veendumuse juurde: «Kui keegi elab loomusest, mina elan lootusest... Võibolla on maailmas paremaid lõhnu, minu ninaga sobib see siin, olgu ta pealegi k a l a l õ h n .»

Lõkketulel on kummaline omadus, see murdub silmadest hinge. Sellepärast on lõkkeäärsete inimeste seas valge. Ikaari kumendav nägu oli kõigile valla: mõnel on sellised kellanäod, millelt igaüks võib lugeda oma aega. Noorur, et ta ei viskuks aega nagu uputaja jõkke. Ahilla, et püüniseid peab tihendama, sest aeg ilmselt matkis ta sasaane ja harjuseid. Naasja — tema aeg oli lahtine: seda kas jätkus piisavalt, et ta jõuaks oma retke algusse, või kuulus talle juba jäägitult kogu aeg oma tohutuis lademeis, mahutumamas mahus Igavik. Ja lõpuks lõkkeringist puuduolev mees, kes oli juba liiga kauaks õhe ja uttu jäänud; mees, kes oli oma aja suhtes kõhkvel, nagu võiks seda olla mustlane (kellega ta välimuselt ka sarnanes), kellele tema vaimu teel ja liikumises hoidva tokerja hobu eest pakutakse särendavat limusiini, mille sööst nagu tsentrifuug eraldaks ihust hinge ühes kõigi kahtluste, varieeruvate piinadega, nii et elu oleks korraga kerge ega oleks seda igavest kondamist hõreda laotuse all, mis ei pidanud ei tähti ega vihma; ning kui see kahelaadiline sadu poleks teda üdini läbi leotanud, poleks ta ka mustlane ega oleks temas mustlase vaimu, seda

NIKOLAI BATURIN

kuupaistet noateral, oleks ainult Nuga ja oleks Kuu. — Sellist mustlasekõhklust oma aja suhtes võinuks lugeda Ikaari kellanäolt hobuse otsinguil äraolev terava profiiliga mees. Aga vahest oli ta juba oma hobuse üles leidnud ja magas tema sooja mulksuva vatsa vastas, olles oma ajas niisama kindel nagu oma ilmeski, ja limusiinist peibutusid need, kellel polnud ial olnud hobust ega ka võimalust magada ta heliaakilise vatsa vastas; tunda temast kiirguvat ühepoolset soojust, kuulata kõiki neid salapäraseid hääli paradiisilinnu sirinast lõvi möirahtuseni, ning taevas kõrgeid ja põrgukumedaid helisid flöödi ja timpanite vahel, nautida orgaanilist heliteost, välistades kõrvad, mis võiksid kuulda selles seedeprintsessi.

Vahepeal oli kurttumma nägu vahetanud ilmet; lõkkekuma ja püsi-rohuarmid tegid sellest nüüd kõiki inimese erakohustusi ja püsi-suunlemisi ühes suures kohustuses ja eesmärgis kokkuvõtva, palanguis ja mürsulehtreis sõjamaastiku. Ent lõkke protuberantsid jäid järjest madalamaks, mehe ilme väljendas väsimust ning armide mustavais adrajälgedes oli nüüd päevakünd igapähe jaoks lõppenud.

Ahilla ütles Naasjale: «Võta sa hobusetekk, ja kui sul algul und ei tule, siis mõtle järele, mis ma sulle ennist rääkisin.»

«Ma tunnen, et jään k o h e magama,» kostis Naasja.

«Jäägu nii, kuidas tunned,» sõnas Ahilla, pani kokkurullitud sadulavildi Naasja kõrvale ja läks luhahaheina laiali sahatas paatide poole, kus neil midagi küljealust võis leiduda.

Ikaar ajas paari haluga lõkke ärevamaks, oli juba minekul, kuid peatus nooruri man ja heitis ta õlgadele oma poolkasuka, mis oli vahest olnud ka rindekasukas... Ikaari sõda oli nooruri rahu, ja Ikaari rahu oli nooruri sõda. Seda võis kuulda ta ebakindlast häälest, kui vanamehe puudutus ta mingi kauge mõtte paost üles jahmatas: «Täna ta jälle laagris ei maga... Juba kolmandat ööd. Ja päeval on ta samuti ära, sõnaga temani ei ulatu... Aga kui sa taas oma kasuka» — nooruri hääles oli juba selle kasuka või millegi muu soojust, «sinu selg ja...» kõlas juba nuuskavalt, ent võõrahäbitas taas kindlamalt ja endahkeltki, «— kui ta täna jälle ei tule...» Ikaar noogutas juba minekul; see liigutus tähendab ikka kas jaatust või nõusolekut, harvemini mõistmist, arusaamist. Ent Ikaaril, kelle keelest Naasjale pika õhtu jooksul üht-teist koitma hakkas, ei tähendanud see liigutus isegi mitte mõistmist ega arusaamist, võõra kibeduse ja kannatuse tajumist, vaid kaastunnet, halastust ja abi, mida võib õppida ainult suures hädas, kohutavas sõjas, mis hävitas nii palju au, uhkust, inimelu suurust, et hilisemate põlvkondade küünikud võisid öelda: kuigi suuruseta, on hallituski elu... Kõik selle pani Ikaar oma noogutusse, sellesse mah-

NIKOLAI BATURIN

tus tal veel rohkemgi: mitte üksnes lohtu ei pakkunud see neile, kes parajasti lohtu vajasisid, vaid viitas ka väljapääsule igast umbolukor-
rast metsas ja vee peal ja teisalgi, kus iganes inimene väljapääsu otsis.

Keeranud end kasukasse nagu kedrik oma nukku, istus noorur selles
vaikselt; ilmselt oli ta vanamehelt saanud oma südamerahule mingi
tagatise. Ka ei vaadanud ta järele Ikaarile, kes oru keeristuule poolt
treitnud vismutvalgete udusammaste vahele kadus. Sammudestki oli
mõlemale lõkke äärde jääjale selge, et vanamees ei läinud seda rada,
mida oli läinud Ahilla, vaid pööras enne paate orukülje poole ära.
Peagi pühkis vaikus ta järelt kõik helid.

«Ega me olegi tülis,» ütles noorur, kuigi Naasja arvates polnud ta
seda küsinud.

«Mille pärast?» küsis Naasja oma mõtete süüvest.

Noorur vaikis. Siis ütles ta aimatava ironiaga:

«Sa küsid nagu nemad. Aga võiksid leidlikum olla. Kui mehed vahel
ei kakle või ei laula, siis... Ojah, kuidas ma tahtsin, et Teo...»

«Mille pärast?» küsis Naasja, sedapuhku taunivalt.

«Ega mitte, et ta nendega tülli läheks... Et ta vähemalt nendega ei
lepiks,» ütles noorur; ta käsi lipsas korraks hiirena Ikaari kasuka käi-
sest juuste juurde ja sealt niisama vilkalt käisesse tagasi.
See, mis ennist oli Naasja silmist mööda läinud, jäi nüüd
sinna pidama. Teadmine, millest ei saanud just üllatust, sest see
oli varjatud ja veel kinnitust leidmata kujul olemas olnud juba kus-
kil lõkkeköneluse keskel või veelgi varem, ürgvideviku koopamiljöö-
s, kus ainult teisema lõikega kasukaisse keerdunud kogudelt samasu-
gune nähtamatust taotlev, kuid vastupidist saavutatav hiirkiire liigutus
(esimene sellesarnastest) viitas polaarsusele; kõik need, mis hilisemas
maailmas veel ilmsesid, lähtusid üksi tollest ürgliigutusest. Niisiis ei
saanud sellest teadmisest Naasjale üllatust, vaid väike imetus, mis
võib tekkida kordumatu kordumisel. Naine muutub ärevaks, kui
märkab mehe silmis talle äratundmatute mõtete libisemist, sest tihti
nad libisevad üle millestki naisele ainutähtsast, elumääravast nagu
hingamine; ta muutub ärevaks, kui näeb mehe silmade ulmavinet
hõljumas läbi tema igiloomulike tõkete nagu suitsu läbi metsatuka.
Tema pahameel on siis õigustatud:

«Et mõned neist ei kuule ega saa ka öelda, miks...»

«Aga et nad ka ei näe...» ütles Naasja ja mõtles, mis ta nimi võiks
olla.

«Minu nimi on Gudu... Kuid et ma seda oleksin, peaks mul olema
mõne kala või mõne jõe nimi, aga tõeliselt—» tüdruk vaikis; ilmselt ta
mõistis, et külvas oma raevu nagu kask kastet, ühelt kõigile. Lisas
juba vaibekamalt: «Aga tõeliselt peaks mul olema selle nimi...»

«Mida nad kalas ja jões parajasti näevad,» aitas Naasja ta kahtlusest üle.

«Just nimelt,» ütles Gudu, lõkkepuna tihenes ta näol. «Ja muu jaoks ei jätku neil silmi.»

«Seda võib neile ette heita.»

«Vabu pilke palu neilt nagu almust.»

«Kes kiindumuslikke asju hoiavad lahus harjumuslikest, neil ei ole vabu pilke.»

Gudu heitis peaga. «Sina oled nagu nemad, nagu teie kõik, keda ma siin olen kohanud, sestast kui need kuradipoisid mu juurest plehku panid...»

«Kuradipoisid?» küsis Naasja, ent Gudu läks temast üle nagu mäelihe, seda pidurdavat sõna liivaterana kaasa viies.

«... ja ma onu Ikaari, Ahilla ja (paus) Teoga kaasa läksin, jah, ka sellega, mis neid mu silmis ülendas ja mida sa äsja nimetasid kiindumuseks, aga mina ilma ühe õhketa orjuseks—»

«Ikaar on sinu isa vend, kuid kes...»

«... (minu ema vend), aga nemad metsaks ja veeks ja veel milleski, millest ei saa aru mina ega vist keegi meie soost; aga see, millest me aru saame, kuulub jäägitult meile, raasukestega ei lepi me ialgi.»

«Seda pole just vähe... peaaegu kõik,» ütles Naasja muiatlevalt, kuid mõtles ausa imetlusega: salapärane on valgus, mida naine endas kannab, tänu sellele pole mehed üksnes pimedad kehad. Kas muige või muu pärast oli Gudu äkki sügavamale kasukasse tõmbunud; sealt ütles ta püüdlikult peidetud ja sellega kuuldavaks tehtud solvega:

«Jah, ma tahan kõike, aga saan ainult mõnda, sest mul on hirm, kui ma tahaksin vähem, ei saaks ma midagi.»

«Ma ei usu, et ma eksin, ...» ütles Naasja.

«Võib-olla. Võib-olla ka mitte,» kostis kasuka seest kättemaksvalt.

«... Aga kahtlen, kas Ikaari, Ahilla ja (paus) Teo kõrval võiks ükski kolmest hirmust sind ohutada. Just nagu seda kasukatki, on nad alati ära andma kõike, mida neil on üks ja viimane.»

«Ei, sa ei eksinud... Nagu rändurile oma lõket — nii kõrgele kui ta tõuseb ja kui palju ta soojendab — ei keela nad mulle ühtegi tunnet,» ütles Gudu, nagu oleks tal lõkkele midagi ette heita. Ta oli kasukakrae eest kokku vedanud ja piilus üle selle nagu külaimb üle värava; juhuse tahtsi oli selle vastas puhkuseks peatunud keegi teeline, võõras tuttavlik mees, villerdavais riideis, nagu oleks ta purelevat koerakarja lahutanud, pikkade põtkade otsas marraskil jala-varjud, palju käinud, kuid mitte veel kohal, seda paistis ta näost: üks

NIKOLAI BATURIN

igavene oma asupaigaga rahulolematus ja siiski ühe koha kultus, kõikide eesmärkide petmine ja siiski kadestamisväärne sihisiirus. Tüdruk avanuks värava, kutsunuks ta sisse, aga ta tundis, et mees ei tule. Et ta istub seal veidi, puhkab ja läheb edasi.

«Huvitav, kui te ükskord jõuaksite pärale,» uudistas Gudu, nagu olekski ta see külatüdruk, «kus see võiks olla ja mis te siis tunneksite?»

«Me vist oleksime pettunud,» muhatas Naasja.

«Aga kui seda ei annaks naljaks pöörata?»

«Siis oleksime niisama tõsised nagu sina praegu,» hakkas Naasja naerma.

«Teilt ei saa isegi vastust. Ainult su naerust saan ma aru.»

«Igaüks saab midagi,» ütleb Naasja karistavkaredalt, «Ikaar saab oma seljavalu...»

«Ma ei...» ütles tüdruk.

«Miks? Kas udu pole küllalt külm,» ütles Naasja ja tõusis pisut ehk järsumalt kui tavaliselt. Ent Gudu edestas teda viivuga; oma meeleheitele uhke, mehele tundmatu, raevu poolest tuttav, seisis ta Naasja ees ja tasus talle, mida teine võib-olla oli ära teeninud:

«Võtke see kasukas... siis on teil kõik!» ning viskas kasuka õlgadelt tuhale ja raoräsale, ja seisis veel Naasja ees mõne hingelduse aja, nagu kirgunud, siis lagunes kõik see veeks ja helideks — väikese jõe moodi —, ja mees nägi teda kükitades nutvat. Ta ei hakanud teda segama, vaatas üle kääbuskaskede oru suunas, ammutas kõrvadega sellest põhjast horisontaalsest kaevust, ent ei püüdnud sealt loodetud heli. «Kui ta nüüd ei tule, siis on ta arvatavasti hiljaks jäänud,» mõtles Naasja. Ka tundeloogika on olemas, ja kuigi ta selle seisukohalt peaks kaheldamatult olema õnnetu poolel, tundis ta kaasa mehele, kes ilmselt — lähtumata nõudest «kas kõik või mitte midagi» — omas rohkem, oli õiglasem, jagades oma südant inimese ja nimetu Tema vahel. Naasja vaatas nüüd üles, et mitte vaadata alla, sest naise solvatud tunnet lohutades ei tea ette, kui kaua see võib aega võtta — seal üleval võbises müriaadseid küünlaleeke, kilgendas pooleksvajunud plekkpärg... «Jumal on surnud!» kuuldus maailmast soigeid, Naasja ei uskunud seda, kuid tegi leinalise näo, et mitte rikkuda kaunist tsereemoniat. Kui ta silmad taevalt ära pööras, tõi ta oma pilgus sealt alla tähekaksikud, kaks kirgavat Taevavenda, mis oli korruga võimalik ja uskumatu, sest sel aastaajal asusid nad laotuse kaugemas sfääris ega võinud siit paista. Tähed, mis millestki ei keeldunud, tuletasid talle muu hulgas meelde ka väsimuse. Ta kummardus, et sadulavaipa võtta, ja nägi, et Gudu ikka veel kükitas, nagu põlvedel välimütsis,

nagu õnnetuse preestrinna pisarateurni kohal. Lõke oli hääbumas, udusiud põimasisid kõike elavat, tüdrukul oli külm: ta lõdises, mitte üleni, ta hoidis tagasi, ja mitte kogu aeg, vaid hooti, nagu tõdedes, et see on siiski ainus viis sooja saada. On asju, millest ei saa mööda minna: rohtu eksinud kutsikas ja pesast väljakukkunud lind ja laste katkised mänguasjad ja katkiste mängude lapsed. Ja Naasja, selle asemel et sadulatekk üles võtta, võttis üles kasuka, keeras selle tüdruku ümber ja lõõmutas lõkke suureks, ja Gudu, selle asemel et soojas ja vait olla, hakkas uuesti tihkuma. Naasjale tundus, et sellest aitas: «Jäta järele! Sa pole veel nainegi, kust sa pärast pisaraid võtad.» — Varsti ta jättiski, kas ütlemise pärast või sai tõepoolest nutt otsa.

«Kes need kuradipoisid olid?» küsis Naasja ravitsevalt.

Tüdruk kuulatas, tõstis oma ärarimutud näo mütsist, vaatas kõrvale, seadis end korda ja küsis omakorda, kas teine siis ei tea, kes nad olid.

«Mina ei tea. Ainult seda, et nad plehku panid,» ütles Naasja ja mõtles, kui too mees tulija on, siis oleks tal nüüd veel võimalus, aga ta peaks kiirustama, enne kui Gudu end ka seesmiselt korda teeb. See tähendab: enne kui ta oma kaitsesüsteemi, mis on ühtlasi ka ründesüsteem, jälle võitlusvalmis seab. Aga ei mingit ruttu ega tõtangut oru poolt; tõenäosust aluseks võttes võisid nii Gudu kui ka Naasja ette kujutada järgmist pilti: Ikaar, laaneläbijate lemmikpoosis — üks jalg istmeks, teise jala põlv püsti, kügeleb Teofiili vastas ja veenab teda milleski ägedalt, kuigi meelsamini veenaks ta teda vastupidises. Selg vastu elusahju, kes lebab, kaela eetsi sirutanud, pea lapikult maadligi, nagu kuulataks hobukõrv maa igikostvat elusolendi kõnetamist, vaatab Teofiil kurtummast mööda, punakate kaljude poole, mis ööski kumendasid, sest päike oli neisse loojunud; või vaatas ta Ikaarist mööda teisepool jõe kõrgeid, taevast toetavaid lehiseid, mis tihenesid mägimetsaks, avardusid laanelõpmatuseks, seega lõpmatuseks, mida inimene suutis tunnetada. Võis öelda: ta vaatas oma elu sisu ja olemise mõtte poole, mida need kaljud ja lehised immanentselt kandsid, ja tema pilk väljendas vastupandamatut, anastajalikku vabaduspüüet, mida Gudu nõnda kenasti ja lihtsalt oli nimetanud «ilma ühe õhketa orjuseks». See, milles teda püüdis veenda Ikaar, ilma et ta selles veendunud oleks, oli iseeneses õige, ent tema, Teofiiliga seoses juba väär nii, nagu vesi on väär tulega. Ka siis, kui Ikaar oli end põhjalikult soojaks rääkinud, ei saanud ta teise silmi lehiselatvadest alla tuua, ning nagu metsmesilased nõrgvaigule, jäi lõpuks isegi neisse pilgutsi kinni.

«Ma ei uskunud, aga nad panidki plehku,» ütles Gudu aeglaselt, nagu ühelt mõtteteelt teisele üle minnes. Ta osavõtlik hää kuulutas, et see, millest ta rääkima hakkas, polnud maha kantud kui möödunu, vaid kuulus praeguse hulka ja oli arvestatav tulevana. «Jooksid kõik

viimseni laiali... Aga üsna varsti ma korjan nad jälle kokku,» ütles ta mahukalt, nagu oleks jutt varisenud püramiidist, mille ta igatahes kokku paneb, et Naasja silmad sellest lõbunesid, aga lõbu lendus, sest kõik järgnev kõlas juba nii tõekalt, eluusklikult, et Naasjagi sealt ammutas varasemate ja vahest tulevastegi tühjumiste katteks.

«Sa korjad selle kokku, ja polegi midagi,» ütles Naasja tõsiselt.

«Selle,» muhatas nüüd Gudu, «ma korjan n e m a d kokku, kuradi-poisid, kes nad mul olid, kui nende küürumüksidest pole vahepeal tiivakesi kasvanud.»

«Nüüd ma tean küll kõike, aga sa räägi edasi,» ütles Naasja.

Gudu naeris omaette: «Minagi ei tea kõike, õieti midagi selle poole aasta kohta kaheksa seast, mil ma pidin nende väikesed peakesed, mis olid nii ahastamapanevalt tühjad, et ma kohe esimesest tunnist... Aga ma ei öelnudki — see oli mu esimese töökoha esimene tund. Pikk valgeks lubjatud, siniseks võõbatud aknaraamidega palkmaja, ruumi oli vähe, aga nende peakestes, nagu ma avastasin, oli ruumi küllalt... Uuih!» hüüatles Gudu läbi naeru, küsis äkki tõsinedes: «See pole küll kellelegi huvitav — peale minu.»

«Räägi, Gudu, see on mulle kõige huvitavam,» ütles Naasja. «Neis «tühjades peakestes» on just... Kuidas ma sulle seda seletaksin...» jäi Naasja järsku kobama. Ent Gudu aitas ta sellest üle, rääkides õhinaga edasi:

«Nad olid kõik ühtemoodi tõmmud, müsajad, näost nii pruntjad, et käskisin, kui need on tedremunad, mis nad põses hoiavad, nood otsekohe pessa tagasi viia... Naljaks muidugi. Aga...» rääkis Gudu naeru sisse, «nad kõik pistsid oma sõr-rr-meed suhu-uu...»

«Kas on see veel kusagil võimalik?» jõudis Naasja küsida, enne kui ta lõkke kõrval süttinud kuiva põõsana naerma rōksatas — see naeruhoo oli pikem, kui ta seni oli arvanud end suutvat. Kui Gudu õotslev nägu ta ees peatus, nägi ta endist ja sedasama huvi, mis siis sõrmede vahelt vilkus, ent nüüd juba suuremalt silmapinnalt. Naasjalt oma viivitlevat pilku ära pöörates naeris Gudu veelgi, ent juba nagu teisel põhjusel, millele Naasja ei saanud kaasa naerda ei nüüd, ei hiljem ega mitte kunagi... *Gudu hõljus mu elust läbi nagu hele õietolmu pilv: tuli teadmata kust ja kadus teadmata kuhu. Ta tõi sellesse sügisesse aega kevadaimeid, mida me mõlemad tajusime ja mida ta suure hingelise taktiga hoidis hääbumast. Ilmeka mööduva-jääva viivuna peatusid need minus...*

«Ja pärast,» küsis Naasja, «kas saatsid nad pesi otsima?»

«Ei saatnud,» ütles Gudu lõkke poole, nagu oma kahmetunud häält soojendades, ning lisas juba lembelt: «Nad olid mulle tegelikult väga

armsad, ja kui ma nad saunast läbi leilitasin, olid nad ikka endiselt rumalad, kuid mitte enam nii mustad.»

«Ja hakkasid neid nüüd seestpoolt harima,» arvas Naasja.

«Koolitark, nagu ma olin,» noogutas Gudu. «Nädala ajaga sain suurematele oma nime selgeks — Guduvanna olin nüüdsest.»

«Guduvanna,» ütles Naasja nagu tollest kaugest ajast. «Mul ei läinud nädalatki!» Tüdrukust ei saanud aru, võpatas ta või tahtis kohalt hüpata.

«Sina! . . . Miks peab siis kordama,» sõnas ta solvunult, kasukat endale tihedamalt ümber vedades. «Nüüdsest peale. . .» lisas ta, ent vaikis Naasja ühe kõneka liigutuse peale.

«Ma ei tea miks, lihtsalt tunned, et pead. Kui sa ei korda, siis võid kaotada ainukese võimaluse, et seda, mida nemad õppisid ühe nädalaga, üldse kunagi selgeks saada,» rääkis Naasja leegi punase sirmi tagant. «Kust mina teadsin, et see võis teisiti kosta.»

«See ei kostnudki teisiti,» ütles Gudu. Just nagu laane rahust ammutades, rääkis ta oma loo nüüd vaikselt ja tundeid puistamata lõpuni. «. . . Kooli olid nad toodud aastase hilinemisega, pika veenmise ja trahviähvarduse peale. See sund ja nelja seina piirang pärast hiljutise mängumaa pillavat avarust ahistas ja kohutas neid nagu metsa ja metsikusega harjunud esmarakkes põtru asulatänav. Kuu möödus, kuid nad istusid mu ees endiselt jäigalt, käed nagu okste varjud liikumatult ees, tõmmud sarnakad näod nagu saviliuad saju ootel. Nii kullakae-vanduse elektrile kui ka õpetuse valgusele olid nad suletud. Tegin kõik, mis mõistus ja tunne mulle soovitasid, püüdsin naljaga nende ilmet liigutada ja nutsin meeleheitest, aga ainus, mis mul õnnestus, oli see, et mõned härdamad minuga kaasa vesistasid ja sedagi teisel põhjusel. Söakamate silmis märkasin vilgatas kättemaksuhimu nagu noole varju. Tundsinkin, et mina olin see südasiüüdlane, see laane kaitsevaimu Jamaali karistusvits, kes nad loomulikust, ainumõeldavast eluringist välja ajas. Lõin kõikuma endas ja kahtlema neis, kogu põhjamaa koolikorralduses: kas oligi õige neid lahti rebida laanest, kuhu nad olid sügavale ja niisama keerukais põiminguis juurduvad nagu puud; ära kiskuda nad igiomase, maailmavanuse tegevuse, küttimise ja metsaandide kogumise juurest, et ühelt poolt ponnistuse ja teiselt poolt endasalgamise hinnaga püüda arenenud loodusrahvast teha primitiivseid kultuurinimesi? Mul polnud ei enda kogemust ega nõuandjat kõrval, et neist kahtlustest kindlamale pinnale jõuda, ja nii pidin ise otsima teed ja pääsu sinna ligipääsmatusse, kus mõne aime järgi asus nende hing ja mõistus. . . Lumine november vajutas oma valge näoga kinni meie klassitoa ainukese akna. . . Lumi elustas neid pisut; see oli midagi koduomast, pealesundimatut. Lumi tähendas neile

NIKOLAI BATURIN

puhast, paber ainult valget, ja sellel, mida võis lugeda lumelt, oli nende jaoks sügavam sisu. Ükskord, kui me kõik, ka mina, aknast ainiti ja kaua välja vaatasime ja mingi vägi meid enam tahvlile ei sundinud vaatama, siis...» Gudu vajutas näo kättesse, ilmselt kordus temas tunane elamus, «ei pidanud ma end enam, tõmbasin nad kõik ühekaupa laudade tagant välja, sülelesin neid ja rääkisin midagi ja tõukasin neid trobinas riidenagi poole... Siis me juba uperdasime läbi hangede — lumepihu tõusis meie kohale nagu valge kuppel, tulvil elu ja elevust ja hõirangut —, nagu üksainus sööst teadmiste järele, mida janub süda, mida ei leidunud mu sini-punarahelises õpikutes ja, nagu ma ses sööstis äkki tundsin, asus ainus mind ja inimest määrav tarkus südames.» Gudu vaikus äkki, Naasja nägu oli teda peatanud, mees oli sulgenud silmad, ta ilme, mida käsutas tahe, oli lõtvunud, mingite vabade tungide valduses, ja Gudu jätkas, mitte et ta poleks märganud seda tunnete müüriauku, mille kaudu võis nüüd pääseda mehe hingealadele, ent veel enne nägi Gudu selle salalikku sissetungi, ja ta möödus oma võimalusest rutakalt: «Päike, pakane, sinendav lumehõõlas pervitamas meie järele jäävat jälge, mis nagu ulukirada viis välja jõe, kus me kalda tuisukräästast äkki läbi kukkusime, müselevasse viunuvasse kuhja noorel jääl, nii et koolisulane Varlaam meile kirve ja köiega appi tõttas. Ent päästa polnud enam midagi, ma olin päästetud. Ehkki see teadmine jõudis minuni hiljem, noil hetkil oli mul võrdselt ükskõik, kas olla päästetud või mitte, peamine oli püherdada selles valges vabanemisirõõmus. «Guduvanna, edasi! Guduvanna, edasi!» puskisid nad mind mütsimütsakatega selga ning kõige suuremas jooksuhoos panid mulle jala ette... Jäin neist maha: arukaotuses võrdne, ei võinud ma võistelda nende põdrakopsudega, ning armutult jätsid nad mind untadega ülestõstetud lumetolmu, ülendatult ja üksinda. Hõlmad lehvakil, müts kaenlas, sumpasin neile aeglaselt järele. Olin väsinum kui kunagi varem ning just nagu ihtunud keha arvel tundsin hinge koskavat uut, tundmatut jõudu... Peaaegu oleksin neile, see tähendab, nende varjudele peale astunud.» Gudu hää l tōsines, sõnad vāärtustusid ūmber nagu millegi olulisemaga kokkupuutest. «Nad seisid hajali, liikumatult nagu lumest kūnūnitlevad postio tsad; hāāletumalt, et nende varjudki kuuldusid kōnelevatena. Silmanurgad kōrgeks tōstetud ja nagu nāhtamatute rōhknaeltega kinnitatud, nāol neist vanem tōsidus, seisid nad tumeda raulāikese laane ees, mis sel viivul ei olnud laas neile, kui ta juba mullegi polnud, ent mis ta oli... Tipelt peapōōritusse kaduv, hōlmult kaugusse hajuv; silmale, arule haaramatu; saladusest tiine ja ennast igavesti avaldav — tundus, et veel ūks vihje, ja ma vōiksin talle nime panna. Aga seda polnud vōtta mitte kusagilt ega kunagi, ainult nemad teadsid seda,

olid selle vihje võrra minust targemad, ja kui nad oskaksid seda välja öelda, siis ka kogu Tarkusest targemad. Niisama viivuliselt, kui nad olid end kaotanud, leidsid nad end ka üles: metsaalune kumendas jälle «Guduvannast», kes igauhe juurde pidi jõudma. Ma iiletasin kord alusmetsa, kord ülangule, et näha, mis nende meelest nägemist vääris. Nii pidin ma kõrge lehise ladvas silmama oravat, keda seal polnud, ent kelle lennukaart ja ühtlasi nende võidukaart mul siiski tuli tunnistada. Siis pandi mind sooblijäljele, mis pidi alles jooksuvärske olema, vaidlesin vastu, aga mind vilistati maha, maha jälge kompima, ja kui ka nuusutada oleks kästud, ei oleks ma vastu puigelnud... Jõel õpetasid nad mind hinge-avade järgi ondatrakoltaid otsima ja neile linge seadma... Varlaami tagant, kes boonitsal istudes vaatas, kuidas tema kõieotsa meile praegu vaja läheks, olid nad kirve sisse vehkinud ja meisterdasid imeosavalt valmis soobliilõksu, ja mina pidin olema esimene soobel. «Guduvanna,» ütlesid nad julgustavalt. Pisaravahet nad ei teinud, kui vajutipuu mu käele prantsatas ja me igaüks oma löbust naerma puhkesime...»

«Gudu,» ütles Naasja kusagil endas, «kui raske ja kui kerge võib üks selline vajutipuu olla!»

«... kuid,» vaatas Gudu oma valgusekiiluna kitsast kätt, aga muigas Naasja pealepuhuva ilme üle, «see ei tulnud neil veel võimetekohaselt välja, ning teise «Guduvanna» peale ma oma kätt enam sinna ei pistnud... Sellegipoolest lõppes katse eredalt — vajutipuu langes kiirelt ja täpselt... väikesele tömmule käele, ja ma sain sellest löksust nüüd aru. Ma ei teinud häältki, kui Varlaam mind süles tagasiteed kandis (ülejäänud pöörasuse pidulised laatsisid muretult meie järel, süütsudes erksalt nagu hangelinud), ega teinud valunägu hiljem unetareski, kui Varlaam pindpeenikesed luud kokku sobitas ja käe pinalikaanele lahasse sidus. Enne kui mina sellest terveks sain, oli käsi ammu terve, nagu mõhastuvad puude murdekohad, nagu kõik looduskehad paranevad päikesest ja vihmast, päikese ja vihma lubadusest.» Ühe orust kostva heli peale Gudu vaikus; laupa kurrates vaatas ta lõkkesse, elustulle, mis ei valgustanud üksnes olevikulisi asju, vaid kirkastas kaugemaid sündmusi ja heitis kuma eenduvatele. «Kui palju ma tolle päeva jooksul õppisin!» ütles Gudu nii ootamatult, et Naasja teda ülesjahmunult vaatas: tüdruk oli niisama lihtne nagu tema lihtne lugugi, ent Naasjas seostusid need kaks tavapärast nähtust keerukalt üheks võrratuks. Ta mõtles, et kui kõik lood on nagu katused, mille all keegi elab, siis mõni lugu on nagu taevas, mille all kõik elavad. Gudu: «Sa ei kuula mind...»

Naasja: «Ma ei kuula, aga ma kuulen sind... Too Varlaam oli hea arst, kui ta...»

NIKOLAI BATURIN

«Kas õpetajast oli veel vähe, et oleks pidanud ka arst olema?» küsis Gudu.

«Ei, aga õpetaja oli neil nüüd küll olemas,» sõnas Naasja.

«Ka mulle tundus, et oli,» rääkis Gudu kaheldes, ent edasi juba veendunumalt. «Kohe järgmisel tunnil löid nad põrgulärmi ja pöörasid igal rakendil, millesse neid sundida taheti, jalased püsti... Õnneks said meil puud otsa, ja kui Varlaam esimese vindami hagu sisse tõi, oli klassitoas äkki laanevaikus — sellest võis järeldada, et juba nende koduski hagu ainult kütteks ei kasutatud... Ajapikku, viivhaaval, tolle heliseva päeva avaaordist edasi lähenesime nüüd üksteisele, kuigi tundeid ja tähelepanu andsid nad ära nagu väikesed ihnurid. See oli nagu ulukite kodustamine, kus esmalt tuleb võita nende absoluutne usaldus, enne kui nad su käest toitu vastu võtma hakkavad. Ent siiski nad juba hakkasid, nende silmi, mis varjundita mustad nagu kustunud söed, puhus hõõgvele tuuleke, mis minu poolt tuli. Need mõistmise ja arusaamise esimesed virved valmistasid mulle suurt, ehedat rõõmu — nagu toitunuks ma seni rõõmu konservidest. Varsti nad mõistsid, mis asi on kool, ja me hakkasime isegi õppima: kuid ei mingeid tinglikke märke ega näivaid tähiseid — tinglikkus ja näivus pidi nendeni hiljem jõudma —, vaid seesama õpetussüsteem, mille järgi nad olid selgeks saanud täiuslike soobilõksude ehitamise... Arvutamine käis meil umbes nii: kolm kala— kaks lenokki ja taimen — pluss kaks lindu — näär ja mänsak —, teeb kokku viis kraadi külma... «Ei, Guduvanna, vale, vale, kokku teeb see v ä h e m a l t viis kärpi!» ja keegi neist kelpas tahvli juurde viga parandama, kustutas külma maha, joonistas kärbid asemele. Arvutamise järel oli nende lemmiktunniks laulmine, nad pidasid kõik ilusasti viisi, kuid laulsid igaüks oma laulu, .. Uusaastaks teadsid nad juba kõike, mida lapsed mujal ilmas selleks ajaks teadsid, lisaks see varasem, mille lapsed mujal ilmas olid juba unustanud. Ja korraga—» Gudu hääl kahanes nagu lootus enne kadumist, et Naasja pidi mõtlema: nüüd on see käes — «olid talvistepühad ukse ees, kaks nädalat kõigest puudus — naiivne maailm arvas oma kalendriga meelevaldselt järgatud aja olevat suurema kui nende igatsus. Nagu langevate pistrikkude varjud sööstsid laanest lagedale mituteist nooljat saani; huilates, juhtsauade otsas mütse lehvitades kihutasid nad üleva kaarega koolimaja õue, ajades ümber Varlaami ülessahatud hangi, puhtaid nagu väliköögi telke. Viivu pärast või varemgi oli klassituba tühi, nagu oleksid nad läbi seinte karanud. Läbi akna nägin neid juba kaelustamas — oh mitte küll neid, kes oma igatsusega tulid —, põtru, põtrade pehmeid talikarvas kaelu ja kaasakepanud pikakoivalisi, nagu pilvedes kõndivaid põdravasikaid... Öhtu tume vari kukkus juba lumele, kui me ikka veel unetares vooditel istusime, pea kohal laane-

kuru väike miilav ime, kullakaevanduse elekter. Valgus, mida nime-tati kunagi enne Kulda. Lapsed näitasid neile, kelle küljest löödud laastud nad olid, kuidas seda tuld võis klõpsti põlema panna ja klõpsti ära kustutada, jättes näitamata, kuidas nad esimesel unetare ööl olid seisnud kobaras ümber pirni, püüdes seda ära puhuda... Mulle olid nad toonud kingitusi, pärltikandiga karusnahkse hõlmiku.» Gudu tegi õrna, nagu üle selle pehmuse libiseva liigutuse. «Kudrusega veerista-tud untad, mitmeid kimpe ondatra- ja oravanahku. Vastukingiks taht-sid nad saada oma põndlaid ja rillukaid. Kuigi ma hingest tahtsin, ei võinud ma ühtesid vastu võtta ega teisi ära anda. Ametissemäärajad olid mulle soovitus- ja manitsussõnade hulgas kaasa pakkinud ka keelu pärisrahvalt mingeid kinke vastu võtta, peenetundlikkuse, kui-das neid hinges inimesi sellega mitte solvata, olid nad unustanud kaasa panna...»

«Miks sa neid ära ei lubanud, Gudu!» ütles Naasja. «Miks sa seda nüüdki ei tee?»

«Nüüd?» küsis tüdruk. «Kas sa arvad, et nad pole juba ära sõitnud.»

«Nemad pole kiirustajad, luba nad ära, ja kingid võta vastu ja teised saada kus... ning, tead, nad ei jookse su juurest kunagi ära!»

Gudu vaatas meest mõistvalt, nagu tolele näis; see käis siiski järg-neva juurde.

«Aga siis olid nad juba ammu läinud,» ütles Gudu, pinnud hääles. «Öösel mööda jalasteed, mööda vermeid maa valgel seljal. Nagu temp-leid tohutul valgel ümbrikul oli tee täis nende tillukesi reetlikke jälgi, kuigi see sõna nende teo kohta ei käinud; need, kellele jäävad jäljed, võivad lahkujatega veel mõnda aega ühes minna. Ent varsti peatas Varlaam mind õlast ja ütles, et kodunt aetuile võib järele jõuda, aga koju tagasipöördujatele mitte kunagi.» Varlaami sõnad täitsid järgne-vat vaikustki. On lausumisi, mõtles Naasja, mille peale, ilma riskita, et see vähem väljendab, võib ükskõik mida öelda. Gudu istus ta vastas, nende vahel leegid nagu õõtsuvad punased, lindudest rasked oksad, näol ilme, mis sobis nii mõtte kui tundega — mõte, mis süüdistab, ja tunne, mis andestab.

«Kahju, et nad juba plehku panid,» ütles Naasja vaikusse.

«Aga meie ei kahetse... Igauhe eest läheb midagi ära, libiseb välja nagu jõgi ujuja käte vahelt, ja alati kaks nädalat varem, kui me selle kahetsuse ja kaotuse valuta minna laseksime ja alles siis oma kuradi-poisid tõeliselt kaotaksime. Ent kui nad on plehku pannud me silmist, plehku pannud me mõttest, aga pole kadunud meie tundest, on nad meie jaoks alles...»

«Ja see hõlbus, mis siis veel teha jääb, on homme nad üles otsida,» ütles Gudu, vaadates Naasjat veidi unistavalt, veidi pilkavalt ja veel

veidi kuidagi, et naisepilgu segu oleks täielik. Naasja pilk murdus sellest kellale: «Võib juhtuda ootamatus, ja homme jõuab kohale juba täna,» ütles ta ja nägi riivamisi Gudu oimu kohal vilgatas kaksik-tähte nagu peahet. Ta tõusis püsti liiga järsult selle aeglase öö sees, nii et Gudu jahmatades tema poole üles vaatas, ning solvus, aga sellest samas üle sai, kui mees talle poolkõlasel häälel vaikselt vabandades head ööd soovis. Sadulatekk kaenlas, astus ta lõkke p u n a s e s t r i n g i s t uduga halliks toonitatud öhe, edasi mõned sammud jõe suunas ja valis ühe liiviku voodiks. Kuni une tulekuni, mis raskelt ja tähiselt nagu osa taevast ta peale varises, vaatas ta lõkke poole. Selle kumas nagu rambisõõris istus hiljutise elumängu üks osatäitja, teine oli nüüdsest publikus. Hapra olemisega noorur, noor naine — küllalt! Külakooliõpetaja, aga mis õ p e t a m i n e see oli. Guduvanna, Gudu, kelle õlast nüüd tõusis kuu nagu väike tiib.

Kui kaua Naasja oli maganud, polnud teada. Teda raputasid üles lödinad, nagu vesikikärsed tiiblesid valged tihedad uduparmad tast üle. Laaneöödega polnud ta veel täielikult harjunud; kuigi ta hing oli capua-mõnudest lahti öelnud, püsis nende (toasoojuse, kaamelivillase teki, tundeleiguse, mis käis tolle täiusliku elulaprojekti juurde) küttes veel ta keha, mahakarastatud keha, mis nüüd oma loomulikus keskkonnas lõdises. Naasja oli end külge pöörates sadulavildilt maha veeretanud, siit see külmatunne; kantunud end küljealusele tagasi, tundis korraga soojust ja õdusust, nagu oleks too kõiki soojendav Hobunesses sadulatekki ka tema osa talletanud. Oma rüseelemise jätnud, oli ta taas magama jäämas, kui kuulis hääli, mis ei olnud tuule ja rohu dialoog, kuigi kätkes sedasama, oli sellesama inimlik sisu.

TEO (*mingi eelnenud kõneaine jätkuna*): Linnud teevad oma pesad ümarad, miski ei sunni neid munema kandilisi mune.

GUDU (*viivitledes*): Ja ikka peame vastu minema sellele, mis meile vastu tuleb...

TEO (*sünge hajameelsusega*): Ei lehte puule ega oga oksale, seda näen ma... sellele tuleb mul vastu minna.

GUDU (*murelikult, peaaegu kartes sellele vihjata*): Su silmadega on midagi lahti, Teo, sa ei näe enam endiselt ja vist ka (*sõna otsides*) endist... (*Mees vaikis. Seda võis võtta vastusena, võis võtta mittekuulmisena, Gudu võttis seda mittekuuldud vastusena.*) Kui sa mulle vastata tahad, siis...

TEO (*Gudut rutakalt katkestades, ilma ta häälele omase terava toonita*): Ma näen endiselt, Gudu, aga (*kõheldes*) see kõik, mida ma nüüd näen, on kaotanud piirjooned nagu hommikused tähed; asjad, mis mulle paistsid varem lihtsad ja selged, on nüüd hägused ja äratundmatud. (*Teo viis käe segaduses näo juurde.*) Kas nad on tõesti

muutunud või on nad muutunud minus? (*Peoga üle silmade vedades, nagu tahtes neid selgeks pühkida, siis iseenele vastates.*) Jah, nad on muutunud, kui nad on muutunud minus.

GUDU: Ja mis siis on endine?

TEO: Sa tahad ikka kogu tõtt. (*Järele mõeldes, süüvides ja lõpuks küsimust kaotades.*) Kõik, mis on, on muu... Mets, vesi, taevas. Puud kuulevad näaride kriuskeis saelaudu, vesi väriseb tammide ees ja taevas... see pilvede kodutus...

GUDU: See nende kodutus, Teo! (*Surudes ette sõnu nagu viimaseid sõdalasi, kaitsmaks seda, mida Teo oli kaotamas, ja mitte üksnes sõnu, mis kunagi kedagi pole kaitsnud, vaid ka taaspuhkenud jõude, mis ainsaina on suutnud inimese eest seista.*) Meie peame leidma pilvedele kodu...

TEO (*hääles endise sünguse aimed*): Ikaar just veidi aega tagasi... (*Ta vaikis. Ent Gudu oli seda juba lõpuni kuulnud.*) Kindlate katuste kohal — nende meelest, kes seal elavad — võivad nad tunduda veel kodutumana.

GUDU (*tagasi tõmbudes, eneseuhkelt*): Ikaari pärast pole vaja. Aga tema sool ei mahu kunagi soolatoosi. (*Vaikus, mille jooksul inimese mõtted, läbi katsunud mitmed petikud, leiavad väljapääsu.*)

TEO (*hääles palve, niipalju kui terases võib palvet olla*): Ärme kiirustame, Gudu, sellel, mis puudub siin, on siiski väiksem väärtus sellest, mis puudub seal.

GUDU: Asi elab väärtusest, inimene elab usust, ja mitte alati sellestki... lihtsalt ta elab elust. See on antud meile nagu astjale sisu, ja meil tuleb teda laagerdada, hõrgastada, väaristada... või rikutuna välja valada. Aga ma olen päri — ärgem kiirustagem... Ootasid seda ligi aasta, ja nüüd jääb mul veel oodata hommikuni.

TEO (*jahmunult*): Et siis homme juba... (*Naljatakse, siiski kahtlust reetvalt, mingist oma vaatepunktist, teravalt.*) Te ajasite siin juttu... (*Seejärel poolihääli, nagu endale ette heites.*) Aga ma tunnen seda meest, oma purjeid ta seelikutele ümber ei rehvi.

GUDU (*puhu vait olles, ilmetult*): Seda sa juba ütlesid, et sa tunnend... Meil on üks tee, paadis on ruumi kolmele.

TEO: Kui ta tahab. Aga ma tean päris kindlasti, et ta läheb kallast mööda, ma tean seda rada, mida ta läheb.

GUDU (*oma jäikusest vabanenud, rõõmsailmeliselt, nagu alles nüüd Teo otsust adudes*): Sa siis... (*Ta ei julgenud nii äkki küsida — mees istus liikumatult, peenelõikeline tulevarjudes nägu oru poole, kust kostev kellakõra tine heli ta ilmes miskitmoodi kajastus; siis see habras heli katkes ja maad võttis vaikus, selline, nagu on pingul ammunööril enne noole lendumist, vaikus, mis väljendab murdu-*

missi hinges: midagi ei kosta, ei varingut ega varingust tõusmist, üksnes kõikumist.) Siis... (ütles ta vabanenult.)

TEO: Ma tulen.

GUDU: Teo! (Selle eest kuulis ta siis nüüd oma nime, mõtles Naasja, pööras lõkkele selja ja ei eraldanud enam inimhääli koidu lähene-misel rikastuvast laane häältegammast.)

Kuu kulus õhukeseks nagu münt käibel, taevas kustus enne puhet ja öö mustast sargast tõusis eluküllane hommik. Kastest raskunud luitekaera pähikud lookusid Naasjale näkku ja ta ärkas nende jahedate sõrmede puutest. Ärgates nägi ta kõike sedasama: kuu valge hüljes vajus aeglaselt taevapõhjatusse, ruum avanes nagu lõhnatoos ning jõe vana peegli tooni hõbedasel pinnal vihtusid ärnid oma söögieelset rituaalitantsu. Inimene oma unest jäikunud liikmetega, oma kidakeelega ja edeneva päevaga seotud muremeelega sobitus aeglaselt sesse mõradeta maailmapilti. Aseme kokku rullinud, astus Naasja jõekallast veeristavast uduseinast välja; öised liivasse unustatud jäljed viisid teda nüüd tagasi lõkke juurde, lõkkeaseme juurde, kus tuulehooti miilasiid tukid nagu kõige selle mälestus, mis siin alles hiljaku räägiti, mõeldi, tunti. Naasja kükitas sütepesa ette, soojendas selle kohal kahmetunud käsi ja pilku juhtumisi kõrvale heites nägi männikooretükil nagu savikandikul talle jäetud hommikueinet: kahte vinnutatud harjust, tuhakakku ja suhkrupakki. Varikatus oli kokku pandud ja ära viidud, ent pajakonksu nõgininal kõõkuv teekann ja tahmunud kruus viitasid, et keegi neist pidi veel tagasi tulema. Ta oli just einet lõpetamas, kui kostsid kuidagi tagasihoidlikud, ent häirimatud sammud — Ikaar tuli. Naasjale tervitust noogutades vajus ta hõlbult nagu geiša oma lemmikpoosi ja sirutas kõnekad sõrmed sütehõõge kohale. Ta ilme oli kinni nagu mõni uks, kust võis küll siseneda, aga hiljem. Kui Naasja oli söönud, kustutas vanamees ülejäänud teega lõkke (oli kuiv sügis enne vihmaperioodi), pani kruusi tühja teekannu ja viipas teda kaasa tulema.

Lastiti parajasti paate, kui nad pärale jõudsid. Asju ja varustust oli rohkem, kui võis arvata paatidesse mahtuvat, aga pikad kitsad süstvened näisid nagu avarduvat sedamööda, kuidas neisse asju mainati.

«Hommikut,» vastas Ahilla napilt ta tervitusele. Teofiili noogutust võis tihedalt pigem aimata kui näha. Gudu toimetas oma seljakoti juures, erksalt ja õnnel nagu kevadine mänsak. «Pakime kokku võiduka lahingu lippu,» mõtles Naasja, kes oli nüüd öisest naljaaldim.

«Ega sa veel minema hakka?» küsis Gudu, vaadates avalalt ja piinlikkusetu Naasja poole üles. «Meie Teoga tuleme ka seda teed.» Ja lisas nagu kiirustelles: «Asjad said nii laotud, et paadis on ruumi...»

NIKOLAI BATURIN

«Ma lähen kallast mööda,» ütles Naasja.

«See teeb ju ringi,» veenis Gudu.

«Mulle on see otsem,» naeratas Naasja vastavalt hetke huumorile. See jäi korruga ka nende hüvastijätuks. Teo tuli kiirustades ja meelesolus, mis näis olevat ühest paarist Gudu omaga, ning nad kandsid seljakoti nagu väikese sümboli oma paati.

Ikaari ja Ahilla paadil polnud vist kerge selle kahekordse taaga all, kuid ta ei näidanud seda millegagi välja.

«Valmis,» ütles Teo, kui Gudu juba tüüriaerul istus — kärestikke ja lange pidi ta siis tundma — ning jäi, pikad soonelised käed nagu keltalata pendlid rippes, metsa ja vee piirile seisma. Ikaari nägu Naasja ei näinud, see kadus hobuse pea varju. Ent tema kõrval seisva Ahilla ilmest võis lugeda: «Inimestest ei saa aru... Kui nad on leidnud pärlit, siis lähevad nad otsima mutrit, et läbi ajada pärlmutriga.»

«Jäägu siis. Igale oma!» sõnas Teo, sai kätependlid liikuma, haaras paadi servast ja lükkas seda läbi sõusvee kahlates avajõe poole.

«Onu Ikaar ja Ahilla ja... (Naasja mõtles: mind tunned sa üksnes nimetust pidi) s i n a — hüvasti!» Ning oma mütsi kaldale heites lisas: «Talvel ma ootan, et te selle mütsi mulle tagasi toote.»

Ühest suust lubasid nad seda... Kuid keegi, kellel oli niisama suur õigus teha oma häälepanus sellesse hüvastijätku, polnud seda veel teinud. Hobune, kui ta tagasi vaatas ja hirnatas korruga selleks ja protestiks, et iialgi ei hakka ta vedama mingit paati, aga kui teda sunnitakse, siis ta veab, kuid raske hingega. Kõigele hiljem tagasipilku heites arvas Naasja end olevat märganud, et just see oli sündumuste käigu pöördeline hetk, kuigi ta kahtles, kas edaspidi veel ükski hobune võib inimese mõttekäiku ja hingeliikumisi nii oluliselt pöörata... Teo kahlas paadi kõrval üha kiireneva sammuga. «Hüppa!» hüüdis talle Gudu, «vesi läheb sügavaks.» — Ent vesi oli juba sügav, hüpata oli hilja. Siis laskis ta paadi lahti, endale aru andmata, mille ta lahti laskis, aga küllap ta tundis, mis oleks võinud ära libiseda, kui ta poleks seda teinud. Kui nad kõik, ka Teo, üleval kaldapervel seisis, silmad kinni jõesirbis, mis paadi nende vaatest ära löikas, püüdis Ahilla — siiras inimene looduses, nagu ta oli — Teole üht-teist kergemaks teha, pannes oma endise sõnaka ilme nüüd ilmekaiks sõnuks ümber:

«... Neile sobib väike halb, neile sobib ka keskmine hea, aga nad ei või taluda kõige paremat.»

Nähes Teo eemalepõgenenud pilku, võis arvata, et ta teist ei kuulnud. Ent väikese viivituse järel ta ütles: «Sina oled ainult enda usku... Sa pole kõikide inimeste usku.»

NIKOLAI BATURIN

Ikaar, kes vaatas neile kordamööda otsa, vaikis.

Naasja nõustus temaga.

...Kui ta viienda jõelooke kohalt põlismetsa põikas ja rohelises hämaruses kollendavaid raiemärke silmas, puudutas ta esimest neist, vana lehtmänni vaiku täisvalgunud armi, mis märkis, et ei ole viljatult elatud aastaid, kõik need läksid arvesse kui vajalikud iidse lehise vahepeal juurdeviirgunud kümnesse aastaringi.

Aira Kaal

MERE RÜTMIDE MEELEVALLAS

Ma tahtsin kuulda
šamaani trummi,
kõike muud on meri mulle ilmutand.
Kuid seda mitte, ta seda ei mängi.
Lained kaardus ja õõnsad ja hargnevad,
kord hüppevalmis,
kord taandevalmis,
kuid seda nad varjavad minu eest,
kuis tulevikku
me tantsus näeme
ning teada saame ta salateed.

Üht tantsu siiski
ma tahan veel kord
neil lainemägedel tantsida.
Las jääda viimseks,
las lõpeb teekond.
Kuid rütmi tahan ma tabada.

Üht ehtsat rütmi,
mis meri peidab,
ma ootan veelgi.
Las kannustab
ta valget hobust...
Ehk on see teelgi?
Üht siirast rütmi,
teid vannutan!

1972/74

ÖINE

Detsembriöö

täis valgeid ebemeid.

Toas õnnelikult hõõgub ahjusuu.

Ma tajun asju

rõõmsakstegevaid

ja vaatan neid

ja ma ei näegi muud.

Üks balsammänni oks,

mis lõhnab tõrvaselt ja tugevalt.

Üks helkiv aknaruut,

mis sinab tumedalt.

Üks alpikannike,

mil punab seitse õit

ja kreegiokste kimp,

mis toas mul õide löönd

kui kevadviiirastus

sel talveöö!

Mis rikkust soovida ma võiksin veel?

Sind...

Oo?

kuid sa pole rikkus —

oled vaesus mul,

sest eks ma ise tea:

see reedab viletsat fantaasiat,

et peale sinu

mitte miskit

välja nõiduda

ei mõistnud minu mõtteist tulvil pea.

1972

TUUL MUUDAB SUUNDA

Meri künnab üles põhjaliivad,

kuldseks, koldseks värvib oma tiivad.

Ta on rüübanud kakaod ja tõrva,

süngeid viise karjub mulle kõrva.

Kuid aeg ei seisa paigal,
heaks või halvaks
tal tiivad on
niisama nagu tuulel.
Me tardund vaate all
on juba miski muutus
teoksil tal.

Meri on järsku kui küntud kesa,
lumised vaod ja sinised nõod,
sulava lumega kevadekesa,
puuduvad ainult veel lõõrivad lõod!

Tuul muudab suunda.
Teisest hoogsast ainest
on värske laine,
laial rinnal veerev.
Tuul muudab suunda,
puhtaks uhtes värvid
ja läbipaistvaks
vete kurjad keermed.

Ja meri on jälle nii uudne.
Ta virved on hoopis teised.
Ja tema laulud ja lõhnad
on kuidagi uisapäised.

Siis kiirgav päike pilve tagant tulles
kõik hõlma haarab. Rohelisel joomel
näed kergeid sinihalle lainerulle.
Tuul puistab vahtu nagu helbeid toomelt.

Ja uhkeldab laine — oh kuulge teie,
tuulega võidu nüüd tuisrame meie!
Ajame kõigile õue alla,
päästame uinuvaid jõudusid valla...

Ma lähen kaasa,
kuhu ta ka viiks mind.
Ma lähen kaasa,
olgu seal, mis on.
Nüüd siia
tuhaf-tundlaline haare,
nüüd siia, siia,
laine karavan!

1972

Veera Saar

KIVI

Kogu selle raske nädala maadles Märt kividega. Kaks vanameest oli talle abiks antud, kes kive lohistile loopisid. Aga kui juhtus ette niisugune müks, mis vanameestele vastu hakkas, haakis Märt traktori plaadi küljest lahti ja lükkas kivi traktori ette kinnitatud väikese buldooseriga liikuma. Väga tihti seda ei juhtunud, sest põld oli suuremat raudkividest juba ammu puhastatud. Ent nii imelik, kui see oligi — viljaga koos kasvas ka kive. Igal kevadel enne külvi laskis agronoom põllud lohistiga üle käia ja kõik nähtavale ilmunud kivitükid ära korjata, kuid teisel kevadel valendas maa jälle.

Märdil oli üsna ükskõik, mis ta oma «Tetiga» tegema pidi — kündma, randaalima või kive vedama. Ja tal oli komme, et mis ta tegi, tegi ta nii, et teist korda polnud vaja üle teha. Seda oli ta oma isalt, või õigem, kasuisalt, Peebumäe sepalt õppinud ja see oli tal kindlalt verre jäänud. Nii ei saanud ta nüüd ka säärasest kivist mööda sõita, mille ninanukk alles vaevalt mulla seest välja piilus ja mis veel rahu-likult oleks võinud kasvada, kuni sügavkünd ta ülespoole oleks ker- gitanud.

Ühel kibedal tööpäeval sattus ta just niisuguse kivi peale. Kui ta viimase koormaga kiviauna poole tüüris, sõitis ta üle mullavalli, mis raske kivilasu all tavalisel moel kokku ei vajunud, vaid lohisti põhja kaapides koormast mõne kivi maha raputas. Märt peatus, et mehed saaksid kivid koormasse tagasi visata. Ja et viperuse põhjust teada saada, tuli ise seda uurima.

«Sarviline, mis muud!» siunas vanamees, kes kõiki kive sarvilisteks sõimas, ka neid, millel sarved täiesti puudusid. Sellelgi kivil ei paist- nud sarvi olevat või magas ta mullas, kannikanukk ülespidi. Igatahes oli see üks sääraseid vaenlasi, kellele küüntega kuidagi ligi ei pää- senud.

Pikk kevadine päev oli juba seljataga ja kell andis luba õhtule minna. Kumbki vanameestest ei tahtnud enam kangi liigutama hakata. Seepärast võttis Märt ise kangi ja kivinuki ümber kõndides proovis leida kohta, kuhu kangiots pidama jääks. Seesugust kohta polnud ole- mas. Ainult niipalju sai Märt teada, et tal siin hoopis suurema vasta- sega tegemist on, kui esialgu paistis. Ja et mehed puhkama saaksid,

VEERA SAAR

otsustas ta selle kivi hommikuseks suutäieks jätta. Pealegi vaevas teda ennast kogu tolle päeva mingi eriline kärsitus, nii et ta pidi aeg-ajalt kodu poole vaatama, kuigi teadis, et teda seal kolhoosi kõrghoones keegi ei oota.

Ootas.

Kui Märt abilised minema oli saatnud, lohisti lahti haakinud ja seejärel oma truu ratsuga töökoja ette oli sõitnud, polnud ta päev veel kaugeltki lõpul. Ametlikult asja võttes oleks ta võinud käed puhtaks pesta ja öhtule minna. Aga siis poleks ta olnud Peebumäe Märt. Peebumäe Märt nii teha ei saanud. Peebumäe Märdil oli tarvis oma hobule head und soovida. See tähendas seda, et ta mitu korda ümber traktori pidi käima, teda hoolega vaatama, siit ja sealt katsuma, kontsuga pühkima ja nutrivõtmega mõnda kohta koputama. Mõnikord oli tarvis ka tavotikarpi avada või õlipritsi pigistada. Juhtus sedagi, et Märdil tuli tuju oma hobu üleni läikima lüüa, nii et sel oli teisel hommikul hoopis särav nägu — isegi ehk säravam kui esimehe «Luxil».

Tollet öhtul Märt siiski traktorit viksima ei hakanud. Ta käis sellega küttelao juures, et hommikul poleks ajaviitmist, pühkis kabiinipõranda puhtaks, lükkas lapiga tolmu akendelt ja pistis võtme taskusse. Pesus garaažis kraani all suurema mustuse kätelt maha, seadis ta samud kodu poole. Mõtted tiirlesid tal aga selle maa sisse jäänud kivi ümber, mida ta hommikul tahtis teretama minna.

Töötoa juurest kolhoosi esimese neljakorruselise elumajani, mida naljatades kõrghooneks nimetati, polnud kuigi palju maad. Öieti asusid töötoad ja uued elumajad ühe ja sellesama kuusiku kaisus, töötoad rohkem põldude pool, elumajad kaugemal kuuskede vahel. Seesugusel mehel nagu Märt kulus vaevalt minutit viis läbi kuusiku astumiseks.

Et trepil kedagi vastu ei tulnud, jooksis Märt, toavõti peos, ühe hooga neljandale korrusele. Nii nagu igal öhtul, tahtis ta end kõigepealt korralikult puhtaks pesta, mugavad dressid jalga tõmmata ja siis teevett keeta. Aga seekord jäid need head plaanid kõik teoks tegemata: ukse taga viimasel trepiastmel istus naine.

Esimesel hetkel sähvas läbi Märdi pea, et see on keegi, kes trepi-koja ja uksega on eksinud, keegi, kes otsib zootehnikut. Niisuguseid töötahtjaid liikus aeg-ajalt kolhoosis ja Märcki oli mõnele säärasele külalisele õige teotsa kätte juhatanud. Aga mitte ükski neist polnud seni tema ukse taha istuma jäänud.

«Keda te otsite?» küsis Märt järsult, nagu see kombeks inimesel, kes sõnadega kitsi. Samal ajal torkas ta võtme lukuauku.

Naine ei vastanud. Ta seisis nüüd püsti ja vahtis Märti kummalisel ilmel. See oli mingi naeru ja nutu segu, mis tema suunurki kord alla-

kord ülespoole kiskus. Lõpuks, võib-olla selleks, et mitte naerma või nutma puhkeda, tõstis naine käed suu ette. Kui need murtud küüntega käed niiviisi kokkupandult ainult mõned sentimeetrid allapoole peatuma oleksid jäänud, oleksid need võinud olla armupaluja omad. Nüüd väljendasid nad rohkem imestust — imestust, üllatust ja rõõmugi —, eriti ehk seetõttu, et naise silmadki sedasama väljendasid.

Sel ajal, kui naine niiviisi seisis ning sõnadeta kõneles, hakkasid Märdi laiad õlad määrdunud tööpluusi all vabisema. Ta taganes nagu vaimu eest vastu seinu, ja keeranud ukse äkilise liigutusega lukust lahti, põgenes tuppa.

Ta aimas, kes see naine on. Ta teadis.

Ta polnud iial teda näinud ega tema häält kuulnud — vähemalt mitte ajal, kuhu ta mälestused ulatusid, kuid ta tundis tema ära. See äratundmine pööras temas kõik segi, see oli raskem kui ükskõik misugune õnnetus.

Naine tuli talle järele. Esikusse. Tuppa. Ta peod polnud enam suu ees ja ta silmad ei vaadanud enam üksnes Märti. Ja siis sirutas ta käe Märdi poole:

«Tere, poeg!»

Märt röögatas ning tormas uksest välja.

Mõnikord nimetasid töökaaslased Märti Kalevipojaks tema suure jõu pärast. Nüüd ei mõistnud Märt oma suure jõuga midagi peale hakata — see ei aidanud teda.

Lõõtsutades jooksis ta sedasama teed tagasi, mida mööda alles mõne minuti eest oli tulnud.

Üsna töökoja lähedal, poolkuivanud kuuse all istusid kaks traktoristi, isa ja poeg, ning rüüpasid pudelist. Märganud Märti, sirutas isa pudeli talle vastu ning kutsus: «Tule istu kah, ajame juttu! Terve päeva pole saanud ühtegi sõna...» Meeste üllatuseks kahmas Märt pudeli, kummutas seda hulk aega suul ja virutas siis vastu kändu, nii et killud kaugele lendasid. Pudeli omanikud ei vihastanud, irvitasid naerda. Võib-olla tegi Märt enne viskamist pudelile põhja peale, võib-olla olid need viimased lonksud, mis ta rüüpas — tal polnud aega seda tähele panna. Ta vehkis edasi minna.

«Kas unustasid midagi?» hüüti talle järele.

Unustasid... Ei, ta ei unustanud, kuid ta tahtis unustada. Ta tahtis unustada kõik, mida ta teadis, ja kõik, mida ta ei teadnud. Ta tahtis põgeneda olematusesse või uuesti sündida, nii sündida, et tal oleks võimalik nagu kõigil lastel öelda: «Ema! Emme!»

Linttraktor, ta vana sõber, seisis seal, kuhu ta selle oli jätnud. Märt ruttas traktori juurde, kuid selle asemel, et teda hellalt vaadata, vahtis ta teda nagu võõrast, nagu surnud rauatükki, mis määratud roos-

tetama. Ometi ei tundnud ta muud tuge kui see mullane masin, ja lastes turja vastu kütusepaaki, jäi sinna lõõtsutama.

Minuti-poolteise pärast ajas ta end sirgu. Pannud jala roomikule, seisatas ta kõheldes, avas seejärel kabiiniukse, läks sisse ja laskus istmele. Natuke aega pörnitses ta seal liikumatult enda ette, käivitas siis traktori ja sõitis töökoja õuest välja.

Kevadine udu hõljus põllu kohal. Maa hingas...

Läänetaevas kumas nõrgalt: sinna kaugele lillaka viiru taha oli natuke aja eest kadunud päike.

Jõudnud hommikuks jäetud kivi juurde, ei asunud Märt kohe buldooseriiga selle kallale. Ta tõi lohisti ääre alt kangi ja sellega koksides püüdis veel kord määrata kivi suurust. Ta oli juba täiesti rahulik. Ta mõtted tegelesid vaid kiviga. Miski aimus ütles talle, et ta seda kivi kergesti kätte ei saa. Seda parem. Tal oli aega. Keegi ei oodanud teda, mitte keegi.

Mõned aastad tagasi oli ta uskunud, et temagi leiab selle, kes teda võiks oodata. Tüdruk polnud teiste arvates just ilus, kuid Märdile oli vaja inimest, keda tema ise nägi ilusana. Aga enne, kui ta sai tüdrukule öelda, kui ilusana ta teda näeb, leidis see teise, kes vajalikud sõnad kiiremini ütles...

Kui huumusrikas mullakiht eemale oli lükatud, paljastus kivi selg üsna laialt, kuid poollibamisi laskusid ta küljed allapoole. Ükskõik kustkandist buldooser talle ka lähenes, ikka krigises tera vastu kivi, ilma et ta selle alla oleks pääsenud või sellest kinni oleks saanud võtta. See ärritas Märti ja sundis teda mitu korda kabiinist väljuma ja kivi uurima. Juba enne pimedat oli talle selge, et ta seda kivi täna liikuma ei saa. Ometi ei tahtnud ta sellega leppida, vaid töötas edasi. Kui ta lõpuks ometi traktori seisma pani, oli ta nii kurnatud, nagu oleks kätega kaevanud määratu süvendi, mis mustas kivilahmaka ümber. Täiesti jõuetult vedas ta end kiviauna juurde, et sinna vanale kulule pikali viskuda.

Hommikul äratas Märdi lüpsiagregaadi undamine. See oli tuttav hääl, mis kostis mitme kilomeetri taha ja kinnitas, et midagi pole muutunud, kõik on nii nagu igal hommikul: päev algab. Sedasama ütles ka päike, mille esimesed kiired juba mulda soojendasid, ja lõokeste laul kõrgel laotuses. Ja nüüd küsis Märt endalt, miks ta oli kodust ära jooksnud, miks ta oli põgenenud, selle asemel et naisele näkku vaadata ning öelda, mis vaja. Kuid samal ajal küsis ta endalt, mis sõnad need oleksid pidanud olema, kas «Viimaks ometi!» või «Tagane minust, naine!»? Ta tundis, et ei need ega teised poleks olnud õiged. Aga mis-sugused siis? Missugused?

Nüüd polnud nendega enam kiiret.

Pikk tööpäev oli ees, päev, mille jooksul larakas põldu pidi saama kividest puhtaks. See oli tähtsam kui kõik muu, sellega ei tohtinud viivitada, sest seeme tahtis mulda.

Sellel päeval jäi traktor mõnigi kord ühe koha peale kauemaks seisma kui hädasti vaja. Mitte seepärast, et Märt magamata öö ja tühja kõhu tõttu poleks suutnud töötada nagu tavaliselt. Ei. Tal oli tarvis mõelda, kõik rahulikult ning üksipulki lahti harutada, et teada, mis teha, kui naine õhtul ikka veel teda ootab, või siis, kui teda enam näha ei ole.

Mida tund edasi, seda kindlamaks Märt muutus.

Lõunatama läks ta nagu harilikult majandi sööklasse. Ta tabas seal mõne kahtlase pilgu, mõne uuriva, mõne küsiva, mõne kaastundliku. Need pilgud ütlesid talle, et naine on kurtes ja kaevates lahkunud või et ta kannatlikult teda ootab. Igal juhul polnud tema saladus enam üksnes tema oma.

Mis saakski mesipuus saladuseks jääda?

Ei püsinud saladused sealgi, kus nad püsima oleksid pidanud. Heade inimeste hoolitsusel sai ta omal ajal aegsasti teada, et ta pole Peebumäe sepa poeg.

Nad maadlesid ütlejaga sepapaja taga nõgestes... Nad tagusid teineteise näod veriseks... Ta otsis lahtist rauatükki, et sellega vastase pea lõhki lüüa, ja oleks seda teinud, kui teine jalgadele valu poleks andnud.

Ta sai sepa käest paraja nahatäie ja tahtis ära joosta. Ja siis nuuksus ta sepa tahmaste põlvede vahel...

«Sa ära usu iga plära! Kui mina olen sinu isa, siis pead sa minu poeg olema — seda võiksid sa mõista. Kas sa pole sama saanud, mis teised poisid oma isadelt? Kas ma pole sind nahutanud, kui tarvis on olnud, ja põlve peal kiigutanud, kui sa hea poiss oled olnud!? Missugust isa sa endale siis tahaksid, mu poiss?»

Kas vana sepp tookord kõiki neid sõnu rääkis, kas ta üldse midagi rääkis — Märt ei püüdnudki seda enam meenutada. Ta mäletas hästi sepa tugevate käte jõudu, kui need teda kõrgele tõstsid, nende käte mõtlikku mõõdukust, kui need püksirihmaga ta tagumikku mõõtsid, ja nende hellust, kui need ta pead silitasid. Ka hiljem, kui ta juba kogu tõe teadis, polnud tal põhjust teist isa igatseda. Tema isa, vanaisa või kasuisa andis talle igas mõttes rohkem kui nii mõnegi teise poisi isa oma pojale.

Aga ükski isa pole veel last sünnitanud.

Ja osavaimgi sepp ei saa teda rauatükist välja taguda...

Märt ootas õhtut. Ta ei kartnud seda enam. Ta oli jälle Peebumäe sepa poeg, kes karulgi võis kõrist kinni võtta. Ta ei kavatsenud teist ööd kivi juures mässata — see seisku seal, kuni tema jaoks aega lei-
dub. Märt tahtis täna kodus nagu peremees õiendada. Ta tahtis end pesta, teed keeta ja istuda kööki laua taha. Ta tahtis ajalehti lugeda ja «Eesti Loodust» sirvida. Seejärel tahtis ta kušetil pikutades stereo-
saadet kuulata ja lõpuks natuke televiisorit kruttida... Ja siis tahtis ta magada, raskelt magada, nagu töömees kevadel peab magama.

Seekord ei läinud ta joostes trepist üles. Ta käsi ei otsinud taskust võtit, sest ta teadis, et seda seal pole.

Kas uks on lahti? Või on ta kinni?

Uks oli lahti.

Märt astus esikusse ja jäi kõheldes seisma. Kas oli ta uksega eksinud? Oli ta võõraste korterisse sattunud? See lõhn siin...? Seesugust polnud ta varem oma korteris tundnud. Mis lõhn see õieti on? Kas see pole nende kodude lõhn, kus naised tasakesi toimetavad ja supipoti kaant kergitavad?

Esiku põrand oli puhtaks pühitud või koguni pestud. Pintsak oli puu peale pandud ja kingad korralikult nagi alla ritta seatud.

Toaaknad seisid pärani ja köögikraanist pahises parajasti vett...

Kui Märt mõned sammud edasi astus, nägi ta naist, kes seisis köögis, selg ukse poole.

Ta polnud nii kõhn, kui eelmisel õhtul oli paistnud. Paljad käsivarred olid ümarad ja kael päevitanud. Ja tal olid tugevad sääred nagu Märdil endalgi.

Köögilaua ootasid juba taldrik, kahvel ja nuga — üks taldrik, üks kahvel ja üks nuga, sellest hoolimata, et neid riulilt rohkem oleks võinud leida. Ja ilma ringi pööramata, otsekui õhust aimates, et on õige aeg, avas naine gaasipliidi ahju ukse ning tõstis sealt välja panni kuldpruunide kartulitega. Alles seejärel pööras ta pead ja ütles lihtsalt:

«Tule nüüd sööma, Märt!»

Ei midagi muud.

«Tule nüüd sööma, Märt!»

Ta oli endale sõna andnud, et ta oma kodust enam kuhugi ei jookse. Ta pidi tugev olema ja kõigest üle saama, ka sellest, et naine, kes talle elu oli andnud ja tema siis kui kivitüki ära visanud, ütles talle need sõnad. Kakskümmend viis aastat olid need sõnad hiljaks jäänud — nüüd pidi ta neid ometi kuulma.

Oli hea, et tal vannitoa ukse nupp juba peos oli ja et see väike nupp märku andis, mis tal tuleb teha.

Peebumäel polnud ta õppinud end igal õhtul puhtaks küürima, seal läks ta magama kriimuse näo ja korpas jalgadega. Kui isa teda mõni-

kord vee juurde käsutaski, ei jätkunud tal ometi aega valvata, kui tõsiselt seda käsku võeti. Poleks olnud laupäevaõhtusi saunanuhtlusi, oleksid nad ehk mõlemad õige paksu tahmakorra nahale saanud. Sepp ei pidanud tahma mustuseks, tema arvamine oli, et kõik, mis tulest sünnib, on puhas. Uued suhted veega tekkisid Märdil siis, kui tal tahma asemel õlide ja määretega kokku tuli puutuda. Kindlad harjumused kujunesid aga alles uues korteris, siin, kus vann ja soe vesi teda alati ootasid.

Ta kiskus tööriided seljast ja keeras vannikraanid lahti. Vee tuttav solin rahustas ja otsekui eraldas teda muust maailmast. Ta ootas kannatamatult, millal võiks vette astuda.

Kui ta juba soojas vees lamas, tundis ta üllatusega, mida seni polnud tundnud: vann oli väike. Ta laskis vanni nii täis, et liigutamisel vett põrandale loksus, aga ikkagi tundus talle, et vann on liialt väike. Ta oleks tahtnud üleni vee alla vajuda, sukelduda nagu järves...

Alles siis, kui vesi juba jahtuma hakkas, mõistis ta, et ta vanni jääda ei või.

Mehaaniliselt, ikka veel midagi mõtlemata, võttis ta nagist dressid, needsamad, mis eelmisel õhtul olid jäänud puutumata, tiris jalga, ja läinud tuppa, viskus kušetile.

Magada! Ainult magada!

Ent nii kergelt ta ei pääsenud.

Ta meeled olid saanud uue teravuse, mõtted hakkasid taas süstlema ja süda rinnakorvi vastu peksma...

Ja siis tuli naine köögist tuppa.

Ta tuli hääletult, kikivarvul, nii et Märt rohkem aimas kui nägi või kuulis ta tulekut.

Aknahinged kääksatasid korra, veel korra ja seejärel tõmmati kardin õigele kohale.

Märt ei avanud silmi, kuid ta tajus, et naine polnud toast lahkunud, vaid seisab ja vaatab teda. See kestis kaua, nii kaua, et Märt ei suutnud seda enam välja kannatada. Ta käänas end küljele, nägu vastu seinat.

«Miks sa minuga ei räägi?» küsis naine kõlatult.

Ta pidas kaua vahet ja Märt lamas, hambad kokku surutud.

«Ma tulin... Mul pole enam kedagi... ei ühtegi hinge maailmas,» kostis hääl kord-korralt julgemalt. «Ainult sina...»

Endale märkamata oli Märt dressipluusist kahe käega kinni võtnud — nüüd kärises see kurgu alt alumise ääreni lõhki. Kui see oleks võimalik olnud, oleks ta oma rinna samal viisil kaheks tõmmanud, et vabaneda hirmsast rõhumisest, mis tema hinge mattis. Ta oli otsus-

tanud, et ei märatse ega tee lollusi, ja haaras küüntega kinni kušetist, et paigal püsida.

«Jah, ma olen süüdi, aga ma tahaksin nüüd kõik heaks teha. Sa oled juba täismees, sa tead, et mitte mina üksi... pole oma last... maha jätnud...»

Nüüd puhkes naine nutma. Ja nuuksudes hakkas ta tegema seda, mida ta teha poleks tohtinud. Ta hakkas kaeblema, kuidas oli kahetsenud ja kannatanud, kuidas oli ennast süüdistanud ja teda taga leinanud ja kuidas kogu ta elu seetõttu karile oli jooksnud...

Naise nutt vapustas Märti, kuid sõnad jooksid ta kuulmeist mööda. Ja et lõputust halinast pääseda, tõusis ta kušetilt, pani kuue selga ja läks välja.

Ta ei jooksnud, vaid astehaaval laskus trepist alla. See polnud tema mood — ta oli korruga nagu raugaks muutunud.

Värske õhuvool õues elustas teda. Üsna rutakalt hakkas ta astuma mööda vähekäidud jalgrada metsa sisse. Kui rada samblapatjade vahele kadus, ei jäänud ta seisma ega pöördunud tagasi. Ta oli ennegi siin kodukuusikus sihitult hulkunud, nii polnud selles midagi imelikku, et ta seda nüüd tegi. Keegi ei võinud aimata, mis ta põues hõõgus või peas peksles...

... miks ei võiks ta öelda: «Jää!»?

... ta pole tõesti ainus, kes on mähkmeis võõrale uksele pandud... On ju neidki, kes on künnivaosse visatud või turbaaunade vahele surema jäetud...

... et ta teda igatses, et ta siis, kui sepa õde mulda oli varisenud, igale naisele käed kaela ümber tahtis panna... Kui palju on lapsi, kes asjatult peavad ootama, et öelda seda sõna, mida tema pole saanud öelda...

... nüüd võiks ta... ta võiks kõik unustada, ja rõhumine ta rinnust kaoks...

... unustada?

... kelle ta peaks maha lööma, et kustutada mälestuste raskust?

«... kõik heaks teha...»

... kas saab inimest uuesti sünnitada, et teda rinnale tõsta...?

«... ei ühtegi hinge maailmas... ainult sina...»

Mida kauem Märt endaga vaidles, seda vähem leidis ta sõnu, millega naisele etteheiteid teha. Temas otsekuu murdus midagi, ja kuidas ta seda tunnetehoogu ka tagasi pressis, kordas ta endale ühtsoodu: «Ta tuli... ta ju tuli... ta tuli ometi...» Ja ta silme ette tõusis ikka jälle see, mille kohta teadis, et ta seda enam unustada ei suuda: see, kuidas naine käed suu ette tõstab, see, kuidas ta panni ahjust võtab, see, kuidas ta hääletult tuppa astub, et akent sulgeda, ja see, kuidas ta kum-

margil toolikorjul nuuksub. Ja Märt viskus samblasse, mitte et naisega koos nutta, vaid et sambla, käbide ja oksapuru peal pööreldes võidelda tugevama vastasega, kui oli olnud see, kellega ta kord nõgestes ja rauakolu vahel oli võidelnud.

Metsaalune oli juba täiesti pime, kui ta end püsti ajas. Ta ei pöördunud kodu poole, vaid läks komistades, kuid kindlas sihis edasi. Varsti jõudis ta sinna, kuhu ehakuma veel valgust heitis.

Täna oli udulinik põllu kohal õhem, see oli nagu katki rebitud ja üksnes selle räbalad hõljusid õhus.

«Veel mõned päevad lohistiga sõita,» ütles Märt endale, «ja võib külvama hakata...»

Ta pidi käima hulga maad, et pooleldi lahtikaevatud kivi juurde jõuda.

Olgugi et tal kõik oli teada, käis ta mitu korda ümber kivi ja uuris selle servi. Kaua seisis ta all süvendis, ja veelgi kauem üleval süvendi ääres. Lõpuks ohkas ta lootusetult.

See kivi pidi siia jääma.

Seda kivi ei saa liigutada, see ei kerki iialgi kõrgemale. Seda võib vaid mulla alla matta, et temast nagu seni sahka kergitades üle sõita.

Toas oli kõik vaikne. Naine istus endisel kohal, võib-olla oli ta seal tukkunud. Kui Märt sisse astus, tõusis ta püsti, varjas haigutuse ja jäi ootele.

Märt tõi magamisriided, viskas need kušetile ning hakkas end riidest lahti võtma.

Korraga kiljatas naine läbilõikavalt:

«Ütle ainult üks sõna: kas sa suudad mulle andeks anda?»

Märdi käed peatusid. Ta ajas end sirgu, vaatas naisele otse näkku, nagu tahaks seda elust puretud nägu igavesti meelde jätta, ja siis tuli see sõna:

«Ei!»

SUSI TEID SÖÖGU

Pliit sai küll hiljuti parandatud, kõik praod-praokesed saviga kinni löödud ja isegi uus, rõngasteta plaat pandud, ent ikka kippus suitsu sisse viskama. Küllap selles olid süüdi kõrged kased vana talutare ümber, ehk ka need õunapuud, mis sirutasid oksa katusele ega lasknud

korstnas õiget tõmmet tekkida. Õnneks ei mänginud suits vigurit mitte iga päev, vaid üksnes säärase hingematvalt sompus ilmadega nagu täna. Memm tundis pliidi vempe ega oleks enda pärast teda õrritama hakanudki, aga et poisid nii korraga olid juhtunud koju tulema, tahtis ta neid ka viisipäraselt vastu võtta.

«Jäta, memm, nüüd see pann rahule,» keelas küll juba mitmendat korda vanem «poiss» Sass. «Ega me siia sööma tulnud...»

«Ega jah,» kinnitas Jukski, keda memm ikka nooremaks poisiks nimetas, sest et see Sassist poolteist tundi hiljem siia toredasse maa- ilma oli jõudnud. Oma kuuekümne viiendat sünnipäeva olid mõlemad «poisid» hiljuti koos pühitsenud, koos sellest hoolimata, et nende naised olid valmis teineteisele suhu sülitama.

«Kes tööd teeb, see peab ka sööma,» vastas memm mune pannile kõksides. Südames kipitses tal väike ärevus seepärast, et need poisid nüüd niiviisi korraga olid söitnud. Harilikult käisid nad ikka vaheldumisi leiba toomas, puid lõhkumas või mõnd hädalist asja kohendamas. Ainult heinaajal tulid nad koos, kuid praegu oli veel vara vikateid teritada. Mis imeasi neid siis niiviisi kokku viis...?

Vennad nohisesid teine teisel pool lõhkikuivanud söögilauda, nohisesid ja vahtisid lauaserva, nagu otsiksid sealt veel oma noajälgi. Omavahel polnud neil iialgi suurt juttu, ei vaidlemist ega maajagamist. Otsekui oleksid nad juba emaihus kõiges kokku leppinud, kinnitas noorem ikka vanema sõnu — ka nüüd veel, kus ta vanemast märksa toekam paistis. Parajad mehepojad olid nad praegu küll alles mõlemad ja küllap neil endilgi oli üpris veider mõelda, et nad kord olid mahtunud selle pisikese kõssis eide põlle alla.

Toauks seisis ristselili lahti, et suits külalistele liiga ei teeks, ja kõik suvised maa hääled ulatusid tuppä. Kanad kõõrutasid trepi ees, mõni neist segaverelistest tuttpeadest astus kotta ja vaatas üle lävepaku sissepoolegi; põrsas rõhkis aias ja lehm ammus laudas; põllul maja taga aga undasid masinad: seal tegid kolhoosimehed juba vitamiinheina.

Memmele olid need hääled kõik tuttavad ja armsad: need tõendasid talle, et maailm on kindel ja elu igavene. Üksnes lehma ammumine tegi teda praegu natuke rahutuks — see ennustas kurja.

Juba kerkisidki «poiste» pead. Nende pilgud kohtusid ja noorem noogutas, nagu kinnitaks vanema sõnu ette. Sass tõusis. Ta oli omal ajal olnud pikk mees, nii pikk, et neist madalavõitu udest siin pead painutamata vaevalt sisse-välja pääses. Nüüd olid ta jalad põlvist nähtavalt kõveras ja mees seetõttu lühemaks vajunud. Pruuniruu- duline uuevõitu pintsak, mis tal soojast ilmast hoolimata seljas oli, näitas, et mees ka õlgadest koomale oli tõmbunud. Vasakut jalga lim-

bates lähenes ta uksele, vaatas välja ja nõudis karedalt:

«Mis see elukas sul seal jälle röögib? Pole täna vist veel rohuliple ega veetilka saanud?»

Memm tõmbas munapanni pliidiservale ja võttis sealsamas käeulatuse kaugusel puhkava kepi toeks kätte. Ta teadis, et nüüd see jälle algab.

«Kuidas ei ole?» küsis ta võitlusvalmilt. «Hommikune ports on neil kõigil käes. Aga või siis loom on inimene, et ütleb aitäh ja on vakka. Kevadine õhk pealegi...»

«Lõugab nii, et küla kajab,» porises Sass edasi.

«Kus see küla sul siin on?» imestas memm ja, selg vastu leiget soemüüri, hakkas kädistama: «Ei ole siin enam kedagi. Käisid siin mindki lunimas, et tulgu ma keskuse juurde mugavustega tuppa. «Susi söögu teid ja teie mugavusi!» ütlesin ma neile. Tahavad teised küla teedki üles künda, aga näe, niikaua, kui minul hing veel sees, ei tohi nad seda teha. Olgu nad kõik nii vägevad kui on, seaduse vastu nad ei saa.»

«Ajad rumalat jonni,» ühmas nüüd noorem «poiss» laua tagant tõustes. Ta oli vennast lühem, kuid liha oli tema luudel rohkem ja kõht liigagi ümar ning madalale vajunud. «Oleks juba aeg mõistus pähe võtta,» pomises ta nagu iseendale.

«Kui ta teil ka nii hästi peas oleks kui minul,» vastas memm varmalt, võttis pingilt tühja veeämbri ja ulatas pojale: «Kui süüa ei taha, too ämbriid vett täis. Sass läheb viskab sõnniku laudast välja! Pärast võite siis aia ääres vikateid proovida.»

Juks võttis ämbri vastu, kuid Sass sulges tal tee, pöördudes ukse juurest tagasi ja öeldes otsustavalt:

«Ei me viska ega proovi siin enam midagi. Aitab naljast.»

«Aitab jah,» kinnitas nüüd Jukski ja ämber kolksatas pingile.

Memm vaatas ühe poja pealt teise peale. Ta võttis kepi kõvemini pihku.

«Mis asjast siin aitab?» küsis ta, nagu ei saaks õieti aru. «Ei jaksa emale enam ämbritäit vett tuua või?»

«Istu, memm!» tõstis Sass tooli laua otsa — see oli vana aukliku vineerpõhjaga tool, kuhu pehmuseks peale oli visatud kulunud kasukatükk. «Istu ja räägime selle loo lõpuni. Mis me asjata aega viidame ja ümber pudru keerutame.»

Surunud memme peaaegu väevõimuga toolile, istus ta ise endisele kohale pingiotsale, ootas, kuni vend oli taas teisele poole lauda platsi leidnud, ja teatas:

«Meie sulle enam heina tegema ei hakka!»

Memm oli oodanud jorinat ja porinat, nagu ta varemgi oli kuulnud, kuid mitte nii resoluutset sõna. Või siis seda tulidki nad koos kuulutama!

«Ja kes selle heina siis tegema peaks?» nõudis ta end kogudes. «Mina või?» Ta naeris. «Olen seda teie arvates vist veel vähe elus vehkida saanud.»

«Oled vehkinud sina ja oleme vehkinud meie, aga nüüd pole meist kellestki enam vehkijat,» püüdis Juks heaga lugu lõpetada. «Minu südamekott ei luba enam kiiresti astudagi, mis siis veel muust rääkida.» Ta pühkis peoga üle palja pealae ja üle higistama hakanud otsaesise: see jutt siin emaga polnud talle heinatööst kergem ühti.

«Sellest igasuvisest sunnitööst on mul juba ammugi kõrini,» teatas Sass peaaegu vihaselt. «Kodus tööd üle silmade, käed-jalad lõhuvad valutada, aga tule muudkui jälle...»

«Või temal käed-jalad valutavad!» põlastas memm. «Ei tea, mis nad siis minul peaksid tegema...»

«Mina ei tea, mis nad sul teevad või ei tee,» sähvas Sass ebatavalise hoolimatusega. «Mina tean ainult seda, et sa pole enam mingi loomapidaja. Juba ammugi oleks tulnud kõik ära hävitada ja puhas lõpp teha.»

«Või lõpp teha!» imestas memm. «Selle peale olete te küll meistrid!» Ja nüüd vihastas temagi. Ta kortsurägu näolapp hakkas isegi roosatama, kui ta ühe kondise rusikaga laua äärt haamerdades ja teisega keppi põranda vastu koksides kogu sapi voolama laskis:

«Lõpp jah, mis muud kui lõpp! Mis viga lõppu teha, kui ise pole algust teinud. Ei see teise hingevalu tunne, kes lille pole liigutanud. Ühesugused kõik, olgu see oma või võõras: ei muud, kui saaks aga maa puhtaks, saaks aga lõpu kätte, et ärgu olgu enam looma ega inimest, ei suitsu ega eluõhku...» Ta tõmbas hinge, aga et «poisid» vahele ei seganud, jätkas nüüd juba härdusega, aeg-ajalt silma pühkides: «Viisteist suitsu oli külas... Kus nad nüüd on? Oleks poegadele antud meelt-mõistust, oleksid vanemate katuse alla jäänud, oleks... Aga kus sellega: sabad selga ja minema! Nagu te mõlemad: linna! Ei tea, mis teil seal magusam oli?»

«Eks olnud ikka ka — oma töö ja elu!» leidis noorem vend paraaja aja ütlemiseks.

«Kus sellega!» kiljatas memm. «Eluaeg jõmmisid sõidutada, vurlesid ühest linna äärest teise vedada — töö!» Ta turtsus sülitada. «Töö! Sa pole tööst möödagi käinud, vaat, mis ma sulle ütlen! Ligi seitsekümmend aastat oled leiba raisanud, aga tööst pole sul veel halli aimugi. Oleksid sa näinud, kuidas su isa siin Madi-Mardil tööd murdis...!»

VEERA SAAR

«Ju ma ikka nägin ka,» püüdis Juks end kaitsta, rebis püksitaskust võidunud ninarätiku ja pühkis sellega higipisarais pärlendavat laupa.

«Jätame selle jutu,» astus Sass vahele. «Eks me kõik ole midagi näinud ja midagi ka teinud — see pole nüüd enam tähtis...»

«Või pole tähtis!» imestas memm vanema «poisi» poole pöördudes. «Aga see, et sa seal vabrikus tsemendi peal oma jalad nahka panid, on tähtis! Oleksid sa isakodus adra taga astunud...»

«Kus see ader sul siin on?» torkas Sass vahele.

«Miks ei ole! Nüüd lastakse küll traktoritega, aga ader jääb ikkagi adraks. Ja mis viga sul traktorigi peal oleks olnud istuda!? Oleksid käristanud nüüd lehma heinagi maha...»

«Kuidas sa arvad, kas viime selle sarviku kohe tänapäev kolhoosi lauta või tahad ta kokkuostu anda?» tegi Sass memme kädinale järsu lõpu. «Ega seesugune kont kõlba õieti ei siia ega sinna: laudast välja pole saanud, küljed praagaga koos...»

«Soo, või nüüd olen mina süüdi, et lehm näitusele ei kõlba! Aga kui ma kevadel tellisin, et kopliaia ära parandaksite, siis polnud teist kummastki asja. Jõuan ma teda ketiga edasi-tagasi tirida...»

Memm nuuksatas ja tal oli tõepoolest selleks põhjust. «Poisid» mõistsid, et nad olid valest otsast alanud, ega teadnud nüüd kumbki, kuidas asja parandada.

Juks istus nagu tulistel sütel. Kõige õigem tundus talle unustada oma väljaveniitud südamepaun ja öelda vennale: «Olgu! Katsume talle veel seekord heina ära teha!» Aga ta teadis, et Sass poleks sellega enam nõus. Memm oli juba liiga vana, et siin üksinda elada, juba ammugi oli ta selleks liiga vana. See, et ta ei tahtnud oma vanust tunnistada, et ta ikka veel loomigi pidas, polnud Juksi silmis elujõu tunnus, vaid lapseliku nõtruse märk.

Sass leidis nagu ikka, et memm ajab jonni. Jonnakas oli ta kogu eluaja olnud, jonnakas ja suureline. Tema sõna pidi kõigis asjus peale jääma, tema ütles, mis on hea, mis halb. Kui see tema võimuses oleks olnud, oleks ta nad mõlemad siia eluksajaks kõiide pannud. Nüüdki nõuab ta väsimatult, et «vanem poiss» maale tagasi tuleks. Ei tea, mis tegema! Ja need loomad, see lehm! Aastast aastasse on see nuhtluseks olnud. Kõik puhkused, kõik suvised pühapäevad on see oma sisse söönud... Mis kasu temast on? Siis, kui külas veel teisigi eluasemeid oli ja mujalgi lehma peeti, käis siin piimaauto ja memm sai mõne rubla. Aga nüüd— Nüüd pole selle piimatilgaga muud teha, kui kalla põrsa ette või jooda lehmale tagasi. Ja mine tea, kas ta teda iga päev enam lüpssta jaksabki,...

Juks tõusis pingilt, ja et meeleeiigutust varjata, astus tagaukse juurde, lükkas selle lahti ning vaatas kambrisse. Suur hämar tuba oli

puhas nagu ikka, kaks nikkelotstega voodit seina ääres villaste kootud tekkidega kaetud. Juks teadis: üks neist ootas teda, teine Sassi. Memme säng asus juba ammustilma köögis ahju taga.

Vägisi kippus Juksi jalg kerkima, et üle kambriäve tõusta ja mööda triibulist põrandariiet sängi juurde astuda. Aga ei — enam ei tohtinud seda sündida. Täna peale pidi mehele jätkuma ühest kodust ja ühest asemest, sellest, mille naine öhtul kõvale kušetile teeb.

Sass vahtis aknast välja, väikesest kuueruudulisest aknast, mille taga kasvas ta enda istutatud õunapuu. See polnud antoonovka ega kuldrenett, see oli metsast leitud nimetu, mille õunad ometi osutusid maitsumaks kui ühelgi teisel puul. Ja kui viljakas see metslane oli! Igal sügisel andis õunu linna tassida, selle puu omi ja muidugi ka teisi. Ka tänavu lubasid õunapuud parajat saaki, metsiku oksad hakkasid juba looka vajuma.

Memm istus kõssis, käed süles, ja vahtis maha. Ta mõtles. Mitte minevikust, vaid tulevikust. Nii kurbrasket päeva kui tänane polnud tal veel olnud. Kuidas elada, kui lapsed ei taha ema enam emaks tunnistada, kui nad sind koormaks peavad...?

Hein... Heina teeb tuttav traktorist ära, kui talle pudelit näidata. Küllap mõni hea mees parandab kopliaiagi — seda natukest okastraati jõuab ta isegi osta. Kartulipabud kaabib vähehaaval konksuga üles... Puud... Puude eest peab kolhoos muretsema...

Memme sõrmed hakkasid rätisõlme kallal näpitsema, said selle lahti. Veel mõned aastad tagasi oli ta ka kõige kuumema päikesega käinud paljapäi, rätikuta. «Poistel» tolknesid juba siis mütsilätud silmade peal...

Memm heitis rätiku tooliotsale. Hommikul kammimata jäänud juuksed olid veidi sassis, kuid neid oli tal rohkem peas kui «poistel» kokku ja nii pleekinud polnud need hoopiski.

Käsi leidis kepi, memm tõusis püsti.

«Kui see sületäis heinu teil nii raske teha on, küll siis raha teeb!» See oli uhkesti öeldud, uhkesti ja kindlalt.

Juks pani kambriukse kinni. Sass tõusis pingiotsalt. Nüüd seisid nad kõik püsti.

«Ära aja rumalat juttu,» noomis Sass. «Mõttele oma aastate peale!»

«Haa!» hüüatas memm, nagu oleks teda herilane torganud. «Ootate mu surma! Tahate mind kabelisse sõidutada...»

«Ei, memm,» ütles Juks hellalt ja pani käe ema õlale. «Me tahame sind enda juurde viia, et sa natukenegi kergemat elu saaksid.»

«Või kergemat elu! Kas ma olen seda kergemat elu teilt palunud?»

«Palunud või mitte,» püüdis Sassi meelitavat häält teha. «Aga nüüd oleks sul küll juba aeg linna tulla.»

«Linna, mis muud kui linna...!» Memme huuled vabisesid, kui ta seda sõna kordas. «Mis ma seal linnas tegema hakkam? Surma ootama?»

«See tuleb omal ajal ootamatagi,» mõmises Sass. «Ega sinagi maailmasambaks jää.»

«Aga kui jään!» sähvas memm.

«Mis imet seal linnas siis nii tegema peab,» püüdis Juks jälle ema lepitada ja teeselda, nagu poleks vahepealset juttu kuulnudki. «Eks sa ela seal niisama nagu me kõik. Mis suurt tegemist meil enam kellelgi on...»

«Soo. Nii et niisama üksteise otsa vahtima! Ei tea, kuhu te mind siis vahtima panete? Toanurgad on teil toole ja televiisoreid täis, köögis seisab mõlemal külmakapp, sahvrit pole teil kummalgi ja kojad on teis-tega ühised — sinna te mu koikut panna ei saa. Lehes oli lugeda, et üks tütar viis oma ema keldrisse...»

«Mis kiusujutt see nüüd niisugune on!» kurjustas Sass, kelle kannatus hakkas juba lõppema. «Sa otsusta ise, kumma juures tahad elada. Küll me ruumi leiame.»

«Tee, jah, proov ära,» lisis Juks. «Kui ühes kohas ei meeldi, võid minna teise kohta.»

Memme jalad olid juba paigalseismisest väsinud. Ta astus pliidi ette, avas selle ukse, vaatas, et viimnegi tulekübe oli kustunud, ja lükkas siibri kinni. Siis seadis ta selja vastu pliiti, et hea kindel oleks seista, ja kuulutas oma otsuse:

«Ei hakka mina külakorda jooksmata ega teie naistega puid-maid jagama. Mis mul omas kodus viga? Siin võin ma teha, mis tahan, laulda või hõisata!»

«Hõiska siis!» pahvatas Sass südametäiega ja pistis uksest välja.

«Ja hõiskangi!» kinnitas memm, ning ajades kuivanud huuled torru, hüüdis nagu karjane metsas: «Huu-uu-uu! Huu-uu-uu!» Seda huutamist kuulis küll ainult Juks, kes polnud just kiire vennale järele jooksmata.

Ain Kaalep

SEITSE KARAKTERPALA MOTIIVIDEL

E. M-le

1

Eesti rahvalaulu motiivil

Hulkusid Une sulased,
otsisid uniseid lapsi,
Une peremees üksinda
võttis pisikest napsi:

laua taga konutas
vaadates lambiga tõtt ta,
kurb oma pisikest napsi tal
oli üksinda võtta.

Une perenaist mõttes ta
nargutadagi julges,
sest et kaasat oodates
aeg nii aeglaselt kulges:

«Lastekarjas on sulased
(suured mis tahavad tehku) —
aga eidest ma arvata
ei tea isegi ehku...»

Sealsamas avanes kambriuks.
«Näe, mida aetakse kerre!»
hüüti läve pealt krapakalt.
«Sattusin naabriperre...»

Neilgi sulased väljas kõik...
Pakuti süüa-juua...
Sinule käskis terviseid
Surma peremees tuua...»

AIN KAALEP

1813

Jah, inimene see saab lõpmatuks,
 kui ka ta suvi kaob,
 kui sulgubki ta järel udu-uks
 ja sügis kella taob

ses nähtamatus tornis, mille pea
 on päiksest kõrgemal.
 Jah, inimene see, kes eluea
 end tundnud käsu all,

mis female on antud suve poolt
 ta enda tahtmisel,
 ei tunne mingit talvitamishoolt,
 ning talle hingekell

ei ennustagi valget jäljetust
 ja öhe kaduvaid
 teerajakesi teisel pool suurt ust
 ja laia läve — vaid

üht olematust, mis on olemist
 veel palju rohkem täis
 kui sinnamaani nähtud rõõm ja rist,
 mis lõpmatuna näis.

Uus päev suure linna
 kui klaasise tuuleveski kohal,
 mille vikerkaarsed tiivad
 süüvisid päikese sädememerre:

suur rõõm täitis rinna
 murdlainete kobrutaval kohal,
 ihu valendavad liivad
 mattusid valgusevoogude verre,

ei veel päene kallas
 loemeriste lõkenduste vahel
 hakand kajatama sammust
nende, kes tõttavad hommikul tööle;

pool meelt ulmavallas,
 sa üksinda päevatõusulahel
 olid rauge sellest rammust,
millega lainetus lõpu teeb ööle,

pealt näind vaikes viivus,
 kuis punasepurjesena päral
 oli sõna, mida kuuled
sõnatult nüüd: oma linn teha lahti,

et lööks lüümeis tiivus
 taas keerlema sajakordsel säral
 kõigi taevapoolte tuuled
kesk elupäikese sädemelahti.

4

Johannes Barbaruse motiivil

Olla, jah, olla, ja olla ainult ise!
Üürikest aega ei pea sa raiskama.
Ole kes tahes, kuid ise-olemise
enesest pead sa kord välja paiskama.

Võetagu vastu! Ei tahetagi vahest?
Tõesti ei hoolita palju kiirusest.
Veel vähem aeglusest! Pääsed kahest pahest
siis vaid, kui aru saad küpsest siirusest.

Õunapuud õitsevad aias kevadise
päikse all. Nõuavad lapsed kiljudes:
ise ja ise... Ei ole miski ise
enne kui parajal ajal viljudes.

Olla, jah, olla, ja olla ainult ise!
Muidugi! Tulevad ööd, mis teatavad

seda, mis tarvis, ja sinu valmimise
nii, nagu tarvis on, lõpuks peatavad.

Saagu mis saabki: kas endaaheldajaks
selgud või ometi endakroonijaks.
Ent kui ei selgugi miski õigeks ajaks,
ole siis vähemalt küps ironiaks

5

Bertolt Brechti motiivil

Siis matsid nad ta linnaparki,
sinna, kus seisavad
pingid armastajate jaoks,

sest oli see mees seda marki,
kes vahest kalmistul
võtaks kätte ja maa seest kaoks

ja lihtsalt kummitama saabuks
teab-kuhu teab-keda,
häiriks teab-mida fösist tööd...

Et maetu niisiis tõesti maabuks
(mitte ei maatustuks),
maisest maisemad päevad-ööd

sai lahkeilt leinajailt ta kaasa
viimase annina:
võid ju kuulata pealt, mis sest,

kuid välja vaatama ei saa sa
tökkida küll — juba
loomulikust diskreetsusest!

6

Viivi Luige motiivil

Huljutab tuul õiesüdame vart.
Vesineitsite naer.
Vahel koliseb aer.

AIN KAALEP

1816

Kaugemal on üksik sinikaelpart.
Hinnata teed teise kaldani saab
ainult pöörates pead.
Märgiks on seal keset kuuski see haab.
No ei tea, mida head
mõtlevad nood vesineitsid, kel vist
pole muud teha, kui
aga edevi sui
lökerdada' oma lökerdamist!

7

Ramón Gómez de la Serna motiivil

Kuu kallistab kujusid.
Näha on üksühe takka
neid kesk pöösaid ja pujusid,
kõik valged ja vakka.

Kuu kallistab kujusid,
kuni hommik ei saabu.
Tundmusi ega tujusid
kivist vastu ei vaabu.

Kassitapud ja humalad
ehivad üllast rüütust.
Kadunud aegade jumalad,
kel pole süüd ega süütust!

Pilved minema ujusid
ning öötaevas on virge.
Kuu kallistab kujusid.
Oh seda külma kirge!

Mustade paplite võrades
leht vahel sosistab puuga.
Kumava marmoril mõrades
aeg ühineb kuuga.

Aega nii palju on ajatut,
et pole kuhugi ruttu.
Kõikjal kõriseb kajatut
rohutirtsude juttu.

Aastatuhanded sujusid
vaiksesse varisemisse.
Kuu kallistab kujusid,
tungib kujude sisse.

TEEKOND OXFORDI

HERMAN HILJE KÕNELES RAHULIKULT JA VAIKSELT. TA ei muutvat ridagi oma kandidaaditöös. Talle olla see tekst püha. Ta palus lugupeetud kolleege mitte solvuda. Ta olevat veendunud, et tal on õigus. Katsugu keegi näpp pakule sirutada ja see käelaba küljest kirvega maha raiuda. Ise ja vabatahtlikult. Just seda nõutavat temalt. Tema, Hilje, olevat üllatunud, et keegi ei soovita tal midagi lisada. Parandada, täiustada, täpsustada. Ainult maha võtta. Ent tema ei amputeeriks, ei poogiks ega ristaks. Ta ei taotlevat kõrgemat ametipositsiooni. (Nagu teie, tahtis ta salvata, aga loobus.) Teda ei huvitavat, kas tema dissertatsioon lubatakse kaitsmisele või mitte. Ta ei unistavat dotsendi-kutsest. Tema töö on valmis ja nii jääb. See on talle peamine, veel enam — kõik. Matemaatika ei vaja veel üht väitekirja, vaid tõde. Seda, mida otsib tema, Herman Hilje.

Herman Hilje tõusis. Sulges hilju kateedriukse. Laskus kontsade klöbinal kivitrepist. Tema ülbus oli enesevalitsemises. Viha oleks talle andestatud. Soliidset tagasihoidlikkust mitte.

Eelmisel kateedrikoosolekul, umbes viis kuud tagasi, oli ta sombuses ja siniseks suitsetatud ruumis rusikaga vastu lauda põrutanud. Kiusatut mänginud, õiglustundele apelleerinud ja ukse pauguga kinni löönud, laborant Valli jutu järgi suisa pööraselt käitunud. Öppejõu väarikuse unustanud. Kateedrijuhataja professor Tagamäe oli tookord isalikult soovitanud paari kohta kärpida. Lisada mõni tsitaat. Viimase, kümnenda peatüki aga hoopis kõrvaldada. Alles nõnda saavat töö küpsiks. Tema ja teiste hindajate meelest peitus kuskil valemite ja võrrandite loogilises ahelas aps. Imepisike, kuid määrav. Kust muidu kummalised järeldused kümnendas peatükis. Ent Hilje spekulatiivne ekskurss olevat eksperiment ja vahva. Herman sisises tigidalt. Pistku Tagamäe sõrm vea kohale. Dotsent Nahkkepp ja vanemõpetaja kohusetäitja Hugo Stahl pugesid laua juurde. Lappasid teadja inimese kombel pappkaante vahele köidetud masinakirjalehti, Hermani väitekirja. Hermanis sähvatas nagu ussihammustusest. Ta plahvatas: sõna peaks olema ainult neil, kes tema töö on läbi lugenud. Õlivaat oli müraki ümber kukkunud, vihatuli lõõmas ja raksus. Nilpsas tasakaalukaid meeli. Kaks inimest üheksast olid püsti sõgedad. Dotsent Nahk-

kepp sundis end armulikult naeratama, kuid ei jaksanud, pilgus kääris kättemaks. Stahl inises, püüdis olla võimas, pidas rohmaka kõne möödanikust. Tuletas meelde oma teeneid. Pajatas Hilje albist tänamatusesest. Ta kihvas peaaegu otse — tema heateod olnud kaup. Nüüd on Hilje lepingut murdnud. Hilje pole enam tema õpilane. Tema, Stahl, ütleb Hiljest lahti. Kokkuleppe murdmist aga trahvib. Professor Tagamäe kergitas musti harjaskulme ja imestas. Herman tahtis, et ta oleks mõelnud: Hilje polegi olnud tema õpilane, Stahl, idamaine lahtiütleva. Kateedri laborant Valli, kes stenogrammi trükkis, kilkas, et inimlikkust peab olema. Tema, Valli, hindavat kangesti inimlikkust. Proffkutt, nii hüüti Tagamäe, lausus vaikselt: inimene olevat ekslik. Ka tema, Tagamäe. Ta ei suutvat tõepoolest viga kätte näidata. Tema sitikmusest habemelabidast välkus muie. Karvad helkisid. Ta oli kõigist üle. Võimukalt teatas ta, et ägeda noormehe eksimused väärivad publitseerimist. Ootas, kuni jahmatusevaiku tardunud näod selginesid. Jätkas. Kuulas oma meloodilist häält. Talle oli see sport. Ta andis käsu paljundada Hilje kaitsmisele mittelubatud dissertatsioon jalamaid rotaprintil. Nahkkepp ja Stahl protesteerisid. Palusid Vallil protokollida oma seisukoha. Teised õppejõud kehtitasid kõhnu teadlaseõlgu. Neile meeldis Hilje ürgjõulisus. Torisejaile sõnas Tagamäe, et nii saab läbilugejaid rohkem.

See oli viis kuud tagasi. Ilmunud brošüürist polnud tolku. Kivipar-kett naksus. Apteegimõru maik kalestas Hermani keele ja kurgu. See oli enesehaletsusklomp, mõtles Herman. Trepp lõppes. Mees möödus Miilist, valvuritädikesest. Too päris, kuidas Hermanil siis teisel katsel läks. Mees lõi tülpinult käega — jama. Miili-tädi naeratas nukralt ja kaasatundvalt.

Herman sulges raske välisukse. Ülikooli peahoone ees needis ta ära inspektori. Juba mitmendat korda nende viie kuu jooksul.

KESKKOOLIS, INSPEKTORI KONTROLLKÄIGU PUHUL SOOVIS Hermani matemaatikaõpetaja hiilata. Ta kutsus kõigest poolteist kuud nende koolis olnud poisi klassi ette. Paiskas talle, ise vargsi inspektori poole kiigates, ahela numbraid. Käskis neid peast juurida, astendada, liita, lahutada, logaritmida, korrutada, siinus- ja tangens-funktsioone võtta. Päris Hermanilt vastust. Suud ammuli, ootasid klassikaaslased sensatsioonini. See sündis. Poiss, kellel olid räpakad, põlvist veninud dressipüksid jalas, lapitud küünarnukkidega pintsak seljas, auk sokikannas kumamas, sulges hetkeks laud. Plöksudes kargasid arvud ja tehted välja põlvitava ema valgest marmorkujust. Poiss

OLEV REMSUJEV

avas silmad. Kõõritas areldes õpetajat. Lausus ärevusviivu möödudes tarmukalt, et ülesande keskel tuleb jagada nulliga ja vastust kas pole või on vastuseks lõpmatus. Herman kujutas seda päratu marmormäena, mille otsa tuleb istuda kaksiratsi nagu sadulasse ja seal tööd vihtuma hakata. Matemaatikaõpetaja lõkendas häbipunast, katsus pedagoogiaautoriteeti päästa just-seda-ma-mõtlesin nõksuga. Herman kummardas kõrgilt. Hasartne inspektor hüüatas viimasest pingist: «Braavo!»

Vahetunnil vestles ta poisiga. Pommitas teda trikkülesannetega kogumikust «Matemaatilised pähklid». Inspektor oli tunni lõpuni mõtisklenud. Teda näris kahtluse kapsauss, et tema üle irvitatakse. Tema prestiiži õonestatakse. Et juhtum on auahne õpetaja ja rumala õpilase kokkumängitud vemp. Teiselt poolt ei tahtnud ta matemaatika tuleviku nimel, mille pärast ta tihti oma haiget südant valutas, maha magada imelapsukese leidu. Nulliga jagamise avastamises peitus geniaalsuse säde. See oli tee, mille võis leida üks miljonist keskkoolijütsist.

Herman näppis taskupõhjapuru, lugu piinas teda. Vaistlikult tunnetas ta inspektoris pesitsevat kahtlust. Ta püüdis kiilaspäist mehikest jõudumööda aidata. («Ei, mul ei ole eriliselt sooje suhteid matemaatikaõpetajaga.») Tajudes inspektori kasvavat hirmunud valvsust, ta loobus. Tõusis tusameel. Talle kippus pähe mõte, et mehikesel on teda isiklikult tarvis, ja nüüd tammubki too dilemmas nagu kargult kargule. See mõte jälitas teda. Herman tahtis mõlemad käed ette sirutada, sõrmed harali ajada ja kõik, mis inspektor talle pakub, endast eemale tõugata. «Matemaatilisi pähkleid» oli ta aastaid tagasi, vist algkoolis, põleva vaimustusega üksipulgi uurinud, raamatukogust laenatud telliskivipaksuse kõite kodus käsitsi ümber kirjutanud. Teda hämmastas inspektori lihtsameelsus. Juba siis, kui kahtleja alles esimest lauset lõpetas, teadis ta ülesande vastust. Vaksa jagu pikemana silmitses ta teise hõredajuukselist pealage. Kripeldava trotsi tõttu — teda kuulati üle esimest korda elus — ei hakanud ta ütleva, et trikkülesanded pole talle uudis.

Legend uustulnuka Hilje geniaalsusest levis õletulena koridore ja treppe pidi. Jultunumad tiirutasid paarikaupa ümber koleerilise inspektori ja Taaveti kasvu, veidi nurgelise Hermani. Aimasid huulilt inspektori kiidusõnu ja kandsid need kiberuttu suust suhu. Inspektor pani Hermani kirja noorte matemaatikute kooli, mille kohta lausus, see olevat talentide taimelava. Poiss käis seal vahetevahel ülepüha-päeviti. Sõitis Elvast, kus ta isa oli maisel ratsamatkal hetkeks peatuma jäänud, diiselrongiga Tartusse. Koolivendade pärimisele, mis

lehk seal taimelavas ka ninna lööb, pomises Herman käega lüües, unise kassi eemaloleval ilmel:

«Ah jamps, targutatakse.»

Teda ülistati, talle maaliti suverööska tulevikku matemaatikataevas. Talle endale tundus, et temast kiputakse aretama lavatomatit, kastetakse ja väetatakse retseptide järgi. Loodetakse rekordit, mida põllumajandusnäitusel diplomi eest demonstreerida.

Koolis liikus kumu, et Hilje võiks imearvutajana tsirkusevõileiba teenida, relatiivsusteooriat täiustada, raale kontrollida. Ablas geniaalsusenälg hõljus koolitavade läppunud õhus. Mitmete möödalaskude järel arvasid direktor, õpetajad ja õpilased, et on tarkuse leidnud Hermani siilisoengu alt.

Herman võitis täppisteaduse olümpiaade, tema ja ta kooli nime avaldati ajalehtedes. Ta täheldas: austus tema vastu kasvas võrdeliselt trükipahna ja olümpiaadidiplomite hulgaga.

Ülikooli sisseastumiseksameil istusid koos Hermanile juba tuttavad mehed. Surusid loiult ta kätt, märkisid haigutades ja nikotiinikollaseid hambaid paljastades:

«Ah, jõudsite pärale.»

Hugo Stahl, kes oli juhendanud noorte matemaatikute kooli matka mööda ülikoolihooneid, kippus poissi oma hoole alla võtma. Hilje määrati kursusevanemaks, talle koostati individuaalplaan, ta vabastati loenguist. Ta teadis ette, et pärast lõpetamist sokutatakse ta kateedrisse, talt oodatakse kandidaadi- ja doktoriväitekirja. Tee oli kindel ja kadestatav. Ta isa ja ema särasid õnnest ja uhkusest poja üle. Tüütasid naabreid oma kiidulauludega. Juba studiumipäevil hangiti poisile kateedris kergeid õiendamisi. Lülitati lepinguliste töötajate koosseisu stipilisa teenima. Hugo Stahl arutas temaga tulevikuküsimusi. Tagamäe patsutas mööda minnes ladvast õlale. Herman tahtis eemale tõmbuda, kuid ei söandanud. Kateedri laborant Valli levitas kõlakat, et Hilje on andekaim tudeng veerandsaja aasta jooksul. Herman tundis end silmaklappidega konkakronuna, keda õigel ja sissetallatud rajal hoiavad rööpad ja rutiin. Vahel tabas teda nagu langetõvehoog soov lahkuda ülikoolist. Kirjutas avaldusegi valmis, kandis kramplikult põuetaskus, põletas salaja ära.

HERMANI PEA VALUTAS ARVUDEST. PIINAVALT AHISTASID need tema hella sisemust, kus ta soovis olla kahekesi tütrega. Numbrid tungisid esile igast praost. Telefonipostidelt, majaseintelt, raamatuist, tabelleist, hinnasedeleilt, lükatilt, menüüst luges ta neid kokku, rehkendas ristsummad. Vahetevahel roomasid arvud ka sinna, kus neid ei

OLEV REMSUJEV

pidanuks olema — inimeste kehadele, kuubedele, kleitidele, raamatu-
kogulaudadele, puile, põosaile. Ristsummasid ei pannud kokku tema,
Herman, vaid salakellavärk, vähkkasvaja ta ajus. Ta oli olnud kursu-
sevanem ja mäletas nüüdki, mitu aastat pärast lõpuaktust, kaaslaste
matriklite numbreid. Tuttavate kilkavaks rõõmuks nimetas ta, millisel
nädalapäeval nad on sündinud. Registreerimisnumbrite järgi tundis ta
kogu linna autoparki. Põristas mööda võõras masin, jäi talle seegi
meelde, teda painas taaskohtumise ootus. Hoomanud kohalikus hääle-
kandjas kuulutust, kus paluti andmeid ärandatud «Jawa» kohta, läki-
tas siseasjade osakonda kirja, milles mainis kaheksakümmend kuut juh-
tumit, mil oli silmanud selle numbrimärgiga mootorratast. Tänuvastust
ei tulnud. Küll aga tunti dekanaadis huvi, miks Hilje irvitab kohuse-
truude nõukogude militsionääride üle. Herman ei laskunud aru andma,
kuidas «Jawa» kihutas ümber põlvitava valgest marmorist ema, kui-
das mõõdukas tempos nagu teatridekoratsioon pöördlaval vaheldusid
seinad. Tähe tänava viinapoeks, Emajõe-äärseks promenaadiks, Üli-
kooli ja Vallikraavi tänava nurgaks, kuidas seinad kestendasid kahek-
sakümmend kuus korda, kirsspunane mootorratas uljalt kui tünnis
võristamas. Herman jälgis loidunult Stahli, kes oli kaheks aastaks pro-
dekaani kohale istutatud. Tal oli veidi hea tunnegi, et mees on nüüd
tema kallal tegevust leidnud. Ta seiras, kuidas too viibutas hoiatavalt
ja ilkv-omamehelikult püstist nimetissõrme:

«Olgu see viimane kord!»

Lahkudes, juba paakil uksele, kuulis Herman, et peab selle heateo
meeles pidama. Kunagi tasuma. Uus tuju vallutas ta. Märtreid ja kan-
natajaid ta ei sallinud. Ta luges prodekaanile vurinal kohti, kus ta tolle
rohelist «Moskvitši» 26-71 EAA oli märganud. Stahl oli puhevil. Talle
meeldis, et temast pole mööda vaadatud. Pooled paigad olid õiged.
Mees lubas tukast sakutada oma Hermani-eas poega, kes salaja sõidab
isa autoga.

Siseasjade osakonda kirjutas Stahl igaks juhuks, et hoolikal uuri-
misel ei selgunud midagi. Tänas tähelepanu juhtimast.

Arvude eest peitis Herman end raamatukogudesse, hiilis tänavail
õhtu- ja hommikuhämaruses. Pime talv oli ta lemmik. Ta kavatses
isegi musta paela silmle siduda, kollase lindi varrukale sõlmida, end
pimedaks kuulutada. Ent ta pelgas, et sellest pole tolku. Kuigi mällu
talletunud vanad arvud Hermanit kuigi palju ei vaevanud, kattus ta
jäise hirmuhigiga kartusest, et need tuiskavad pöörast neegri-
tantsu möllama. Õnneks olid nood ajusoppide otsatusse labürinti tar-
dunud, tukkusid karude talveund, elasid oma kummalist elu. Mustast
paelast Herman loobus. Siiski vasardas tas mõte, et pimedana oleks
kiht. Pimedus pakuks eeliseid kesk maailma tralli. Murraks priiks,

suüdimatuks ametipositsioonide võrdleval margapuul, tema naise Estri tuimal tundlal, mille kaudu too imes endasse ümbritsevat.

Juba kaua kahtlustas Herman oma pilku ja aju valivuses. See ära-tundmine kattis ta õõnsa kokkumisvärinaga. Ta kartis, et aju ja pilk ihkavad teda, Hermanit, endist imelast ja kõigi sõpra, kes viis kuud tagasi, pärast esimest kateedrikoosolekut jooma kukkus ja oma lait-matu reputatsiooni määris, kustunud päikesesärasse pisutki tagasi kis-kuda. Salakellavärk Hermanis, noormehe ajutegevuse võimas ülejääk, oli nuputanud endale isikliku võtte, millest kümne kassiküünega kinni hoidis. Herman pidi kõrvaltvaatajana täheldama võõrkeha väärama-tut nutikust. Võte oli muidugi labane, Hermani kõrgkooli punaste kaantega diplomit see ei väärinud. Algul rehkendas siseraal kõigi hoo-matud numbrite ristsumma. Juhtus see olema ühekohalisest suurem arv, võttis mehhanism uue ristsumma, kui tarvis, siis kolmas, neljas kordki. Seni, kuni lõppristsumma sai ühekohaline. Kellavärk võis võtte katkestada, paari tunni või päeva pärast samalt kohalt taas alustada. Pealtvaatajana, kes teise murest ja veidrusist lugu peab, jälgis Her-man, kuidas ümardati arve, et lõppvastus saaks kuldne kaheksa. Selle surve mõjul hakkas Herman kaheksat pidama õnnearvuks. Ta kohanes. Muidugi oli see ülekohus. Kaheksa oli talle võõras, väljastpoolt peale-surutud jumal. Ta leppis. Kahte ringi tõmbunud paleusest oli saamas talle lummas märk — maailm püsib veel õigete elevantide ja kilp-konna turjal.

Ta arvutas, et tõenäosus saada ristsummade ristsummaks kaheksa on pisut üle üheteistkümne protsendi. Salamasin andis selle vastuse kuuel juhul seitsmest. Herman tundis end põlvpükstes pojana, kellele isa topib kustunud rõõmude eest vastukaubaks põske kukekommi. Kaheksa kinnitas talle vanasõna — kes otsib, see leiab. Tema põlatud kandidaaditöös aga näitas see notabeenelise hoiatusmärgina, et täppis-teadlanegi võib tõestada ihaldatut. Ja mitte ainult tema, Herman. Ka õppejõud, kes tema argumentidele vastu vaidlevad. Teda polnud ülla-tanud professor Tagamäe ammu tagasi noortele talentidele pillatud repliik, et mõned välismaa kuulsad küberneetikud, tuumafüüsikud ja matemaatikud on usklikud. Poolpidulikul ilmel oli professor lisanud, et need maksavad kõrgelt palgalt kogudusemaks ja paluvad meil sar-jatud jumalalt tuge teaduslikuks loometööks. Näiteks aatomipommi valmistamiseks. Herman aimas juba keskkoolis, et tõde võib lahustada soovituks faktide korjamise staadiumis. Ja seda isegi arvude, ristsum-made, valemite ja võrrandite vallas, ammugi siis jumala puhul.

Nagu tuli kannus vindus Hermanis jonnakas usk, et tal on õigus. Et tema tõde peitub väitekirjas. Ennekõike kümnendas peatükis. Tema

tõde ilmus tänu Proffkutile paar kuud tagasi rotaprintis, raiuti raamatusse. Teda ei huvita tema tõe populaarsus, edukus. Välismaailmast, teiste tööst, kogu varasemast matemaatikast antiigist ja araablasist pihta, oli ta nagu liblikavõrguga püüdnud fakte. Aina fakte. Jahvatanud need aju vesikikivide vahel valemeiks ja teooriaiks. Paisanud siis värske, rikastatud verena kaelasooni ja käsivart pidi, sinise pastapliiatsi kaudu tagasi paberile, välismaailma. Lasknud Vallil ümber lüüa. Esitanud kandidaaditööna.

Teda kummitas trollina mõte, et mis siis, kui ta eksis faktide korjamise staadiumis. Kui tema liblikavõrk polnud piisavalt avar või kitsas. On aukudega. Või just ilma. Ta rebis selle mõttelõnga katki. Tajus, et see ei allu tema kontrollile. Et ta sammub keelatud maale. Ta veeretab süü otsustajate sõgeduse kaela. Nemadki võivad eksida, TÕESTADA IHALDATUT. Salakellavärk noogutas sellise arenduse peale heakskiitvalt. Miks ei suuda keegi torgata näppu vea kohale? Pelgavad sõrmest ilma jääda? Ka Proffkutt. Kuid tema kahtlemise julgust tuleb imetella.

HERMAN LEIDIS END ÜLIKOOLI KOHVIKUST. TAL OLII INSPEKTORI needmisega tuju tõusnud. Ka pärast esimest koosolekut maandus ta samas. Joonud seisustevabas õhkkonnas paar pudelit veini, kõndis ta linna raamatukokku. Viis kuud tagasi oli ta kahekümne viies sünnipäev. Ta laenas «Matemaatilised pätklid». Lonkis kohvikusse tagasi. Dotsent Nahkkepi vend, tollal veel üliõpilane, oli kokku korjannud lõbusa pundi. Herman ostis pudelid ühes. Siirduti Ülejõe linnas, majalobudikku, mida otsast lammutati. Nahkkepi vend tuhnis krohviprahist lagedale aukudega silmapesukausi. Herman põletas laenatud paksu kõite lehekülghaaval. Tuli nilpsas kausis trikkülesandeid. Selle valgusel joodigi. Hermanit ülistati. Ta kiitles, kuidas oli palunud Stahlil ja Nahkkepil tema tööd lugeda. Kuidas Proffkutt oli otsustanud tema väitekirja trükki toimetada. Hermanile öeldi, et suur tõde kõnnib ainult paljajalu Kolgata teel. Ta rebis uusi lehti tulle, jättis hüvasti liisunud noorusega.

Pärast sünnipäevaolengut puhkes kuraasitav pillerkaar. Alkoholiõites kevad vastu talve. Õllesaalis leotas õlu lauapinda. «Volga» kubismimaiguline värvilisest klaasist lagi siras viinataktis, «Kasekeses» tellis Herman Proffkuti akadeemikuks valimise puhul orkestrilt lisaloo. Jaama tänava õllesaali seina tabasid joodikute kusejoad. Mitmenädalane mürgel lainetas. Nahkkepi venna sõbrad, habemikud ja poedid, hipid jumala armust, olid Hermani sõbrad. Tunnustamise eest kostitas Herman neid veini ja õllega. Dotsent Nahkkepi pahameel Hilje vastu paisus. Hermani peas kohises lõbus ja muretu viin. Ta jutlustas oma

OLEV REMSUJEV

vastseile kaaslasile riietumisteooriat. Inimest peab hindama rõivaste järgi. Arvelaual tuleb kokku lüüa rublad, mis inimese alastust varjavad. Mida suurem on summa, seda lollim on selle summa kandja. Õlleklaasid kõlksusid ringi, tema, Herman, oli äravalitu, kangelane.

Talle endale meenus Ester kui painav uni. Naine oli esimesel abielunädalal koostanud kuluarve. 215 rublaga pidi Herman läikima löödama nagu laadaharakas. Naise ettenägelikkus ei unustanud isegi laia lipsu koos rinnataskurätiga teatriõhtute tarvis, sokke ega mansetinööpe. Muidugi oli see utopia, Herman jälgis pahelise rõõmuga, kuidas Estri enda hilbud narmendama tükkisid.

Hilje kiikas kohvikus ringi. Noored matemaatikud istusid kobaras kaminasaalis. Saluuthõisetega võeti Herman vastu, tunnistati omaks. Mees tähendas raha ja veini. Vennikesed veerisid sopajuttude asemel tema rotaprindis ilmunud brošüüri. Salapäraseid kanaleid pidi oli nendeni jõudnud informatsioon Hermani sõnavõtust kateedrikoosolekul. Tema rahulikkusest ja kindlusest.

Matemaatikatudengid jahvatasid suud vahuseks. Herman kärkis neile veini välja, kuulas, kõrvad pärani, nende targutusi. Tema dissertatsiooni viimane peatükk tõestavat otseselt antimaaailma reaalsel olemasolu. Veel enam, määravat selle täpse matemaatilise mudeli. Herman arvas, et ühe pudeli jaoks on seda liiga palju, ja tellis uue. Nahkkepi vend rändas lauast lauda. Levitas Tartu värskemat anekdooti, mille ta sõber Leningradist kaasa toonud. Ta peitis kaks keskmist näppu ja pöidla peopessa, ajas nimetissõrme ja väikese sõrme püsti, torkas labakäeselja kahe püstise äärmise näpuga matemaatikute nina alla ja päris võidurõõmuga:

«Mis see on?»

Noored jõllasid Nahkkepi venna pesemata kätt. Vaimutsemiseks ei antud mahti, küsija vastas ise:

«Eesrindlik saevabrikutöoline palub viis õlut!» ja puristas hobuse-naeru, vehkis honorariks Hermani pokaali sisse. Sosistas viimasele kõrva, et tema väitekirja viimane peatükk tõestab jumala eksistentsi. Herman arvas, et see on teine anekdoot, tema pilamisena mõeldud, ja naeratas. Poiss ei väsinud kinnitamast, et tal on tõsi taga. Herman aga küsis temalt, mis värvi on brošüüri kaaned. Nahkkepi vend oli jännis. Poiss polnud tema väitekirja isegi eemalt näinud.

Herman tegi tudengeile veel kolmanda pudeli välja, tõusis ja lahkus. Ta silme ees vingerdasid arvud. Poisid tõrelesid, et pidu jääb pooleli. Herman kahetses. Nahkkepi venna anekdoot oli talle meelde tuletanud, et temagi pajatas täna näppude maharaiumisest.

Kohviku riideruumi mutt oli paar nädalat tagasi noominud, et Hilje

laaberdamised kisuvad õppejõu maine madalale. Herman kiikas teda nüüd kõõrdi, ulaka ja kahetseva koolipoisina. Haaras mantli, kuid mutt vaikis. Herman taipas: temagi teab, et Hilje kandidaaditöö teist korda tagasi lükati. Nihukestega too sõnelema ei lasku.

Herman sukeldus lumeta talve pimedusse. Naasnud peahoone-esisele promenaadile, vinguva tuule kätte, meenus talle Nahkkepi venna viimane trikk, pärast seda kui too ülikoolist välja visati. Kätemaksuks tassis poiss Peedu veski kõrvalt ühe põllumajandusliku asutuse sildi linna ja riputas ülikooli paraadnale. Hommikuni kõlkus peahoone sissekäigul neljakandiline tahvel: SUURT VALGET TÕUGU SIGADE RIIKLIK TÕULAVA.

Hermanile oli võõrastav, kuidas too filoloog tahtis end märtriks kuulutada, upitas kibuvitsakrooni kandma. Kohviku, õllesaali ja restorani uputas ta üle müüdiga, et teda eksmatrikuleeriti *american'i* pärast, mida tänapäeval kõneleb terve maailm. Et tema ei mõtlegi vadistada aristokraatlikku Londoni keelt, mida õpetatakse siin tobedas ülikoolis. Herman oli temaga õllesaalis alustanud ingliskeelset keskustelu. Sell libises seltskondliku vilumusega üle soome keelele, mida ta filoloogina ja oma vanema venna tõttu pisut valdas.

Elva-perioodi semude arusaamist mööda pidanuks Herman ammu mõnulema professoriaupaistes. Kantseldama endast viis kuni viisteist aastat vanemaid aspirante, söimama neid puupeadeks ja laiskvorstideks. Kuulnud, et Hermanil on veel kandidaatki õiendamata, tõmbasid sellid näole kahetsusemaski. Sõnasid, et nooruses laotasime kõik kõrgel taeva all tiibu. «Mõnel aga sulas Ikarose-vaha,» porises Herman ise edasi.

Ka Ester kummardas positsioonisära, tuues ettekäändeks tütre heaolu. Mõõtis palga ja ametikoha järgi oma mehe väärtust.

Ainult tütre jaoks oli Herman isa. Ühtki seina polnud selle seemneiidiga valatud armastuse ees. Asta keha ei määrinud iialgi arvud. Mõnikord Herman piilus, ootas. Mähkmed ja siputuspuksid jäid puh-taks.

Ent Herman adus, et pärast muretust ründab uus «aga», mil tütar ema eeskujul õpib võrdlema. «Näe, Tiiu isal on auto, Arturi isale anti korter, Nahkkepi isa käis välismaal, aga sina, isa?» Maailm kasvab tulemüürina tema ja tütre vahele. Ja seda kiiremini, mida kauem ta venitab kandidaaditööga.

Matemaatikuna ei kannatanud Herman võrdlust. Võrdlemiste ja analoogiate kaalumisega ei tõesta midagi.

KAOTUSEMASENDUS SÄHVAS VÄLGUNA HERMANI KEHHA.
Toomemäe mustavad raagus pärnad ja vahtrad õõtsusid tuuleilides,

OLEV REMSUJEV

häärisid hakiarmee öörahu. Linnud lendlesid parves skelettpaljaste puuvõrade kohal. Kraaksusid kimedalt, hauakelladena. Madalad sünkjad pilvevallid tormasid vastu Toomkiriku müüre, Herman surus küüned peopessa, otsustas, et nüüdsest loobub imalast valest. Vist miljones kord, naeris Herman ennast. Tema veini imevad matemaatikatudengid ei tea väitekirjast mõhkugi rohkem kui äpardunud filoloog. Tema, Herman, on nukk, keda tarvitatakse alkoholiha rahuldamiseks. Ta on kateedriseltskonna aupaste vahetanud uue vastu. Temagi lunib odavat tunnustust. Ta on otsinud endale kergemini taevasse viiva redeli. Ja kas ta tunnistab endale või mitte, kõige paremini mõistab tema dissertatsiooni sisu professor Tagamäe, patriarhaalne habemik, kelle arvates Hermani vead väärivad publitseerimist. Või oli see Proffkuti vemp? Herman sundis end mäletama, et brošüüri lõppu vene-, inglis- ja saksa keelseid resümeesid lisades lootis ta tunnustavaid retsensioone kaugevalt. Siis võinuks ta kogu kateedrikamba pikalt saata. Pasunad puhuksid tema auks ja võiduloorberid haljendaksid. Stahlil vajuks moka töllakile, Nahkkepp krigistaks säravaid reklaamihambaid, Valli kädistaks, et noh, mis ta rääkis kogu aja. Proffkutt muheleks mõistatuslikult. Ühtki retsensiooni ei kirjutatud, näis, nagu poleks keegi suvatsenud Hermani brošüüri lugedagi. Matemaatikamaailm rahmeldas edasi. Herman oli täpes, keda märkas vaid kohviku veiniahne seltskond.

Hakid käratsesid edasi. Puudel tülitseti. Peeti sõda paremate asemete pärast. Tema, Herman, ei mahu ühessegi kolmest seltskondliku poolehoiu seisundist, kuhu kogu maailm trügib. Tema üliandekuse legend purunes vastu argipäeva seina. Kannatajamaine lõhkus ta ise, viha ja rusikatega. Kolmanda seisundi, kiirekarjäärilise ja tõusikliku Nahkkepi-suguse *self-made-man*'i peale on ta alati sülitanud.

Tema pärisosaks on jäänud kandidaaditöö, tütar ja teda viirusena laastav salakellavärk.

Herman kobas taskupõhja, puudutas vaskkülma sneprivõtit. Ta kõhkles. Ta pöördus äkilise jõnksatusega ümber, lõi naise peale käega. Tal oli suurematki teha. Pikkade sammudega, mantlihõlmade lehvides mõõtis ta tuule kangust.

Kella polnud tarvis helistada. Välisuks oli lahti. Ninna imbus selle maja koirohulõhn. Valvuritädike Miili klaasputkas oli harjunud ta veidrusega. Ta ei mõistnud, miks Herman oli üksinda, ei vedanud endaga sõprade punti ametipiiritust noolima.

Mees tõusis reipalt kolmandale korrusele. Keeras kateedriukse lahti, süütas elektri. Ta tundis end kuulsa tenorina, kes on kolkasse esinema sõitnud.

Siin tuhandekambrilises hoones, kus püüti suurt teadust teha, olid

Valli ja Miili ainsad, kes ei mõõtnud teda kuiva akadeemilise pilguga. Ei jälginud tema allakäiku nagu katset küülikutega. Pühendasid talle oma poolkustunud ja realiseerimata jäänud vanatüdrukuemaduse. Vähe-malt kuulutasid, et pühendavad.

Herman kiikas altkulmu kateedri mööblit, istus Valli laboranditoo-
lile. Vahtis standardseid (Proffkuti oma välja arvatud) kirjutuslaudu, metalltorust raamaturiiulit, tühiseid pabereid laudadel ja riuleil, mõne inimese elu sisu. Kõigest sellest on ta valmis loobuma. Kes käsib meil olla tühine? Ta jälgis kateedrit eemalt. Lendles kõrgel, andestas mudas rühklevaile inimestele, sapi- ja põievalust vaevatuile, kes kiivalt võrd-lesid üksteise ametipositsioone, nende muutumise kulgu, selle järgi kiitust või laimust jagades.

HERMANI PILKU KÕITIS SOOME RIIGILIPP LUITUNUD tapeedil. Ta maandus tagasi kateedrisse. Võpatas — isegi sel tunnil ei jäta füüsika-matemaatikakandidaat dotsent Nahkkepp teda maha. Õrritab öökullina tema luhtuvat eneseteostust.

Nahkkepp oli Hermani kursusekaaslane, nurjunud filoloogi vanem vend. Nahkkepp sõdis endale koha kateedris töö eest ametiühingu- ja ALMAVÜ-liinis. Ülikoolilehes kutsus ta kõiki üles ennastsalgavalt võitlema VTK-kompleksi täitmise eest. Mehest, kes vabatahtlikult kastaneid tulest välja tassib, esialgu ei loobuta.

Aasta pärast lõpetamist ja Hermaniga koos kateedrisse määramist näpsas Nahkkepp teiste nina eest Soome-lähetuse. Putkas neljaks semestriks Oulusse. Kohvikusse jäi tast kleepuva tolmuna maha pahane sosin teeraiumisest üle laipade. Tartusse naasnuna õnnestus tal tasapisi maalida oma pea kohale targa, Soomes käinud inimese oreool. Vehkis imekähku valmis kandidaaditöö aritmeetikaõpetuse metoodi-
kast algkoolis. Paljud lõuapoolikud soovitasid allikmaterjale otsida Oulu ülikooli raamatukogust. Ent Nahkkepp kaitses töö suure lärmi ja mit-
mete vastuhäältega Õpetatud Nõukogus ära. Tema uurimus kalduvat pigem pedagoogikamaile, lausuti Nahkkepile. Noormees püstitas rekordi paberliku asjaajamise kiiruses, kaitsmine kinnitati. Peatselt sai ta dotsendiks 350-rublase kuupalgaga. Nüüd sitsis ta ise Õpetatud Nõukogus ja arutas Hermani kandidaaditööd.

Ester pakkus Nahkkeppi Hermanile eeskujuks, lausus, et olgu ta pea-
legi loll kui liiter kraanivett, jõuab ta ometi kaugele. Tema löök on mehisem, tema naisel ja pojalt etem. Herman mossitas. Talle meenus riikliku suunamiskomisjoni istung diplomandipõlvest.

Kursusevanemana oli Herman andnud Nahkkepile märku, et too ei trügiks ülikooli manu. Tas tärkas teadlikkus ja inimlikkus. Ta pidas

alma mater'it küünarnukkide jaoks liiga kangeks pähkliks. Põhja-Eesti pururikas kalurikolhoos oli soetanud endale kompuutri ja nõutas suunamiskomisjonilt sinna kaadrit. Herman soovitas Nahkkepil selle kõrva taha panna. Jahimaad missugused. Nahkkepp itsitas parastavalt. Tänas heasoovlikkuse eest. Nad vestlesid trepiorvas, kus kipsist Pythagoras, tooga üll, tuhmilt valendas ja nende juttu kuulas. Nahkkepp põristas silphaaval:

«Ma saan en-ne sind pro-fes-so-riks!»

Hermanile tundus, et vanake Pythagoras noogutas jaatavalt, kreek-lase jaheda viisakusega: pole midagi parata, kurb, aga tõsi.

Herman ei tundnud karjäärihimu jõudu, peidetud energiast pingul vedru. Alles Nahkkepi Soome-sõit oli teda raputanud.

Poiss, kes oli kalurikolhoosi kuldsele meepaberile lennanud, muret-ses endale peagi limusiini ja kooperatiivkorterit vaatega lodžalt merele. Pidas seal kursuse kokkutulekuid, ainult Nahkkeppi ei kutsunud kunagi. Vedas seltskonnale kastitäite viisi šampanjat. Purjus sõbrad ronisid tal öösi garaaži, käivitasid auto ja õnnistasid sellega esimest posti. Poiss naeris:

«Raha tuleb, raha läheb, raha peab ringi käima.»

Šampanjatrall jätkus. Kalurikolhoosnik ei pöördunud isegi kindlus-tuse poole, sest nii oleks endistel kursusekaaslastel nadisti läinud. Oma nooremteaduri-palkadest oleksid nad limusiini eluaeg kinni taganud.

Hermani arvates pakkus kolhoos väärtusi, mis pidid Nahkkepi kadeduse lilla laubamuhuna kummi lööma.

Ja tabas end uueltselt mõttelt, risti vastupidiselt. Äkki mängib Nahk-kepp totaalset mängu, suurt slämmi ja sülgab ajutiselt isegi kommu-naalmugavusile?

Nahkkepi kohvikusse ilmumisel pisteti pead laudade kohal kokku ja aeti igasugust jama. Et tema pätsanud ära ülikooli kohviku ukse kalli koputi — madu lõvi hammaste vahel —, kinkinud selle kellelegi üle-musele, kes aga kohkunud, kui lärm taevani tõusis, ja visanud antiikse eseme Emajõkke. Mürgiseim kuulujuttude levitaja oli tema filoloogist vend. Tollelt pärines ka udu, et Nahkkepp ripsutab Estriga tiiba. Her-man ainult muigas. Nahkkepp toetab ametialase edu huvides absoluut-set monogaamiat. Ester on väga kareda käega kasvatatud. Ta isa oli pastor. Ester tuli Hermaniga voodisse pärast ametlikku jah-sõna perekonnaseisuameti bürokraadile ilmalikul tseremoonial.

Füüsika-matemaatikakandidaat Nahkkepp ise hiilis läbi kohviku nagu luuraja vaenuliku armee poolt hõivatud maal, endal silm kassis, kõrv kikkis, nägu päikeseline. Ta kulmudeta näol oli ilme, nagu süli-

taks ta kuningliku hoolimatusega selle kolmveerandi peale ülikooli rahvast, kes seisab temast madalamal. Vihkajate ja tagarääkijate nina all sõlmis ta veetleva elegantsiga kontakte ülemise neljandikuga. Pidusöökidel, milleks ikka põhjust leiti, kiitis professorite abikaasade tualette. Higi ja vaevaga lihvis ta Soomes õpitud galantset lohakust. Tema kohta pajatati, et tal on vägev seljatagune, toekas samm sees pealinnas. Herman teadis, et edu on Nahkkepi enda nikerdatud. Tutvused ja sidemedki ise ja valikuliselt soetatud. Herman võis ainult kademeelselt kõrvalt vaadata, millise innuga sukeldus Nahkkepp võõraisse, ent temale vajalikesse valdkondadesse. Mõistnud, et teater on tänu noorile lavastajaile popiks kuulutatud, istus ta järjekindlalt etendustel. Tuupis pähe kavalehed, rehkendas välja parimad näitlejad. Väga lihtsalt — peaosatäitjale kümme punkti, statistidele üks. Ülejäänud mahtusid skaala äärmiste näitude vahele. Kümne-viieteistkümne kavalehe summaga võis juba teatrispetsialistina vahutada. Nahkkepp käis kirjandusvaidlustel, kuulutas ennast mingi seisukoha toetajaks, kaitses seda tuliselt. Paari ülikooliaastaga viksiks kesta särama, pärast täiendas end välismaal. Üksnes Hermani jaoks lehkas see sära higi järele. Selles puudus läbitunnetatud isikupära. Nahkkepp veeretis nina ees sissevehitud valmishinnangute tohletanud murumuna. Ta tundus lihvitud vestlejana. Professorite abikaasad olid vaimustuses.

Nahkkepp pelgas veidrikku Hermanit, kes teaduskonna aristokraat-ses seltskonnas julges tammuda viltutallatud kontsadel. Pärast kursuse laialisuunamist mööda Eestit oli Hermanil ainsa mehena teaduskonnas aimu Nahkkepi matemaatilisist võimeist. Talle oli päevselge, et need seisid allpool kursuse keskmist taset, mis Solingeni habemenoana löikas maailma valgeks ja mustaks — matemaatikaks ja rehkenduseks. Herman mõistis, et Nahkkepp korvab seda sünnipärast lünka kava-kindlalt suunatud ühiskondliku aktiivsusega. Nahkkepp oli Proffkutile vihjanud, et Hilje kasutab kateedri ruume öisteks pummelungideks. Talle oli sellest jahvatanud tema õnnetu vend, kes proovis suhteid taastada. Herman ootas sportliku huviga uut rünnakut. Ta polnuks üllatunud, kui vaikne trummipõrin kuskil ülikoolimehhanismi pörandaaluses juba kuulutaks peatset rünnakut. Hävitaks märkamatul nagu vamm tema vundamendi. Kui Stahl ja Nahkkepp puhuksid konspiratiivpasunaid, kutsudes mutivägesid Hermani-vastasesse ristisõtta.

Herman ei kartnud. Ta uskus end olevat täis elumahla kui õuevära-vakask. Las nobedad vihmaussid uuristavad ja kobestavad tema kasvumulda. Tema ei õotsu tuuleiilide käeski. Nahkkepp võis määrada teda väliselt, rebida rohetavaid lehti, vesta valgesse tüvve roppusi. Tema

uhke sisemuseni, elumahlani, mis pool tundi tagasi Toomemäel ajas ta rinna kummi, kaotas küüru seljast, Nahkkepi väits ei küüni.

HERMAN TOETAS PEA «OPTIMALE». PEAS TIIRUTAS ALKOHOL. Ta mõttelõng katkes. Tal oli kõle. Öine kateeder selles seisuste ämblikuvõrku mässitud majamürakas, kus ta viibis Miiliga kahekesi, kui kassi mitte lugeda, erutas Hermani meeli. Veres tuikas kättemak-suiha.

Muldnäoga valvurike tukkus klaasputkas, valge telefon pea all, hallheledad juuksed üle aparaadi. Enne uinumist oli Miili heietanud mõtteid Hilje üle. Nooruke dotsent Nahkkepp, tõusev täht, kellest seljataga räägiti igasuguseid imelikke lugusid, oli pillanud talle, Miilile, et Hilje on paberiteta hull, kellel käib suurusluul peale nagu langetõbi. Tädi Miili arvas, et küllap siis hulgub Herman mööda katuseräästaid, tõuseb kuutõbisena korstna otsa ja röögib umbluu! umbluu! umbluu!, paisates suust jugadena valget vahtu, mis vihmaveetorusid pidi kõnniteed reostab. Ta vangutas uskmatult pead. Kateedrijuhataja professor Tagamäe, selle maja lugupeetuim mees, oli Miili küsimusele vastanud, et jah, Hiljel on veidrusi, aga need on sünnitusvalud. Hilje olevat üliandekas, lastagu tal õhtuti siin käia ja tööd rässida. (Professor Tagamäe habe muigas.) Tal kitsad elamistingimused. Küll tema, Tagamäe, kaeb perra, et Hilje põhja ei kõrbe. Professor oli peatunud ja meenutanud, kuidas keegi auahne inspektor Hilje turjapidi noorte matemaatikute kooli vedas, ise vastu rindu tagudes:

«Mina leidsin, mina leidsin!» Ja kuidas Hilje, sabaga täht, kõigi täppisolümpiaadide võitja, Caesarina ülikooli marssis.

«Hilje veidruste alge on kärsitu iseloom, labiilne närvisüsteem ja alaväärsuskompleks. Sõprus alkoholiga on ajutine, küll näete.» Ta ilme tõsines. «Küll näete, Miili-tädi, et Hilje tuleb kord minu asemele.»

Tagamäe arutas lahkudes, et peab kuidagi kavalasti Hiljet tagant turgutama, süstima uut tööindu. Poetama Hilje rajale mingi dopingut, aga jätma talle mulje, et tema, Hilje, leidis selle ise.

Miili rääkis dotsent Nahkkepile edasi, et Hiljel pole mingit suurusluulu, vaid on hoopis alaväärsuskompleks. Dotsent Nahkkepp uuris üksipulgi, kust Miili selle võtab, hakkas nohisema ja kõndis minema. Valvuritädikesele meeldis Hilje, kes ei viigitanud küll pükse, aga selliseid oli tema poolesaja aasta jooksul siin lademeis silmanud. Hilje naine oli korralikust perekonnast ja mõnikord lükkas Hilje tänaval lapsevankrit. Dotsent Nahkkepp oli lastekodulaps, kes olevat nagu ta isagi mitmele poole lapsi puistanud. See ei meeldinud Miilile sugugi.

Herman ringutas. Ta laubale oli punaste sõõridena tikitud kirjutus-

masina klahvistik. Ta oli rammestuses. Kummaline, kuidas hetk tukastust võib mõjuda. Kuhu ta jäigi? Ah, Nahkkepp. Ta pöörles vihast värisedes laborandi metalltoolil. Kriuks-krauks. Ta oli taltsutamatu lõvi puuris. Vennad Nahkkepid olid eluhoiaku nabanööriga Siiami kaksikuiks aheldatud. Nad ilkusid ainult erinevais seltskonnaringides. Noorem kaebles kannatajapoois. Vanema administratiivse eduga võrreldes tehtavat talle taevani kisendavat ülekohut. Noorem Nahkkepp lunis lohutuseks halastust ja alkoholi. Vanem tikkus *self-made-man*'iks. Tema trump oli lastekodu. Tuletas seda kõigile meelde. Et siis kui teile, armsad kursusekaaslased, ema laupäeva õhtuks peokuube pressis, küüris tema, vaene Nahkkepp, ühispeldiku prill-laudu. Noorem oli varmas kaastunnet kerjama, vanema rada siugles keerulisemana üle kivide ja rabamätaste. Ent tema kappab võidukal troikal. Finišis surub esmasündinu pahatahtlikud kõlakad topeltnelsoniga maha. On kättemaksuks kõigi, ka oma venna sõber, on valitseja. Teab, et orjapidaja vajab lisaks orjadele ka orjamoraali.

Nii noorema kui ka vanema isiklikud töed peavad olema edukad ja populaarsed. See ongi nabanöör. Ja seetõttu pole Hermanil tuhkagi karta. Tema mängib teiste kaartidega. Tema trump on geniaalsus. Kolme trumbita koksimit odava geimi nimel tema, Herman, küll ei tunnista. Suur slämm on tema eesmärk.

KA HUGO STAHL OLII SOOMES TÖÖL OLNUD. NAHKKEPIGA tuhmkollast, roheline kartongpaberiga kaetud kirjutuslauda jaganud. Nad ratsutasid ühel hobusel, sõtkusid tandemis üht ratast. Lollus otsib liitlasi, kas või pimesi, käsikaudu kobades, lollus leiab liitlased, lollus toestub ainult liitlase abil, vandus Herman. Ta viha ei lahtunud.

Stahl oli mõistatuslik kuju. Tema ja Herman olid kraadita. Stahl pihitis alatasa, et on kliki ajal välismaal stažeerinud. Miili-tädi eitas seda loba. Ennem pidavat siga pühapäeva. Tagamäel oli Stahliga musta muret. Oma korrektsusest hoolimata lubas Proffkutt endale mõned vihjed Stahli nõmeduste arvel. Ent kui mõni teine õppejõud Stahli ettevõtmiste üle itsitas, kaitses kateedrijuhataja vanemõpetaja kohusetäitjat rinnaga. «Hallpead austa, kulupead kummarda,» märkis ta. Stahl mõõtis siis koosolekuruumi võidukalt, nagu oleks talle orden rinda riputatud. Kahekesi Nahkkepiga orienteerusid nad imehästi akadeemilise hierarhia juuspeentes keerukustes. Võtsid luubi alla kaks professorit filoloogiateaduskonnast ja vaagisid, kumb on suurem mees. Nämmutasid läbi välismaakomandeeringud, valitavad kohad ühiskondlikes organisatsioonides, suguluse ja sidemed. Nende teave oli täpne. Kord plahvatas Nahkkepp, et sugulus ei loe, sugulus on üheksateistkümnenda sajandi mõiste. Stahl vangutas laitvalt pead.

Proffkutt otsis tikutulega Stahlile rakendust. Kuid Stahli äparduste rida pikenes. Vaene mehike oli teaduskonna ajaloo uurimise komisjoni esimees, vastavat kogumikku toimetati juba kümnendat aastat. Ta korraldas keskkooliõpilastele kirjandi: «Miks mina armastan matemaatikat?» Žüriis olid asjameesteks Stahl, Nahkkepp ja Valli. Kähku võtsid nad lahti märgusõnaga ümbrikud, sokutasid esimese preemia Tagamäe pojale, kes pesuehtsat, aga imepeent pulli viskas, mida need kolm ära ei jaganud. Matemaatikal olevat tulevikku ja tema igatsevat töötada Pavel Kortšaginina elu peamagistraalil. Kohalik ajaleht trükkis ära teise, kolmanda ja ergutusauhinna pälvinud töö, esikoht ilmavalgust ei näinud. Küll käisid Stahl ja Valli Tagamäe poega palumas, aga noormees ei lubanud ridagi muuta. Tagamäe hulkus kuskil Põhja-Ameerikas. Naasnud, sai ta vihaseks kui härg, nägi aga ainult skandaali järellainetust.

Stahl juhendas esimese kursuse praktikumi, kus tsipa kõrgemal tasemel korraldati keskkooli materjali. Ta oli rangus ise. Tema diferentseeritud arvestusest puges puhtalt läbi vaid õpperühm, kes juhendajat konjakipudeliga määris. Enne arvestust lippas Valli hingeldades nende kursusest läbi. Stahl polevat täna tujus. Tekkel pandi ringiratast käima, mündid kõlisesid, kaheksa rubla korjati kokku. 12 kopikat lisas oma panusena Valli. Kursus volitas vanemat kingitus kateedrisse viima. Valli noogutas, kiitis Hermanit, peitis paberis pudeli Stahli kirjutuslaua alla. Patroon oli armulik, kõik said läbi.

Stahl oli üle linna bridžikäsi. Teaduskonna esivõistlustel tagusid nad Hermaniga paaris. Stahl pakkus küll ajast ja arust kadunud Culbertsoni, kuid kaitse- ja väljamängus oli ta virtuoos. Vabad käed kogunesid alati Stahli ümber mehe intuitsiooni kiibitsema. Werneris kohvikus lõi ta kogu vaba aja välkmalet. Popsutas sirget inglise piipu, sidruniga tee kõrval auramas. Efektitses, mõtles Herman. Stahli mängude taustaks oli jutt, kuidas ta kodanlikul ajal Pärnu rannas kolme Rootsi untsantsakaga raha peale roberit tagus. Rootslased olid ühe mütsi all mestis. Plaanitsesid Stahli koorida. Stahli partner ei passinud enne, kui leping oli lõhki ja nad üheta või kaheta alt lendasid. Loo lõpp varieerus. Kord sibas üle rannaliiva kohale politseinik, konfiskeeris hasartmängude tulu — Rootsi kroonid —, kord krabasid rootslased raha ja pistsid padavai «Kuldse Lõvi» lokaali putku.

Herman muutus kurvaks. Talle meenusid ta isa jutud. Tal oli järsku Stahlist kahju.

Halearmas komejant ja süütu maskeraad. Öndsate nägudega loevad täiskasvanud nääriivanale luuletusi. Stahl ei mangunud kursustelt mitte konjakit, vaid tunnustust.

Herman otsustas, et homme kõmbib ta Wernerisse Stahliga male-

tama. Sunnib end kuulama Stahli möödanikumõlgutusi. Mis keelab valvuritädikest kogu ilmale leelutamast, et jah, auväärne Stahl praktiseeris Sorbonne'is Poincaré juures? Võitis seal veel auraha? Tõde? Tõde on tuules hõljuv rohuline. Samariitlane Valli tabab seda, täidab kurba missiooni. Ja nõuab, et tema 12-kopika-samariitlust tunnustatakse.

Herman töötas siin, kateedris, et homme ütleb kõigile: Nahkkepp on hea teatri- ja kirjandusetundja, andekas matemaatik; tema vennale tehti ülekohut, kui ta kõrgemast koolist välja visati. Tema, Herman, ei võta küll osa poolehoiu-võidujooksust, aga hakkab kaotajaid ja võitjaid lohutama. Miraaži oas on etem kui julm kõrb ilma miraažita. Kõduneda liivaookeanis ja mitte silmata kiviviskekaugusel terendamada oliivisalude ja allikate mahedust on lõikavalt jube. Tema, Herman, hakkab abistama vaeseid inimesi maailma minkimisel oma soovi järgi.

HERMAN PIIDLES KATEEDRIJUHATAJA MUSTAST TAMMEST tugitooli. See oli ampiirstiilis kõrgete kõverate jalgadega ja lausjate käetugedega. Professori äraolekul armastas toolil lõsutada Stahl. Hilje silmitses ka Proffkuti samasugusest mustast tammest kirjutuslauda, kus paberid olid segi nagu puder ja kapsad. Tindiplekid tikkusid isegi klaasi alla, kuigi Proffkutt kirjutas viltpliiatsiga, kirjaklambreid jätkus ümber laua pörandalegi. Risu-räsuna vedelesid hunnikus salajasid ringkirjad, mida Valli ja Nahkkepp vaevaga korras hoidsid. Proffkutt vorpis neile allkirju läbi lugemata.

Hermanit haaras uuesti raev. Ei mingit heldust, sametist valet! Tema pole vilets, alandatu ja solvatu. Talle sobib see maailm, ta võitleb. Tema ei hakka enda kujutlusse nikerdama paradiisi.

Ent kõigest sellest siin on ta valmis loobuma. Tema hindab inimestes läbivalgustatust.

Selle sõna oli talle kinkinud Tagamäe, kui ta suure musta sõiduautoga, mille registreerimisnumbri ristsumma oli kaheksa, pealinnast noorte matemaatikute kooli ette pöristas. Mees pandi vahepeal kõrge planeerimisasutuse pukki. Hiljem plahvatas kõmu, et talle lohakuse pärast sulg sappa lükati. Herman kahtles selles. Proffkutt kippus ise kateedrisse tagasi. Siin oli ta patriarh. Pealegi võis ajalehest lugeda, et seal ja seal asutuses tõhustatakse prof. Tagamäe kantseleisüsteemi rakendamise juurutamise ennetähtaegse elluviimise lõpuleviimist. Too süsteem seisnes ilmselt kantseleitöö täielikus eiramises.

Tagamäe hüppas mustast masinast maha, jooksis auditooriumi, alustas loengut juba uksel, kordagi konspekti piilumata maalil tahvlile võrrandeid ja graafikuid, määris popkampsuni kriiditolmuga, puistas

sekka anekdoote. Jutustas matemaatilisest läbivalgustatusest. Vedas keskkoolijütsidest kuulajad ülikooli kohvikusse. Tellis vahukoorega kukleid, rääkis Lobatševskist, õpetas lapsi soome-ugri moodi kohvi jooma. Lusikas tuli poolviltu kohvitassi torgata, koor kortlist lusikale tilgutada, et koorenire lusikat pidi alla nõriseks ja ühtlase valge kihina kohvi pinnale laotuks, kohviga ei lahustuks. Nüüd pidi ülemise huulega rüüpama koort, alumisega luristama kohvi. Proffkutt, nõnda kutsusid teda noored talendidki, rõkkas võimsalt naerda, kohvikuseltskond oli sellega harjunud. Ta pilukil silmad jälgisid, kuidas poisid püüdlikult puristasid kohvi ja koort pühapäevapükstele. Käsitles valju süsteemikindlusega edasi Lobatševskit, kes olevat jumaldanud õunakeedisega teed. Herman oli ise- ja eemalseisev, jõi musta suhkruta kohvi. Ta suhtus Tagamäesse skeptiliselt, otsis raamatupidaja tähenärijalikkusega loenguist vigu. Põlastas läbivalgustatust. Alles aspirantuuris, kui ta ühiselamu sumbunud lehkadega köögis, kaaslasteks tohtetanud kartulid tabalukkudega kapikestes, öösiti kandidaaditööd kirjutas, tärkas ta sisemuses sama sõna. Nagu karge pidu.

Olid need ajad! Hommikuhämaruses raamatukokku, lõheroosa päikeseta koit taevaäärel lõõmamas, õhtupimeduses loitva kuumuheluse saatel kööki. Suviti hiilis ta tänavail, silmad poolpaakil, et ükski number prügina ajju ei poetuks. Raamatupamp kaenlas, poolvalmis käsikirjarull põues, öö läbi rotikrabina saatel noorte õppejõudude ühiselamu gaasipliidi veerel. Ükski päev ei sarnanenud eelmisega, kuigi Herman kiirustades kõndis samadel tänavatel, istus raamatukogus samadel toolidel, kirjutas köögis sama ukse kõrval, kus lukk kattis kolmveerandi tahvlit. Nagu eile, üleile, kolm aastat tagasi. Herman oli kujur. Ta marssis, käised üles keeratud, marmormäe manu, puhastas selle raevukalt paksust mullakorrast, prahist ja kõntsast, raadas metsa. Valge mägi tuli kooriku alt päevavalgele, pildus õhtuehas punakuldseid helke. Siis tõttas ta tibatillukese peitliga koksima. Valas higi kuusteist tundi järjest ajurakkude tardumiseni, kuni peas kummitas karmune tunne. Sõrmede vahelt pudenes peitel, pastapliiats. Hommikul hakkas taas möllama. Kolme aastaga voolis ta marmorist välja oma teooria, kääpal kummuli palvetava pisarais ema, ilmsüütu imik kätel.

Ja nüüd kästi tal viimane peatükk amputeerida!

Just sel hetkel keerles ta peas läbivalgustatuse-mõte, kui nad neljakesi — Nahkkepp oma naisega ja tema Estriga — ühispannil praetud kartuleid järasid ja Nahkkepp kahvlitõstete vahele vürtsiks pistis:

«Aspirant ei pea teooriaid looma, vaid tööd tegema. Maamuna mädaneks, kui iga aspirant tükiks oma *perpetuum mobile*'t pakkuma!»

Hermanil jäi mustaks kõrbenud kartuliviil keelele, see põletas. Ta ei

mõistnud, kuidas võib termin töö sisaldada teistele meeldimise soovi, püüet võidelda ametipositsiooni eest. Tema silme ette kerkis Proffkutt — valgus läbi udu. Mees paistis talle tol viivul läbivalgustatuse ja ametipositsiooni kõrguse harmooniana.

Herman otsis laborandi lauasahtlist teise võtme. Keeras lahti kateedri kõrvaltoa ukse. Seal asus paljundusaparaat «Vega» ning pudeleis oli piiritus masina plaatide küürimiseks. Nahkkepp oli kateedri koosolekul hädaldanud, et ametipiiritust hoitakse lõdvalt. See jäi hüüdjaks hääleks kõrbes. Meespere nohises tigidalt, piilus keelavalt ümbersõõri, et keegi sõnasabast kinni ei naksaks. Ei, Nahkkepil jäid juudaseeklid teenimata.

Hammastega tiris Herman kummikorgi pudelilt, kallas endale veerand klaasi üheksakümne kuue protsendilist alkoholi. Soristas kraanist plekknõusse vett, võttis keeduspiraali, suskas selle plekkanumasse, ühendas juhtme vooluvõrguga. Minutiga vesi mulises. Herman tuhnis lauasahtleist päevavalgele gruusia teepadjakese, viskas selle piirituseklaasi, valas keeva vett peale. Ootas, kuni vesi pruunikaskollaseks värvus. Maitstes.

See oli grokk. Selle valmistamist õpetas talle Proffkutt. Samal õhtul, kui tolle akadeemikupidu peeti. Pärast ametlikku banketti süldi, porgandisalati, viinamarjade, prantsuse konjaki, valsside ja ülikooli juhtkonnaga raputasid nad end priiks abikaasadest-tunnimeestest. Ronisid mõlemad Miili-tädi ehmatuseks kateedrisse.

Grokki armastas Proffkutt võrdselt soome-ugri kohviga. Mees mõtles, et tema kateedri kummalgi noorel pole stiili. Hilje on tobuke maksimalist, kes ei mõista, et matemaatikas on tõdesid mitu. Avastas ühe ja totalitariseerib seda nooruse kõikeitamises, jõuab oma järeldusega rappa. Nahkkepp on teiste tarkuste kajast kumisev tõrs. Nad keetsid kuus klaasi seda põrgujooki. Tagamäe rüüpas, ta silmad põlesid õhtu otsa nagu lõashoitud ja viimaks vabadusse, metsa pääsenud ulukil. Ta hindas valmistööd, mitte võimeid. Vahel vihkas ta Hiljet, tolle lapsikut jonni. Ta sõimas Hilje läbi. Kas Hilje ei taipa, et tema viimaste kuude käitumise kohta kostavad signaalid? Et ta on Hiljet kaitsnud ja kaitseb ka edaspidi, aga kuskil on piir. Et tal on Hiljega suured plaanid, millest on küll natuke vara rääkida. Kas Hilje on end tõesti kõrtsile pühendanud? Kohviku riidehoiumutt oli isegi tänasel pidupäeval (Proffkutt pööras kaame põlgusega kõrvale, tal ei puudunud näitlejaanne) talle, huuled torus, sosistanud, et tema kateedri lepinguline töötaja, keegi Hilje, kas ta mäletab? laaberdab ilmast ilma pättide ja hipide seas. Mõelgu Hilje oma tütrele, kelle rõõmude kulul ta lakub. Kas tema on eksinud Hilje matemaatilises läbivalgustatuses? Kas ta on madu rinnaal soojendanud? Kas üks autori enda poolt kihvakeeratud kandi-

daaditöö võib mehe rööpast välja lüüa? Hilje on kindlasti märganud, et kateedris on väga erinevaid inimesi. Tema annab kõigile vabad käed, pakub võimaluse. Tema, Proffkutt, nagu teda seljataga kutsutakse, ei julge endale võtta vastutust otsustada teise inimese eneseteostuse tee üle. Tema lubab kõigil proovida, ka Hiljel.

Tagamäe retooriline kõne tundus Hermanile riigipühäl kõnepuldist pakutava kuiva tekstina. Natuke kõitvam oli lõpposa, kus Proffkutt pajatas oma tudengipõlve unenägu. Mingite puupakkude vahele tõmmati poole meetri kõrgusele pesunöör. Valgeis kitleis mehed palusid kogu nende kursust sellest üle karata. Paljud solvusid, saatsid kura-dile, ei hakanud teiste rõõmuks tola mängima. Osa hüppas. Ka tema, matemaatikaüliõpilane Tagamäe. Neist on nüüd saanud ministrid, direktorid ja isegi üks akadeemik. Solvunuid ei mäleta keegi. Mõelgu Hilje, et ligi 350-aastane Tartu ülikool on endale kasvatanud konvent-sioonid, mille täitmise järele ta valvab. Ja mütsi võtame kõik söögi-lauas peast. Kuid siiski, ärgu Hilje arvaku, pole tee akadeemikuks alanduste rida.

Hermani hinge kõne ei ulatunud, meelde jäi vaid grokikeetmise saladus. Süüdistused libisesid tast mööda, ammulupjamata lakke, pruunilaigulisele tapeedile. Kõrv haaras neid, teadvus heitis eemale. Järgmisel päeval oli ta kohvikus, müras pättide ja hipidega võidu. Ta jälgis ust, lootis Proffkuti habet lehvivat. Ta ihkas, et Tagamäe teda näeks. Et tema, Herman, ei ole alalhoidlik, tema oleks valges kitlis mehed läbi sõimanud. Herman teadis, et Tagamäe on liberaal. Punutud ja punumata intriigide kiuste on ta loonud loomingulise õhkkonna kateedris, kus töötab kolm professorit, paar dotsenti ja vanemõpetajat. Ta andestab hilinemise kateedrikoosolekuile, aga mitte õppetööle. Lubab vastu toriseda. Kui tema, mitme rahvusvahelise teadusliku seltsi liige, ühe asepresident, välismaa ülikoolide audoktor, hilju mõista annaks, et ta võib muidugi vabalt eksida, ent temale tundub see lugu naa olevat, võetaks seda juttu selge käsuna. Kui Tagamäe koguni lausuks, et tema soovib mõnd asja teataval kujul näha, oleks see juba raudkindel direktiiv, mille mittetäitja Tagamäe alluvad professori teadmata pea jagu lühemaks teeksid. Ta on nii suur, et peab olema liberaal.

Herman mäletas kisa, mis tekkis tema kirjutise pärast teaduslikes toimetistes. Ta kiitis üht Novosibirski kraadita ja positsioonita küberneetikut. Stahl röökis:

«Mis see siis olgu, noored kiidavad noori!»

Teda toetas teaduskonna noorim dotsent Nahkkepp:

«Kuhu me nii jõuame? Kes hakkab otsustama, mis on hea ja mis on halb? Keda me usume?»

Tagamäe alustas komandeerimissummadest, need olid lõhki, noomis Nahkkeppi ja Stahl'i pikkade sõitude pärast ning lausus siis külma rõhuga, nii selgelt, kui habe võimaldas:

«*Ceterum censeo*, ainult andekail on õigus andekate üle arvamust avaldada.»

NII, PROFESSOR MÖTLEB, ET HERMAN SEISAB ÜKSNES TEMA heategude tõttu jalul. Sellepärast ta jagabki üleolevalt taevamanna-likku headust: müra pealegi, lapsuke, küll kasvad ja õpid, karudki pan-nakse tantsima, hakkad ka sina meie pilli järgi üle lati keksima.

Herman teadis, et talt ei oodata arenemist, vaid kohanemist. Ent tema ei kavatses iial seda rahvalikku ringmängu kaasa tantsida. Tema ei ole mesilane, teda ei lükata sisse, tema marsib ise sinna, kuhu vaja.

Ta võttis puhta paberilehe, istus Proffkuti kõverate jalgadega toolile, lükkas panna laual koomale ja kirjutas.

... kateedri juhatajale

prof. akad. E. Tagamäele

Herman Hilje, sama kateedri lepinguline
praktikumide juhendaja,

avaldus.

Hermani pastapliiats peatus. Ta rüüpas jahtunud grokki, märkas ämblikku seinal. Sealsamas tundus talle, et ümber ämbliku vilguvad numbrid nagu neonreklaam märjal asfaldil. Ta ootas, kuni salakel-lavärk rehkendas ristsummad, kuni vastus oli kaheksa. Ta pilgutas silma: «Mina ei märganud, et sa sobi tegid,» mühatas ta kuuldavalt ajuraalile, vähkkasvajale. Haistis õhus ebausku — õhtune ämblik, õnneämblik. Talle meenus, et kunagi ta pelgas Proffkutti. Kunagi väga lühikest aega.

Äkki valdas Hermanit ääretu väsimus. Pea vajus rinnale, ta nägi und. Tütar oli juba suur. Umbes kuue aastane. Ta tuli, tütar käe-kõrval, kateedrisse. Naine oli kiriklasse sõitnud. Astal oli seljas sidrun-kollane kleit, mille peale ämm oli aedmaasikad tikkinud. Ta jättis Valli lapsega õiendama. Ise kadus kuhugi. Naasis. Proffkuti lauda uputas kommimägi, limonaad, viinamarjad ja Asta kleidivärviga sobiv täispuhutav kaelkirjak. Asta silitas akadeemikuhabet, nimetas Proff-kutti näärivanaks. Tagamäe loopis plikat lae alla, surnud kärbestega armatuurini. Tüdruku kleit lendles liblikana üles ja alla, ämma maa-sikad vuhisesid. Asta püksikesed välkusid. Herman taipas äkki, et Proffkutt näeb teda läbi, on ta seesmuse juba ammu alasti kiskunud.

OLEV REMSUJEV

1839

Et Proffkutt teab suurt tõde valges marmoris palvetavast emast, mürgiste siugude kaheksaist, aju ja pilgu valivusest, peal mustavaist tõrva-plekkidest.

Herman purskas naerma. Ta lõkerdas kaua. Proffkutt näeb teda läbi! Tagamäe koob oma üliandekuse müüti, hoolega ja stiilse robustsusega. Temagi isiklik tõde peab olema populaarne ja edukas! Ah-ah-ah—aa! Herman virgus omaenda naerust. Pastakas Hermani pöidla ja kahe sõrme vahel hekseldas:

Palun mind vallandada omal soovil seoses tervise järsu halvenemisega.

Tartu, 9. 2. 75.

Ta kummutas grokiklaasi tilgatumaks. Viskas allkirjakonksu. Jättis avalduse Tagamäe lauale paberikuhja otsa. Olgu professoril kordki valus, pigistagu ta hoolikalt ümbertõmmatud kest teda! Ta krabas metalltoruriulilt kolm viimast eksemplari untsuläinud väitekirjast, millel olid harilikud paberkollased kaaned. Virutas jalaga laborandi pöördtooli ümber.

Kolin summutas tas lahvatanud äkkviha. Ta arutas, et Õpetatud Nõukogu liikme Nahkkepi dissertatsiooni trükkitoimetamiseks Tagamäe luba ei andnud. Vihjas paberipõuale. Aga kuuldavasti oli ise kaitsmise poolt hääletanud. Muidugi, tänu Nahkkepile kiideti kateedrit noorteadlaste tubli ettevalmistamise eest. Ei, Tagamäe on Hiina müür, millest läbi tema, Herman, piiluda ei suuda. Ta ei aima, mis pidu peetakse müüri taga lilleaias. Tagamäge ta juba oma nõmedaisse lahtreisse ei paiguta. Ta võib ju proovida. Ta võib kripeldades enese rahustuseks lahtreidki kohendada, aga maailmal pole sellest sooja ega külma. Tähed liiguvad edasi, Tagamäe kannab habet, planeedid tiirlevad ümber tähtede, mees muheleb ja tatsub oma rada.

Ent talle on see ükstakama. Tema põrutab lahkumisega kateedriale rusika silmamulku, labaselt, aga täpselt.

Ta lukustas ukse. Käed värisesid. Viivuks ta kahtles. Sildu põletada on põnev, kuid... Kes maksab tsirkuse kinni? Gladiaatorite ja torea-dooride veri on kallid. Eriti siis, kui pealtvaatajaid pole. Loožipileteid ei osteta.

Külm voolikuvesi kastis teda. Tänavapuhastaja 53-71 EAK leotas ta märjaks. Pendel toppas keskpunktis. Vaagis, kummale poole vajuda.

Ei, tema, Herman, ei jää võlgu. Ta maksab oma kehaga. See on kättemaks. Ta vekslid kate on tema lillaks tõmbunud vare. Ja see on rahu. Kalmisturahu.

OLEV REMSUJEV

Ta laskus trepist alla. Kiviparkett mademeil klõbises. Suigatusest ärkas Miili-tädi, kes kohe hambutut suud maigutas:

«Seltsimees Hilje! Seltsimees Hilje!

Hoidke end dotsent Nahkkepi küüsi sattumast. Dotsent oli ühes seltskonnas ähvardanud, et sööb teid kateedrist välja. Et lepingu pikendamine tehasega olevat nüüd tema otsustada.

Ega te juhuslikult ei tea, kas dotsendi palgalt hakatakse tõesti ali-mente maha arvama?»

Herman paitas ja kiitis valvuritädikese kassivolaskit.

MUST MULKUDEGA KUPPEL OLII KUMMUNUD ÜLE TAEVA. Mulkudes kumasid planetaariumitähed. Torm oli taltunud. Koolnud kuu laotas kaamet helki. Hakid magasid. Toomemägi mattus musta, lumeta talve. Suur maajagamine oli lõppenud. Viha vaikinud. Kahek-sajalad murdsid üksteist ookeanisügavustes. Herman oli vaba. Trelid purustanud ja põgenenud. Ta kobas põuetaskut. Seda pungitasid bro-šüürid. Ta koputas nende kaante pihta südame kohal ja pomises:

«Meie läheme teed mööda, kus meil pole kaaslasi!»

Ta muigas endas targanud paatose üle. Talle meenusid jutud Toomemäe röövlilõukudest, kes kellaaega või suitsule tuld küsivad ja siis surmava lataka kopsavad.

«Tulge, tulge minu vastu,» rōkatas Herman Toomkiriku müüride vahel. Kaja kumises kaua.

Ta kujutles endassepööratud lõbuga hommikust lärmi kateedris. Nahkkepp hōõrub hüvameelest peopesi. Teised ootavad kannatlikult Proffkuti reaktsiooni. Kas Tagamäe ka nii mōru pilli alla neelab? Nae-ratab kuninglikult, sõnab, et saab väheke nalja, tore, kui kateedris villaseviskajaid, elu ei lähe hapuks. Aga ei, Proffkutti tabab rabandus. Ta kukub lihvitud koorikust potsti välja. Tema patriarhaalne liberaal-sus kehtib vaid kateedri tolmuses rūpes. Hermani mäss leegib üle luba-tud piiride. Tagamäe loobub puudutamatus üleolevusest. Herman suu-dab talle valu teha! Hea ninaga Stahl rohmab kiberutakalt:

«Ma vastutan selle eest, et see huligaan enam kuskil tööd ei leia.»

Stahl silkab telefoni manu ja helistab. Teda on isiklikult solvatud. Tema küüriks kateedris põrandaidki, peaasi, et ülikoolis. Ta nimetab ilkuv-omamehelikult bridži- ja malepartnereile, et Hiljet kuskil tööle ei võetaks.

Pudelōlgne ja patsokkidega Valli kraaksub. Jah, ta ongi Proffkuti armuke! Miili-tädi pattmagus jutt on õige. Väljastpoolt kurikuulsat kena-inimese-tüüpi Valli klähvib nagu «Optima» välimusega kuudi külge aheldatud õuepeni. Kiunub kuu suunas oma standardtobedusi inimlikkusest. Nahkkepp õhutab teda tagant.

OLEV REMSUJEV

Ent Herman ja tema kandidaaditöö ei pelga.

HERMAN JÕUDIS TAARUDES ÜHISELAMUSSE. KÕNDIS KIKI-
varvul ja seinu kobades oma korruse kööki. Avas tülpinult kahe gaasi-
pliidi kaheksa düüsi. Ta valitses ennast. Oli rahulik nagu kateedri
koosolekul pärast lõunat. See oli õige tee. Ta andis Tagamäele, Stahlile
ja Nahkkepile andeks. Viskus kummuli linoleumpõrandale. Heameele-
värin käis läbi ta keha. Nähtamatu gaas sisises öövaikus. Oli tema
matus. Ta ei nutnud. Ta oli tugev. Nii nõuab ilus komme.

Ta kujutas enda asemel Proffkutti. Nägi leinatseremooniat ülikooli
aulas. Pärgade ja lillede prügimäge. Uudishimulikku pööblit, kaelad
õieli. Kõnesid, kus kogu heategude ülejääk matemaatikamaailmas vöö-
randatakse Tagamäele. Puhkpilliiorkestrit kulunud leinaviise torudest
pigistamas. Kuuseokstega rohetatud kalmurada. Tõsiseks manatud
ilmeid. Allasurutud kurguhääli. Kaastundetelegramme maailma igast
otsast. Ajalehe leina, Proffkuti elupalka. Artikleid, kus mainitakse, et
õitsvas loomingueas... akadeemiku mõte elab igavesti edasi tema
rajatud koolkonnas. Nahkkepp, matuseid korraldava komisjoni noorim
liige, saalib leinaliste massis. Soetab kontakte, sest elu ei või seisma
jääda.

Herman kokkus. Gaas mühises. Põrand oli räpane, pesemata. Ta
tabas end mõttelt, et hommikul leiab ta siniseks tõmbunud ja vastu
linoleumi naaldunud keha esimesena Nahkkepp. Pastane hambahari
näpus, punub ta kateedrisse. Tema teab kõige rohkem! Olgu, punugu.
Komistagu Toomemäe trepil ja murdku kondid. Loivaku karkudega
Hermani matusele. Avaldagu kipsis käega kaastunnet Hermani vane-
maile ja Estrile. Võib-olla ei jõua ta siis Astat süles kiigutada.

Ta raputas end. Kurk oli paks, nagu tavotti täis. Põranda kõvadust
polnud tunda. Ta oli pehmes sängis, kõikus võrgus suviste kaselatvade
vahel. On see rammestus surm? Tähelepanu! Ta saab hetkel kõige hin-
natuma kogemuse. Hiljem võiks ta autoriteedina sõna võtta hingede
rändamise ja taeva küsimuses. Mõnus surin, õitsev vikerkaar. Tema
on oma laeva tüürinud kodukaile. Kõneldakse, et enne surma möödub
silme eest filmilindina kogu varasem oleskelu. Vale, temal pole midagi
mäletada. Ta on sapisela maailmale kätte maksnud. Ta pole võlgu. Tsi-
kusepilet on lunastatud. Rähelgu nad edasi ametipositsioonide köidikus.
Mitte päikese all, vaid seltskondliku poolehoiu võltslaterna valgusel.
Päike? Seda pole Herman näinud. Päikest polegi. Päike on vaid kirja-
nike, poliitikute ja poplauljate sulnis väljamõeldis.

Pea käis vurrina ringi. Nahkkepp leiab ta siit hommikul nagu rubla
raha. On rõõmus, avaldab kaastunnet. Ta ei tea, et Herman otsustas
seda koosolekul. Juba seal oli ta kindel. Sellest tema rahu, ülbe enese-

OLEV REMSUJEV

valitsemine. Kui ta surnud poleks, siis valiks ta nüüd teise tee. Võidunud lipsuga kuskil sügaval padrikus kõige kõrgema kuuse otsas. Kõl-kugu ta laip seal nääripuehtena matemaatika ülistuseks. Jah, tühja sellest Nahkkepist, ikkagi oleks parem kõrge-kõrge kuuse ladvas. See pole argus, vaid teine, parem tee.

Kaheksa gaasidüüsi surisesid nagu surmainglite koor. Herman roomas küünarnukke ja põlvi abiks võttes ukseni. Ta liigub, järelikut... Visa sisalikuna ta vist elab. Õpitud tarkuse kohaselt koolnud ei liiguta. Aga võib-olla on see tema laiba unenägu? Ta ei suutnud end isegi kõhuga vastu põrandat hoida. Ta oli vare Herman Hiljest, geniaalsest matemaatikust. Ta püüdis kätega uksehaagini jõuda. Ei ulatunud. Kukkus nagu kartulikott maha. See on lõpp. Ta põrutas peaga vastu ust. Uks lendas lahti. Polnudki haagis. Pea oli löögist valus. See oli uus tunne. Ta oli elus. Ta vaarus neljakäpukil lahtise koridoriaknani. Nina-sõõrmeid ja kurku uhas värskel, külm õhk. Kummargil aknapiida najal, oksendas ta õue. Loll oli ta. Ta mäletas. Kikivarvul kööki hiilides oli ta märganud, et koridoriaken on pärani. Talvel? Ta imestas. Ta oli selle meelde jätnud. See oli tema tagala, õlekõrs, põgenemistee. Ta oli haagi köögiuksel meelega lahti jätnud. Ta oli põrandale viskunud näoga ukse suunas.

Brošüürid ta põues rususid rinda. Ta ei vääri oma kandidaaditööd. Ta ei saa vabasurmaga metsaski hakkama. Ta hoiab hingematukest paelaga kaelas. Tema elu on talle püha. Püha nagu surnupesuse. Ta on puberteediealine masturbeerija, kes plikade pärast iga kuu esimesel pühapäeval lippab end kuuri konksu otsa riputama.

Herman ukerdas kööki tagasi. Hing kinni, avas ta akna. Ta oli tule-tõrjuja, kes ei peljanud leeki ega gaasi.

Ta kustutas jäljed nagu roimar. Keeras kinni seitse gaasidüüsi, jättis kaheksanda susisema. Siin köögis on ta totrate teooriatega jännanud. Ta võttis tikud, läitis uksepoolse pliidi põletid. Tõmbetuul mattis leegi. Herman ootas veidi. Raev temas pulbitses. Ta oli iseennast reetnud, kandidaaditöö ära andnud.

Noorte õppejõudude ühiselamu magas õiglast und, et hommikul jälle teaduse tippe rünnata.

Herman otsis kapi pealt ühispanni. Sulges ukse ja akna. Süütas uuesti gaasileegi. Sinine tuluke kerkis enesekindlalt püsti. See oli materia määratus. Herman viskas pannile kolm brošüüri. Nagu kala-poest toodud tursad. Sinised tulekeeled nilpsasid maialt panniääri. Ulatusid paberini. Köök lõi valgeks. Väitekirjad võtsid tuld. Herman pahvatas naerma. Ehmus oma jubedast ja õõnsast häälest.

Ta teadis, et teeskleb. Põletamine on samasugune poos nagu kindla taganemisevõimalusega enesetapukatse. Ta on kogu aeg teeselnud. On

algusest saati mänginud võõrast osa. Mõnikord on ta ainult teksti ja liikumise unustanud. See pole tema, kes siin köögis jukerdab. Tema ei taha põletada raamatuid, tema ihkab olla matemaatikaprofessor akadeemik Hilje.

Ta piitsutas end nagu keskaegne munk.

Paras talle, Hermanile! Kui teeskled, teeskle lõpuni. Ära lavasta efektidega Canossat!

Miks ei kuulunud ta Proffkuti nõuannet? Ei amputeerinud viimast peatükki, jaburduse kokkuvõtet? Ta upitanuks ennast füüsika-matemaatikakandidaadiks, oleks nõnda paljugi sest tööst kasu. Haagi lahti-jätja ei tohi olla tõrges, peab alluma tugevama ja kõrgema nõuandele. Vahest hiilgaks ta juba Õpetatud Nõukogu liikmena? Mees, kes koridoriakna pärani hoidis, peab hindama välist positsiooni, otsima endale platsi ametiridade kutsuva isikuga.

Ta oli Lucifer, ta sundis end silp-silbi haaval töötama:

«Mina, Herman Hilje, tahan, et minu isiklik tõde oleks populaarne ja edukas. Kavalpeana ja sulina sehkendasin ennast inspektori kaudu noorte matemaatikute kooli, noolisin sidemeid, et võita olümpiaade ja astuda ülikooli. Sestap ma ei tunnistanudki, et tema poolt mulle, Herman Hiljele, antud kontrollülesanded on mulle tuttavad. Ma mängin süütut kannatajat nagu Nahkkepi vend, sest mulle tundub, et akadeemik Tagamäele mu stiil meeldib, et tema plaksutab mu klounaadile. Mina, Herman Hilje, olen seega pahupidi pugeja. Ma loodan sellest ametiredelil ronimiseks kasu lõigata. Mina, Herman Hilje, igatsen saada professoriks enne Nahkkeppi. Ma võitlen tema kui tuuleveskiga ja poosetan iseenese ees, et minu tee erineb tema omast. Mõtlen välja mingi sõgeda siseraali, uhkustan sellega. Tõestan enesele päevast päeva sulaselget valet. Mina, Herman Hilje, olen vaid kade, et mu tõus on aeglane. Ma olen jäänud ise uskuma oma loomupärase kaitserefleksi väljamõeldisi. Need on mind innustanud geniaalsusega. Mina, Herman Hilje, ihkan alanduda ja kummarduda, et jõuda eesmärgile...»

Leek kõhnus. Herman urgitses taskust tselluloidkammi. Suskis poolpõlenud brošüüre. Sirvis lehti. Valemid ja võrrandid söestusid ahnelt. Mõne minuti pärast oli pannil tuhk.

Herman kõndis, pannivars peos, kraanikausini, lasi vett tilkuda. Kallutas pannitäie prügikasti.

Sirmiga eraldatud eeskojas silmas ta piimapudelit, tütre hommikusööki. Tema eluvisale hingematukesele kulus piim marjaks. Ta vajutas pöidlaga tinapaberi nassu, valas pudeli sisu januselt kurku. Riieus lahti, heitis Estri kõrvale poolteiseinimese-kušetile. Naine keeras järealt selja.

HERMAN ÄRKAS, VISKAS PILGU KELLALE, SEIERID SEISID poole üheksa peal. Sekundiosuti nokkis fosfortäppe. Naine oli tütre lasteaeda viinud. Ester töötas inglise keele kateedris. Taburetil ootas Hermanit kehv eine. Ta hüppas pükstesse. Koridoris pörkas kokku Nahkkepiga, kes hantleid sikutas. Endine kursusekaaslane kergitas üllatunult kulmudeta laugusid. Tema teada Hiljel täna tunde polnud, kuhu ta tõttab? Kas poiss teeb haltuurat või on hakanud jälle raamatukogudes möllama? Viimane oleks ohtlikum. Hermani lendu ta pidurdada ei suudaks. Eilsel koosolekul esines too väga rahulikult ja enesekindlalt. Kust hangib ta jõudu? On tal mingi lootus? Ega Proffkutt talle kohta pole pakkunud? Hüva, ta käib kateedrist läbi. Vallilt pitsitab ta kõik välja. Kui mitte muidu, siis ähvardab lagedale laduda lembekirja, mis Proffkuti laual vedeles. Oi, kuidas Valli seda kardaks. Vanatüdrukutele on tähtis nende väline puhtus. Kuidas Herman ütleski — pange näpp pakule ja raiuge tapriga maha, määrite oma kuue verega. Jaa, Herman on salakaval, niisugused kujundid peavad Proffkuti habet väristama. Nõnda võib eesmärgile jõuda. Nahkkepp suundus tuppä. Teda oli nähtud võimlemas, ta oli rahul.

Herman putkas trepil Vallist mööda. Laborandil oli võti juba pihus, ta hingeldas mademeil. Herman tormas esimesena hommikukargesse kateedrisse. Krabas Proffkuti laualt lahkumisavalduse, kägardas kokku ja pistis mantlitaskusse. Valli jõudis pärale, istus kirjutusmasina taha. Puhkas. Tal oli astma. Herman aitas tal nailonkasuka seljast, märkas Jaapani etiketti voodril. Valli sõnas kavalal ilmel, et akadeemik Tagamäe oli talle hommikul koju helistanud. Herman vastas loiult, et see on väga huvitav. Paberinutsakas ta põues põletas. Ta kõõlus ringi. Kateeder oli samasugune kui öösel. Ta ihkas õllesaali pead parandama. Avamiseni oli mõni minut aega. Valli päris, kas Herman teadvat, et paar päeva tagasi naasis professor Moskvast. Herman polnud sellest mõhkugi kuulnud, temani jõudsid sellised uudised viimases järjekorras.

«Punkt kell kolm olge kateedris, akadeemik Tagamäe määras teile audientsi,» lõpetas Valli keerutamised. Ta mõistis, et Hiljest ei saa talle hommikukohvi kõrvale vestlejat.

Herman kõmpis õllesaali poole. Kruus humalavahtu tundus päästjana. Lõbusa joomakoha uksekäepide pihus, niitis teda vikatina pilt, kuidas ta tütre piima jõi. Teisedki sündmused hargnesid tahapoole.

See siis ongi kassiahastus. Tema, Herman, ei meeletutse. Kas nalja visata ka enam ei tohi? Ta joob end sirgelt täis. Ta jutustab, mis värvi on tema kandidaaditöö leek. Kõik naeravad. Tema, Herman, on jälle kangelane. Tema, kes eile öösel gaasiga ei suutnud, peab... Mida? Õlut helpima? Koju vantsima?

Ta märkas tühjas saalis võlvide all Nahkkepi venda. Tollele meeldis olla hommikul esimene kunde. Ta ümbritses end alati nooremate tudengitega. Pajatas noile imelugusid suurkooli vahvast möödanikust, pillerkaaridest, seiklustest ja trallidest, mis nüüd hääbumas. Herman kõndis Nahkkepi vennani. Tervitas teda ja pöördus rivisõdurina kannal ringi. Vikat haavas teisest kaarest.

Ta julgeb siit lahkuda. Mida ta töötab? Nahkkepi vend on putukas. Ta ei karda tolle irvitamist. Ta on aus. Kui tal on tõesti ükskõik, kas kateedrirahvas peab teda joodikuks või mitte, siis olgu tal ka ükskõik, mida õllesõbrad mõtlevad. Ausus pole reegel, ausus ei tunne erandeid.

Ta suundus väljapääsu poole.

«Hakkad korralikuks? Uut elu elama? Eilegi deserteerisid poole pealt. Pidu alles aeti püsti,» torkas Nahkkepi vend lõbusalt selja tagant. Ta soovis noortele tudengitele näidata, et on õppejõududega sina peal.

Läheks nõelaks teda? Salvaks, et sa vennike ei mõista ei *american*'i ega puhast inglise keelt. Huvitav, kuidas lauanaabrid sellesse suhtuvad?

Ei, Herman ei valeta. Ta pole arg. Ta ei pea Nahkkeppide sugu vale vääriliseks.

«Jah,» sõnas ta tõsiselt.

Seltskond purskas naerma. Tõde on alati varjav kate.

Herman läks poodi. Ostis šokolaadi ja komme. Estri lemmikmarki. Karumõmmi Astale. Turult muretses ta hingehinnaga talviseid nelke. Ta naise pruudikimp oli olnud nelkidest. Kõndis reipalt koju, sõi taburetilt eine, keeras magama.

Ärkas. Loivas duši alla. Kell sai kolm. Ta kõndis tujutult telefoni-putkani. Laskis mündi pilusse. Keerutas ketast. Valis 341-21, ülikooli keskjaama. Palus kateedrit. Signaalid. Oleks tore, kui keegi ei vastaks. Tal polnud plaani. Kuulutada uus sõda? Ta on vilets. Ta ajab jälle käed püsti.

«Tagamäe kuuleb,» kostis plekkhäälselt torust.

Herman oli uje. Vältis silmast silma kohtumist. Ta oli eile Tagamäe sõimanud...

«Hilje tülitab teid,» alustas ta, et katkestada pausi.

«Aa, Hilje. Lipake siia! Kas laborant ei andnud edasi?»

«Mul pole aega!»

Kui kihvt on must mässulipp masti heisata! Kõigi vastu!

Proffkutt kui soliidne inimene peab seda kuidagi summutama. Ei kõlba tal ju lepingulise töötajaga maadelda.

«Selge. Ma ootan teid veerand tunni pärast «Volga» restoranis. Kui te sealt ei helistagi.»

See oli ultimaatum. Hiljel oli vastukaaluks panna hägune mannetus. Oli võimalus veel mitte minna. Ent ta oli juba alla andnud. Ta pidanuks ise toru hargile riputama.

Herman kohtas Proffkutti restorani ukstel.

Nad ulatasid mantlid rõivistusse. Samas trehvasid Nahkkeppi, kes Valliga lõunastas. Proffkutt tüüris kaugemale. Nahkkepp jooksis neid kättpidi tervitama. Herman tajus, et ta tegi mingi kibeda järelduse. Tas justkui kustus lootusesäde. Hermanile ei meeldinud käesurumised. Ta tahtis minna pesuruumi.

Proffkutt tellis komplektlõunad ja kakssada grammi armeenia viie-tärnilist.

«Ma ei joo enam,» teatas Herman, kui kelner oli lahkunud.

Tagamäe ei kahelnud. Ta pilgus valitses isalik mõistmine.

«Ma ei teadnud,» vangutas ta pead. Herman tundis end tagasi koju pöördunud lihase pojana. Pärast seda mõtet näris trots.

Tagamäe kallas endale pitsi, rüüpas üksinda.

«Ma pean teile ütleva, et paar tundi tagasi arutasime teie küsimust väga kitsas ringis. Seal kanti mulle ette, et eile olite siiski pidutsenud.»

«Eile oli väga ammu,» kiskus Herman üle huulte. Ta vihastas enda peale. Ta pole pihil. Ta on . . . Kes?

«Selge,» registreeris Tagamäe uue olukorra. Ta kordas teese sellest, kuidas ta kateedrit juhib. Mõõdamannes puudutas ta matemaatilist läbivalgustatust. Igal lapsel oma kann, mõtles Herman. Ta piidles konjakikarahvini. Kumeral klaasil tantsisid kaheksad. Ta kahetses, et oli lahkumisavalduse laualt ära rabanud. Ta oleks purustanud Tagamäe enesekindluse. Ent see oluks vaid tema lelu. Tal oli ükskõik. Ta ei tahtnudki teada, kas Proffkutt on brošüüride kadumist hoomanud.

«Ja kui te semestri lõpuni Tartus ei mürgelda, saadan teid Moskvasse,» lõpetas Tagamäe supiga.

Ta rõhutas sõna «T a r t u s». Püüdis vist meeldida. Ta oleks nagu läkitanud Hermani maale kirikuviina jooma.

«Ja pärast Moskvat ei tohi te terve aasta tilkagi maitsta,» jätkas ta monoloogi. «Lisaks sellele on Inglismaal see lõbu üsna kallis.»

Tagamäe ootas üllatust. Herman kortsutas kulmu. Ta kugistas praadi, hoidis pilgu taldrikul. Ei mõistnud. I n g l i s m a a oli piprane ekskurs. Näis, kuhu mees tüürib?

«Ma saatsin teie raamatukesed oma sõpradele Moskvast, Novosibirskis, Massachusettsis, Sorbonne'is ja mujal. Vastused olid nigelad. Ainult professor Cooper Oxfordis kirjutas mulle, et ta olevat iva leidnud. Muide, teda peetakse veidrikuks, nupust nikastunuks. Viimasel kongressil Kawasakis, Jaapanis, jättis ta tõesti imeliku mulje. Nõnda et peaksite sobima. Ma komandeerin teid järgmise õppeaasta algusest

professor Cooperi manu. Senikaua kudrutage oma kena naisega inglise keeles. Ja hoidke alkoholist eemale, Oxfordi soovijaid on teisigi ja nemad teie joominguid maha ei maga.»

Proffkutt suutis seda kõike rääkida igaval, asjalikul toonil. Nad oleksid nagu omavahel arutanud, missuguse linnaliini bussiga Ropkasse sõita.

Herman oli tänulik, et Tagamäe ei pannud teda midagi lubama. Mees haigutas lordlikult. Hermanile tundus, et Tagamäe tahaks näha Hermanit sellest pakkumisest loobumas.

«Inglismaale lendate muidugi uues ülikonnas. Mina teile raha laenata ei saa,» märkis Tagamäe lahkudes. Konjak jäi lauale sillerdama.

Herman kõmpis Wernerisse Stahliga maletama. Nagu ta eile endale oli lubanud.

Ave Alavainu

*

Lõpetame need lood
ja laulud.
On aeg
otsida üles oma pesa.
Punumisaeg on möödas.
Õõ on
ööbiku puur.

Selles eas ei otsita enam,
kus sügavam.
Selles eas on loobumisevõit
kaunim kui meistritiitel.
Selles eas enam
ei luuletata —
Tõtt saab öelda
ka oma köögis.
Köögiriistu tarvitamata.
Õõ on

ööbiku puur.

Ei ole see
rõõmulaul,
mida ta laulab.

Aga:

nautigem.

Nautigem!

Nightingale.

Õõbik.

Õõbik.

Õõ pikk.

Õõ pikk.

Õõ pikk . . .

on puur.

Tahaksin hüüda.
Kuid kes hüüab vastu?
Sina? Või sina? Või sina?
Tahaksin öelda.
Kuid kes mind siin kuulab?
Tema? Või teie? Või nemad?
Ometi kõnelen.
Kõnelen huupi.
Sulle. Ja teile. Ja neile.
Tulin jagama seda,
mida ise ei tea —
ikka huupi,
ja huupi, ja huupi.
Kes teie hulgast
teab, mis ma ei tea,
see visaku kivi —
kah huupi!

Vladimir Beekman

ALL PÕHJAS

Peatükke reisiraamatust

Ooperimaja valmimine on toonud endaga kaasa linna teatri- ja muusikaelu elavnemise. Nüüd võtavad kauge tee Austraaliasse senisest hoopis meelsamini ette nii mõnedki rahvusvaheliselt tuntud kollektiivid, viimaste aastate jooksul on siin laval esinenud rohkem maailmakuulsusi kui Sydney kõigi varasemate aastakümnete jooksul kokku.

Ometigi ei paista paljud sidnilased rahul olevat.

Ooperimaja läinud liiga kalliks maksma ega olevat hoopiski nii ilus ja uhke, kui esialgu lubatud.

Tagantjärele on raske kindlaks teha, kui ilusat ja uhket algul just lubati. Küllap võidi reklaamiga ka üle pakkuda, nagu seda pahatihti juhtub. Tuli ju harjumatu idee üldse surnud punktist liikvele nihutada. Igatahes on fikseeritud, et žürii langetas 1957. aastal oma otsuse ja valis 233 võistlustöö hulgast välja taanlase Jørn Utzoni kavandi, hoolimata sellest, et sel polnud isegi detailplaani olemas. Toona põhjendas žürii oma otsust väitega, et antud projekti järgi ehitatust võib tulla «üks maailma suurhooneid».

Luba veel midagi — pärast kõik kohad rahulolematuid täis.

Kuidas «suurhoonega» just on või millistele nõuetele üks ehitis peaks vastama, et niisugust aunime ära teenida, pole päris selge. Siiski on ooperimaja kahtlemata üks Sydney omapärasemaid ja kaunimaid hooneid — suvaliselt poleks temast saadud ka linna sümbolit teha. Ta annab linnale omapära, mis on nii raskesti leitav standardmajade ja massiehituse ajastul. Bennelongi neeme trammidepoo päevil paistis Sydney sissesõitjale kahtlemata hoopis koloniaalsem ja provintsslikum. Ehitatuks sinna aga mõni 30 korrusega pangahoone, olnuks see lihtsalt väike Manhattani jäljendus.

Nüüd on Sydney'l olemas ainuomane tunnus, identsusemärk, kese, mille ümber võib amorfseid majademasse kasvatada, nagu kasvab kristall kristalliseerumiskolde kübemekese ümber. Seesama, milleks Tallinnas on Toompea, Moskvas Kreml, Leningradis Lossiplats, Pariisis Marsi väljak ja Triumfikaar, New Yorgis Manhattan.

Aga inimesele on kaugetest aegadest peale omane tung kurrusood koomal hoida, oma koopasse isiklikku toidutagavara soetada ja kahtlustada ligimesi selles, et nad tal tingimata tahavad naha üle kõrvade tõmmata.

Kokku hoida, mitte välja anda! Hoolimata sellest, et täna välja andmata jäänud kopikas võinuks ülehomme rubla eest väärtusi tuua, või — mis veelgi hullem — et tänast kokkuhoidu

* Alguks «Loomingus» nr. 10.

tuleb nädala aja pärast sajakordsete lisakulutustega hakata heastama. Kuid primitiivne merkantilism selles seisnebki, et selle tunnistaja on võimetu midagi homse päeva piiri taha ette nägema. Naiivselt arvab ta, et kokkuhoid on alati, igal juhul kasuks.

Kuigi kasuks tuleb üksnes see, kui õigel ajal vajalikke ja efektiivseid kulutusi teha.

Primitiivne merkantilism on üsnagi levinud nähtus. Seejuures saab mõni aru, kuivõrd aegunud seesugune mõtteviis tänaseks on, ja häbeneb, teine aga teeb oma tardumusest koguni vooruse. Inimlikel omadustel on pealegi võime mõnikord laieneda ka tervetele ametkondadele ja ühiskonnakihtidele. Seepärast võibki nii sageli kohata tõsimeelse kilplase püüdu iga hinna eest igalt poolt natuke kokku hoida või pisukest, aga vahetut kasu saada, kuigi selle läbi mõõtmatult rohkem kaotatakse.

Ooperimaja puhul on sedasama tunda. Läks ju maksma viisteist korda rohkem, kui kavandati. Raiskamine! Kes tohtis meie kallist rahakest tuulde pilduda?

Sest kuigi nad on vabatahtlikult pileteid ostnud, millest need loteriimiljonid kokku voolasid, ei loobu nad ka pärast seda õigusest öelda oma sõna oma raha kasutamise kohta.

Aga ometi ei ole terves Lõunamere piirkonnas, Austraaliast endast rääkimata, teist nii unikaalset hoonet. See jääb paljudeks aastakümneteks miljonite inimeste silma alla meie päevade elutunnetuse ja esteetika tunnusena, linna palgejoonena tema teatud kindlas eas. Sellelt seisukohalt hinnatuna paistavad tänased nurinad kahtlemata naeruväärsed. Nõnda isegi sel juhul, kui jätta hindamata hoone puhtpraktiline väärtus moodsa kultuurikeskusena, mis Austraalia provintsiaalsust on suuresti lõhkuda aidanud.

Või milliste dollaritega hinnata kultuuri?

Kõik need vähesed eestlased, kes siiani Sydney's käies sellest ka kirjutanud, on pikemalt või põgusamalt puudutanud linna ööelukeskust Kings Crossi. Miks siis traditsiooni rikkuda?

Kings Crossi nime kannab linnaosa, mis asub Darlinghursti- ja Woolloomooloo-nimeliste rajoonide vahel, kuid kitsamas mõttes on ööeluga seotud pisike, kahe kvartali pikkune jupp Darlington Roadi ja mõned selle hämaralt valgustatud nurgatagused. Siin on ööklubisid, kus võib jälgida napi rõivastusega daamide etteasteid, nõnda nimetatud *leg-show*'sid (mis jäme keel see meie maakeel ikkagi on, mitte kuidagi ei kõla «jalaetendus» või «jäsemenäit!»), on kinosid «ainult täiskasvanuile», mille reklaampiltidel kortsus linadel vähkrevad ülirinnakad ületunamullused Lääne-Saksa seksfilmidiivad *oben ohne*, kioskites müüakse paljaihuliste kaantega ajakirju — pornolainest üleuhutatud Skandinaavias oleks neid ilmselt iseloomustatud koolipornograafiama, lõpuks seisab kõnniteel ka üksikuid pükskostüümides preiliseid, kes ametitunnusena näpus auto- ja korterivõtmeid keerutavad.

Polegi midagi rohkemat. Sekka müüakse hilisööni avatud poekestest

VLADIMIR BEEKMAN

suveniire ja sooje viinereid. Fitzroy Gardeni pargikese servas, kus neonisära ja tingeltangel nagu noaga lõigatult lõpeb, põristab kambake nahkjoppides poisse oma mootorrattaid. Need on kõik võimsa mootoriga jaapani «Yamahad», «Suzukid» ja «Kawasakid», roolid uhkelt kõrgele tõstetud, lisalaternaid ette kruvitud ja summutid maha võetud. Poisid jõuratavad tükk aega mootoreid, siis keeravad tuurid üles ja sööstavad õudse ning uhke raginaga minema. Teevad paar ringi ümber lähemate linnajagude ning tulevad tagasi siia pargiserva kõõluma. Kuhu sa hing ikka lähed selles unises papade-mammade hiigelalevis!

Ühes kangialuses seisab noor, aga rasvunud, võidunud pikkade juustega homoseksualist, laiad lillad püksid jalas, ise lõtv nagu vana eit, ja koorib mõtlikult banaani. Temast saalivad mööda iseenda julgusest pisut kehkevele aetud turistid, silmad ahnelt patu märke püüdnud. Kahe hämara kollaka lambi all avaneb seinas uks ja tänavale paiskub muusikat ning hetkeks paistab luitunud punase plüüšiga kaetud koridor peaaegu elusuuruse helevalge aktifotoga seinal.

Kogu sellest naljakast ja kodukootuse hõngu levitavast «allilmaelust» räägib üks korralik sidnilane hukkamõistuga ning häbenemisi. Ei teagi, kas on tegemist puritaanluse, silmakirjalikkuse või lihtsalt rikkumatu provintslase kabuhirmuga. Kuid ka see on omamoodi «kultuur» ja annab pealegi kasumit. Rääkigu Sydney elanikud oma Kings Crossist kui tahes suure välise nõrdimusega, väike uhkusevarjund kumab siiski läbi, sest teist sarnast paika pole tervel mandril. Isegi muidu kõiges Sydney'ga võistlev Melbourne jääb Kings Crossi osas vaidlematult alla.

Teatud maailmakaugus ja mahajäämus moodides kui ka meelelaadides on mõnel puhul koguni kasulik, mitmed tsivilisatsiooni arengu nuripidised kaasnähtused jäävad seetõttu esialgu alles kaugele. Austraalia, ka tema suurim linn on tänaseni vabad üldisest kuriteohirmust ja narkomaanianuhtlusest. Loomulikult pannakse ka Sydney's mõnikord toime tapmisi, röövimisi ja vargusi. Aga neid juhtub isegi külakolkas. Leidub narkomaanegi. Räägitakse, et ka viimastest ei saa ühtki paika päriselt puhtaks lugeda. Kuid siin võid üsna hiliselgi öhtul kartmatult tänavale kõndima minna, ilma et sind keegi tülitaks, isegi kui selleks jalutuspäigaks juhtub olema «kole» Kings Cross. New Yorgis või Washingtonis oleks seesugune kergemeelsus äärmiselt riskantne.

Narkomaania ja selle kaksikvenna kuritegevuse plahvatusliku leviku põhjuste kohta paljudes arenenud kapitalistlikes maades viimastel aastatel on esitatud arvukalt seisukohti. Ühed väidavad, et nähtusel on puhtalt sotsiaalsed juured. Teised panevad süü massitsivilisatsioonile. Kolmandad otsivad hinge hämaraist soppidest ürgpahet inimeses endas.

Narkomaania on levinud eeskätt suhteliselt kõrge elustandardiga maades. Ei ole ka narkomaanid sugugi eranditult vaesema-dest, eluraskustega maadlevatest rahvakihtidest. Otse vastupidi, järjest sagedamini kohtab nende seas noori ja vanu heal järjel olevatest klassidest. Nii et mitte viletsus ei aja unustust otsima.

VLADIMIR BEEKMAN

Eesmärgitus? Muidugi. Kuid sajandite jooksul on maailmas suured inimeste kihid ja terved rahvad korduvalt kannatanud hoopis rängemaid vaimseid ja füüsilisi surutisi. Narkootilised ained on aga inimkonnale tuntud juba aastatuhandeid. Miks siis nimelt nüüd?

Allpool esitatud oletus ei taha olla mingi vastuvaidlematu ja tõestatud hüpotees. See on üks võimalikke seletusi, vähemalt osaliselt. Ilmselt on narkomaania levikul hulk põhjusi, mis toimivad üheskoos. Aga muude hulgas võiks tõenäoliselt oletada ka järgmist.

Räägime viimasel ajal väga palju keskkonna saastamisest ja sellega kaasnevaist ohtudest. Kuid kas me alati anname endale aru, et juba ammu elame varasemaga võrreldes üle igasuguse piiri saastatud elukeskkonnas? Meid ümbritseb esivanemaile tundmatu kiirgusnivoo. Meie kudetest käivad läbi kõrgsagedus- ja elektriväljad, mida varem ei suutnud tekitada ükski loodusjõud. Me elame öösel kui ka päeval mürade ja vibratsioonide mõju all, mille lõplikku toimet elusorganismile ükski eriteadlane veel ei oska ära arvata, sest meie oleme nendes tingimustes alles esimesed.

Öhk, mida hingame, ja vesi, mida joome, sisaldavad järjest suuremas valikus aineid ja ühendeid, mida inimene varem pole sisse söönud ega hinganud, me ei tea sedagi, kuidas neist igaüks omaette mõjub, liiati veel segus. Isegi lihtne tolmu, mis inimest ürgaegadest peale on ümbritsenud ja naha kui ka hingamisteede kaudu organismile mõjunud, on meie päevil hoopis teine. Sajad miljonid plastiktallad ja autokummid hõõruvad päev päeva järel tolmuks tonnide viisi kõrgmolekulaarseid ühendeid, mis alles hiljaaegu olid üldse olematud.

Selleks et välja selgitada, kas või kuidas ükski neist tegureist inimese elukeskkonnas organismile mõjub, kulub sugupõlvede-pikkusi vaatlusi ja uurimusi, mille jaoks meil praegu alles puuduvad vahendid.

Loomulikult, inimene nagu iga teinegi elusolend on võimeline üsna suurtes piirides kohanema keskkonnatingimuste muutumisega. Teisiti poleks meid praegu maamunal olemaski. Ent igal kohanemisprotsessil on oma hind. Loomulik valik möönab üksnes kohanemisvõimelisemate organismide veatut säilimist. Et seda pole üheski liigis mitte kõik isendid, tohiks olla ütlematagi selge.

Kas pole siis piisavalt alust oletada, et narkomaanid sisuliselt võivad olla eeskätt väiksema kohanemisvõimega inividid? Need, kes ise endale sellest aru andmata avavad isikliku ventiili pääsuks keskkonnast, kus neil on väljakannatamatult paha olla? Labiilemad natuurid, keda on kurnanud närvid, hormonaalhäired, kroonilised mürgitused, eluhirmud, lõpuks iseenda abitus selles arusaamatus ja mõtlemisaega mittejätvas elus.

Austraaliale on veel kasvuruumi. Siin alles kavandatakse praegu plaane oma seni vähereostatud elukeskkonna jaemüügiks.

Üheaegselt «British Leyland of Australia» tehase sulgemise looga hakkasid ajalehed avaldama kirjutisi suurejoonelistest plaanidest, mida kavandatakse praegu valitsuse tasemel, et kindlustada maa edasist majanduslikku arengut.

Lääne-Austraalia rannik, eriti selle loodeosa on alles praktiliselt asustamata, peale paari väikese rauamaagi-väljaveosadama pole suu-remaind keskusi. Peetakse plaane hakata seal ehitama hiiglaslikke nafta-utmistehaseid. Neis võiks töödelda Pärsia lahe piirkonnast hiidtank-laevadega toodavat maaõli. Selle utmissaadused läheksid edasi neid tarbivasse Jaapanisse, kus keskkonda saastavaid tehaseid enam ehitada ei saa. Niisiis, Jaapan maksaks kinni Austraalia looduse, kuhu ta jätaks suure osa oma tööstussaastast, Austraalia aga saaks raha — noh, lihtsalt eimillegi, inimtühjade alade prügimäeks müümise eest.

Et asi oleks veelgi ratsionaalsem, arvatakse saavat tühjalt Pärsia lahte suunduvaid tanklaevu kasutada selleks, et vedada nendega rikast Austraalia rauamaaki Iraani uutele metallurgiatehastele. Neid rauamaagimägesid on Lääne-Austraalias küllalt!

Tulevik näitab, kui palju neist kavadest teostub. Neid on võimalik arutada sellepärast, et Austraalia on alles nii neitsilik manner — pindala sama mis Ameerika Ühendriikidel, elanike arv aga võrdne Hollandi omaga.

Kuid igavesti see nii ei saa kesta.

Nagu juba öeldud, peab Sydney ennast peamiseks linnaks Austraalias. Kui poleks Melbourne'i igipõlist kiivust, siis vist võiks Austraalias öelda lihtsalt «linn», nagu kunagi terves Põhja-Eestis öeldi Tallinna kohta, ja kõik mõtleksid selle all Sydney't. Eks seisund kohusta, Sydney peab säilitama oma tervet, arukat ja pisut avantüristlik-romantilist vaimu, mis on ju alati iseloomustanud uusi maailmu avastanud ja asustanud pioneere. Vastasel korral oleksid need maailmad alles avastamata.

ADELAIDE'IST 25 KILOMEETRIT KIRDESSE JÄÄB LINN, mis on justkui nõelasilmast tulnud. See kannab nime Elizabeth, mis pandud praeguse kuninganna järgi.

Laudsiledale madala rohuga kaetud tasandikule on tõmmatud teed. Suurem osa sirged, mõned vahelduse mõttes ka kaarjad. Teede ääres on tasandik lõigatud tükikesteks, maatükikeste peal seisavad väikesed värvilised majakesed. Nende ees õitsevad roosid, gladiolid, kallad, rododendronid, asalead ja ka mõned tundmatud lilled. Siin lõunas tabab silm oktoobri lõpupoole veel üksikuid kuldse ehk laialehelise akaatsia erkollaseid kuhikuid. Kuldne akaatsia on Austraalia rahvuslill, see õitseb kevadel varakult.

Linna keskel seisab moodne kandiline raekoda ja John Martini kaubamaja suur akendeta tahukas. Raekojal on moodne tõmp torn, selle otsas valge numbrilauaga kell ja kaubamaja ees kihutab purskkaev oma juga Vahemere-sinise taeva poole. Paistab, et need kaks on ka ainsad mitmekorruselised majad linnas.

Linna tegelik majanduskese on veidi kõrval. Maapinnale laiakslitsitud tootmishooned tuhandete autodega nende ümber paiknevail par-

VLADIMIR BEEKMAN

kimisplatsidel. Mõnel platsil on autod rüdamisi kõik ühte värvi. See on siis valmistoodang. Need, mis seisavad läbisegi, on juba omanikele maha müüdnud ja kasutusel.

See on General Motors-Holdeni uus autotehas, Austraalia suurim, mis annab 100 000 autot aastas. Elizabethi 70 000 elanikust töötab tehases 4000, seega on autotehas linna peamine tööandja ja elataja. Linn õnnistati sisse koos tehase käikulaskmisega 1967. aastal.

Adelaide'ist 10 km põhja poole asub Chrysler Parkis teine suur autotehas, Chrysleri oma, mille toodanguks on 60 000 autot aastas. Ühtekokku tähendab see, et Adelaide'i on koondunud pisut üle kolmandiku kogu maa autotööstusest. Nimelt lasti 1972. a., mis oli viimaseks normaalseks tootmisaastaks enne langust, Austraalias välja ühtekokku 450 000 sõidukit. Sellest hulgast läks 85 000 ekspordiks, peamiselt ekspordimaadeks olid Uus-Meremaa, Lõuna-Aafrika Vabariik ja Vaikse ookeani saared. Peaaegu täielikult kohalikest materjalidest valmistavad autosid — peale kahe eespool nimetatud kompanii — veel «Ford» ja «British Leyland». Viimase toodangu hulgas on omalaadne pisikeste ratastega madal maastikuauto «Moke» — Austraalia konstruktsioon, mis eriti kehvade teooludega ja kokkuhoidlikes Aasia maades leiab head minekut.

Autotööstus on Austraalias peaaegu niisama oluline rahvamajandusharu nagu USA-s. Ligikaudu 10% kõigist palgasaaajaist on ametis kas autode ja varuosade valmistamise või sõidukite teenindamisega, lisaks veel need, kes hangivad toormaterjali. Peale nelja eespool toodud täieliku tootmistsükliga autofirma monteerivad 7 kompaniid Sydney's ja Port Melbourne'is autosid kokku osadest, mis nad oma asukohamaades valmistavad ja laevaga Austraaliasse toovad.

Areng on olnud väga kiire, kui pidada silmas, et esimene auto lasti Austraalias välja alles 1948. a. ja esimene omavalmistatud automootor koguni 1970. a. Aastail 1946—1970 investeerisid autofirmad Austraaliasse kapitalimahutustena 616 miljonit dollarit. Seda valusamini tabab löök järsu languse puhul, kus oletatakse autode aastase läbimüügi vähenemist tervelt poole võrra. Ega see Austraaliaski teisiti saa olla kui mujal — siin on juba 380 mootorsõidukit iga 1000 elaniku kohta.

Veel kord paneb imestama, kui hõlpsasti inimesed on valmis soovitud tööna võtma.

Jätkata mingi toote väljalaskmist järjest kiirenevas tempos on hästi organiseeritud suurtootmise tingimustes teadagi üpris tulus. Iseäranis siis, kui tootel on ka kindel ja püsiv minek. Nõnda võib tekkida uinutav kujutlus, et see ongi jääv seisund. Kui siis olukord järsult muutub, ollakse valmis süüdistama kõiki ja kõike — ainult mitte iseennast ettenägelikkuse puudumises.

Küllap oleks põhjaliku ja õigeaegse turukonjunktuuri uurimise abil olnud võimalik praegu kapitalistlikus maailmas kujunenud situatsiooni prognoosida, sest lihtsalt terve mõistus ütleb, et ei maksa turgu üle ujutada. Kuid ebameeldivad prognoosid panevad inimesi teinekord tegema vastupidist vajalikule. On

EVALD OKAS

Pruudi portree (Õli) 1974

EVALD OKAS

Margarita Okas (Õli) 1975

prognoos negatiivne — seda hullem temale. Pole raske leida kümneid argumente seesuguse prognoosi kahtluse alla seadmiseks ja ümberlükkamiseks. Võib teda muidugi ka lihtsalt ignoreerida, öeldes, et hirmunud õpetlastele võib see küll nõnda paista, aga meie oludes see ei kehti.

Palju aastaid oli autoturg stabiilne. USA-s näiteks vahetas igal aastal umbes 8 miljonit autoomanikku oma vanad sõiduriistad välja ja kuni 3 miljonit uut ostjat tuli juurde — enam-vähem niisama palju, kui kasvas elanikkond. Seesugune stabiilsus oli iseloomulik ka Austraaliale. Piisas kergest tõukest, inflatsioonikõvera tavalisest järsemast tõusust, kui kõik pudenes laiali. Loomulikult kõigepealt kestvuskaukade osas, sest oleks lihtsameelne arvata, et majanduslike võimaluste kitsenedes hakkab inimene kõigepealt kokku hoidma toidu ja rõivaste arvelt, et autot, televiisorit või jääkappi välja vahetada või uut osta.

Autotöösturid manavad praegu naftat tootvaid riike, kes olevat hindade tõstmisega selle ahelreaktsiooni valla päästnud. Kui selles ongi tõtt, siis ainult väike osa. Sest toornafta hinnatõusust hoolimata on naftakompaniide kasumid ikka aina ülespoole roninud. Need võiksid nüüd ju oma aplust pisut piirata ja jae hindu mitte tõsta. Vahest aitaks seegi maksujõulist nõudmist kestvuskaukadele veel mõnda aega alal hoida.

Ainult et see on ilus unistus. Eluvõõras utopia. Naftakompaniid peaksid ju muutuma heategevusorganisatsioonideks, et loobuda maksimaalse kasumi nõutamisest.

Oktoobris 1974, kui ma parajasti Elizabethis General Motors-Holdeni tehase juures seisatasin, oli olukord juba tõsine, aga ikka veel võis hea tahtmise juures loota, et kõik peatselt tasakaalustub. Ametiühingute konflikt «British Leyland of Australia» ettevõttega oli küll ärevusttekitavaks märgiks, aga alles märgiks. Alles kaks kuud hiljem sai teatavaks, et Inglismaal on firma ise pankroti äärele jõudnud, vähendanud tootmist enam kui 40% võrra ja üksnes pakiline riiklik toetus võib teda veel päästa.

Ikka edasi, Adelaide'ist kirdesse kulgeb maantee. Peagi ilmuvad siin ja seal tee ääres nähtavale iseloomulikud ridamisi taimedega istandikud. Oleme jõudnud Lõuna-Austraalia viinamägede piirkonda. Lõputud read väate, mis künkakülgedel vahelduvad põldude ja karjamaadega. Künkaahelikust üle saanud, jõuamegi Barossa orgu.

Oru keskel voolab pisuke, ojataoline Põhja-Para jõgi, umbes 8 kilomeetri laiune ja 30 kilomeetri pikkune org on ümbritsetud suurtest künkastest. Siin on puudesalusid, külasid ja väikelinnu. Viimastest Nuriootpa ja Tanunda kannavad küll eksootilisi nimesid, aga näevad välja nagu tüüpilised saksa linnakesed: valgeks vööbatud kivimajad, punased katused, võlviga väravad. Oru kolmas linnake Angaston on saanud nime Londoni kaupmehe George Fife Angase järgi, keda mõnikord ka Lõuna-Austraalia isaks on kutsutud. Nimelt asutas Angas 1836. a. «Austraalia kompanii» ja hakkas siia maile asunikke värbama. Muide, tema aitas ka pastor Kaveli kogudusel lõunamandrile jõuda.

VLADIMIR BEEKMAN

Tõsi küll, lausa ligimese armastusest kaupmehehärna seda just ei teinud. Ta müüs saksa talumeestele ligi 500 hektarit maad, pannes võlakirja 20 naela hektari eest; ise oli ta maksnud hektari eest ühe naela.

Lõuna-Austraalia veinivalmistamisele pani aluse tohter. Kui arst Christopher Rawson Penfold 1844. a. Inglismaalt Lõuna-Austraaliasse ümber asus ja Adelaide'ist umbes 8 km kaugusel Magillis arstipraksise avas, tõi ta oma pagasis kaasa kimbukese pistoksi, mis olid lõigatud Prantsusmaa parimailt viinamäe-aladelt. Kummalisel kombel kannatasid pistikud kolmekuise teekonna välja ning juurdusid väga hästi.

Võib-olla tuleb seda pidada seaduspäraseks, sest Austraalia esimeste aastakümnete joogitavad olid üpris jõhkrad ja tervistkahjustavad, need lausa karjusid arsti vahelesegamise järele!

Nimelt omandas 1790. a. sunnitööliste üle järelevalve teostamiseks ja korra hoidmiseks koloonias loodud tuhandemeheline Uus-Lõuna-Walesi korpus täieliku privileegi koloonias kauplemiseks. Üheks põhiliseks kaubandusartiklaks oli aga alkohol. Et sularaha liikus kolonistide ja vangide keskel äärmiselt vähe, õitses enamjaolt vahetuskaubandus, kusjuures üldiseks väärtuse ekvivalendiks oli jällegi alkohol — «rumm», nagu siin iga sorti tulevett ühe sõnaga nimetati. Äri omandas sellise ulatuse, et Uus-Lõuna-Walesi korpus sai peagi hüüdnime «rummirügement», mis jäi talle külge kuni laialisaatamiseni aastal 1810.

Noil aegadel müüdi ja joodi kõike, mis oli vedel, kõrvetas ja pani purju. Mis mõju see või teine laevaga toodud või kohapeal aetud «rumm» inimese sisikonnale avaldas, ei huvitanud kedagi. «All põhjas» valitses üldine moraalne laostumine ja füüsiline degradatsioon.

Peaaegu üheaegselt doktor Penfoldiga istutasid oma esimesed viinamarjaväädid maha ka saksa kolonistid, kes Preisimaalt ja Reini-äärseilt aladelt Barossa orgu jõudsid. Esialgu oli see katse, kuid juba 1847. a. asutati esimene tõeline viinamarjaistandus orus. Kaks aastakümnet hiljem see majandusharu juba õitses ning on tänaseni aina laienenud. Penfoldi veinitööstus Nuriootpas on üks suuremaid tervel lõunapoolkeral, andes üle 1 miljoni galloni veini ja brändit aastas, mida eksporditakse 35 maale.

Mõnda aega mööda künklikke orukülgi sõitnud, keerasime sisse teotsast, kus viit teatas: SEPPELTSFIELD.

Saksa-inglise seganimi pole juhuslik. Siinsed viinamäed ja veinitööstus rajati saksa soost Seppeltite perekonna poolt sadakond aastat tagasi, praegu töötab siin juba neljas veinimeistrite põlvkond.

Masajad kivikeldrid just nagu Euroopa vanadel veinialadel. Saksa korralikkusega nõorsirgeiks alleedeks istutatud palmid. Taamal, künka otsas madal joonia sammastega templitaoline ehitis, mis paistab kätte kaugelt viinamägedelt. See on Seppeltite perekonna rahula, klassitsistlik hauakamber, nagu neid ka meie mail parunid armastasid.

Seppeltsfieldi praegune veinitööstus on 70 aastat vana. Selle ajaga on mõned tema veinimarkidest jõudnud tuntuks saada. Brändi destillatsioonikuuri seinad on tihedalt täis kleebitud sadu põllumajandusnäituste diplomeid aastaist 1907, 1911, 1919 ja ikka nõnda edasi kuni meie päevini välja, mis on antud Seppelti erinevatele veinidele.

Oktoobrikuus on järjekordne saak alles kaugel, punkrid tühjad ja tehas seisab. Seevastu fermentatsioonikuurides ja laagerduskeldreis on

vaadid täis. Fermenteerumine kuuri all kestab veinisordist olenevalt mõnest nädalast mitme kuuni. Kangemad sordid seisavad soojas kuuerialuses kauem ja fermenteerumisaja jooksul aurustub vaadist läbi tammelaudade kuni 10% vedelikust, kraadid vastavalt tõusevad. Kergemate veinide valmistamisel piserdatakse vaate aeg-ajalt väljast veega, see väldib aurustumist. Oluline on ka vaadilaudade puit — kus on selleks prantsuse tamm, kus Kalifornia oma. Neil on erinev tanniini ja ekstraktainete sisaldus.

Seppelti firma on keskmise suurusega veinitootja, ta ei suuda võistelda juba nimetatud Penfoldi või ka McWilliamsiga, kelle peamine viinamäeala asetseb Hunteri jõe orus Sydney'st põhja pool. Ometi leiab mõningaid spetsiifilisi Seppelti marke kõigi siinsete suuremate restoranide veinikaartidelt. Kohalikud veinid on sageli äravahetamiseni sarnased oma kaugete eelkäijatega Reini või Moseli kallastelt, kuid et nad on kolmandiku kuni poole võrra odavamad veinidest, mis Euroopast toodud, tagab see neile hea mineku.

Seppelti veinitööstuse keldris on mõistagi väike maitsmiskamber ja kohe selle kõrval ka vabrikupood, kust saab hinnaalandusega osta kohalikke tooteid. Veinitööstused armastavad avalikkust. Teeotsal, kust me ära keerasime, reklaamib suur pannoo siinset külalislahkust.

Lähedases Tanundas on üks kõrts teise kukil. Kui valisime lõunas-tamiseks «Die Galerie»-nimelise, sattusime äkitselt justkui vanale heale, maailmasõdade-eelsele Saksamaale. Kergelt muhkliku, valgeks lubjatud seinaga orvas lõomas raudresti peal õdus kaminatuli, tammised laud ja pingid kutsusid õhtut maha istuma, pea kohal hoidsid lage tumedaks peitsitud aampalgid ja seintelt vaatasid meie peale alla tärgeldatud kraede, põlled ja pitstanudega ning kikkvuntsidega esivanemad, natuke jäigad, nagu kaheksakümnendate aastate plaadifotodel ikka. Kõrtsitoa eesruumis seisid pikad kastriiulid, kus puitlaastude sees ootasid asjahuvilist ostjat stiilsete siltidega veinipudelid.

Ja mitte ainult seda. Hubane trahter õigustab ka oma nime. Tema eesruumiks on avar mööblita suurtuba, mille valged seinad on täis riputatud kohalike kunstnike maale. Pretensioonitud Barossa maastikud, natüürmordid ja portreed, mõned abstraktsemad, mõned üpris realistlikud. Autorinimed on eranditult saksapärased.

Austraallaste keskmine eluiga on tänapäeval üsnagi kõrge. Vahest on selleni jõudmiseks natuke kaasa aidanud ka Barossa oru veinikultuur, mis omaaegset «rummirügemendi»- ja hilisema kullapalaviku-aegset joomismetslust aitas välja juurida.

Kogu tagasitee Adelaide'i sajab peenikest, ühtlast halli vihma, on röske nagu oktoobrikuus kodus ja hoopiski mitte lõunamandril. Küllap on Antarktilise poolt jahedad õhumassid jõudnud üle ookeanilageda Austraalia lõunarannikule ning puistavad nüüd esimeste mäeahelike taha takerdudes maha oma külma kandamit. Tee viskleb siia-sinna, teeveeres kõssitavad veest nõretavad viinamarjaväädid ja nende vahele tekib vähehaaval kleepuv kollane pori.

Austraalia teed on korralikud, aga enamasti üsna kitsad. Need on tulnud ehitada väga pikad, seepärast pole laiusele saanud erilist tähelepanu pöörata, ka pole siinsete teede koormus võrreldav Ameerika

või Lääne-Euroopa omadega. Sõidetakse ikka enamasti ükshaaval, mitte kilomeetripikkustes karavanides.

Enne autot oli hobuvanker see vahend, mis aitas omavahel siduda avarustele laialipillatud farme ja asulaid.

1853. aastal, parajasti kullapalaviku kõrghooajal saabus Ühendriikidest Austraaliasse ettevõtlik mees nimega Freeman Cobb. Erinevalt paljudest teistest tolleaegsetest immigrantidest ei sööstnud ta joonelt Ballarati kullaväljadele õne proovima, vaid valis rikastumiseks kindlama, ehkki veidi pikema tee. Märganud värsket pilguga ühenduse puudulikkust hõredalt asustatud Austraalias, asutas Cobb koos kolme ameeriklasest kompanjoniga kontinendi esimese transpordifirma.

Ta oli olukorda õigesti hinnanud, senine turulünk andis võimaluse ettevõtet kiiresti ja edukalt laiendada. Juba 1870-ndail aastail oli firmal iga päev üle terve mandri rakkes 6000 hobust, nädalas sõitsid töllad kuulsaks saanud firmamärgiga «Cobb & Co.» läbi 28 000 miili — rohkem, kui on maakera übermõõt ekvaatoril. Cobbi viimane tõld lõpetas oma sõidud alles 1924. aastal.

Koos «Cobb & Co.» liinitõldadega, mis peale reisijate ja posti sageli vedasid ka raha ning leiukohtadest linnadesse transporditavat kulda, levisid eriti laialdaselt üle kogu Austraalia ka maanteeröövlid, kuri kuulsad *bushranger*'id. Õieti olid nad tekkinud juba varem, koloniseerimise algperioodil põgenenud sunnitöövangidest. Ent esialgu jäi nende osaks üksildaste farmide ja linnast villavoorist tagasipöörduvate härjavankrite riisumine. Alles «Cobb & Co.» suuremaid varandusi vedavate tõldade ilmumine *bush*'i muutis selle elukutse tõeliselt tulusaks.

Austraalia vaikkeid tühermaid täitsid siin ja seal uued helid. Ikka ja jälle puhkes metsik kabjaplagin, kihutavad töllad kolisesid eukalüptijuurtel, hobused hirnusid ärevalt, püstolid paukusid. Veretult või veriselt vahetasid pangatähtedega postikotid ja nahkpaunad kullaliivaga omanikke.

Kuigi küüditamine Austraalia idarannikule 1840. a. lõpetati, kandsid paljud enne seda kohaletoodud vangid alles karistust, kes 7-aastast, kes 14-aastast, kes koguni eluaegset. Viimastele eluksajaks sunnitööle mõistetutele andis Inglise kuningas armu alles 1906. aastal, selleks ajaks oli neid veel järele 9 inimest. Selle tõttu polnud maanteeröövleil ka järelikasvust puudust.

Isäranis karistamatult tegutsesid *bushranger*'id Tasmaanias, kus nende võimu all olid ajuti terved maakohad koos linnadega. Viimane, kõige kuulsam Austraalia teeröövel oli Ned Kelly, kes kandis omatehtud raudturvist püstolikuulide vastu ning tegutses aastail 1878—1880. Kuid lõpuks püüti temagi kinni, viidi Melbourne'i ja pandi istuma Russell Streeti politseijaoskonda, kus praegu asub vanglamuuseum. Sealsamas ta poodigi ning sellest peale jätkasid Cobbi töllad sõitu ohutuses.

Enne Cobbi tõldu olid peamisteks transpordivahenditeks härjavanker ja ratsahobune. Härgadega oli aga nii, et mõnikord ei tahtnud nad paigast liikuda ja nende liikvelesundimiseks ei olnud muud vahendit, kui härjaajajad olid sunnitud neile kõhu alla lõkke tegema. Aga teinekord juhtus siis, et härjad astusid parajasti niipalju edasi, et tule kohale jäi plaanvanker villapallide või sadamast farmi veetava tarbekaubaga.

Ning seisid seda kindlamalt paigal. Hiigelvankrit, millel ees 5—6 või enamgi härjapaari, ei jõudnud keegi käsitsi paigast liigutada.

Surveabinõudega kipuvad asjad ikka nõnda keerama. Maksab üks asi ära keelata, kui ta otsemaid ihaldusväärseks muutub. Tehakse ka kõige meeldivam asi kohustuslikuks — ja ta kaotab oma völu.

Ei tea, kas omaaegne kogemus härgadega tuli austraallastele kasuks või on tegemist lihtsalt elutarkusega, aga keelusilte näeb siin äärmiselt harva. Küll pealetükkimatuid soovitusi, kuidas on ühel või teisel puhul parem toimida. Sageli aga saab läbi nendetagi.

Sinimägedes «Kolme õe» juures, Lofty mäel Adelaide'is ja paljudes muudes inimeste poolt tihti külastatavais kohtades on erilise hoolega rajatud teed, trepid, rinnatised, käsipuud. Tundub, et mitte ainult külastajate mugavuseks. Need abinõud aitavad kaitsta loodust nagu piknikupaigad *bush'i*. Keegi pole keelanud mööda mäekülge alla Jamiesoni orgu ronimist, aga kui siinsamas kulgeb orupõhja teerada, mille järsemas kohtades on sisse raiutud mõned astmed ja käänakule üles pandud jupp väga otstarbekat käsipuud, kui kõrval laiub rägune võsa, aga rada on sellest hoolikalt puhastatud, siis ei hakka keegi endale individuaalset teerada mäeküljele sisse murdma. Nõnda säilib org oma ürgsel kujul, ilma et püüaävarändurid teda kirve ja tulega alistama kipuksid.

Kui on ette nähtud kõik, et inimesed saaksid oma normaalseid vajadusi ja huve rahuldada, läheb keeldu haruharva tarvis. Siis jäävad üle veel vaid huligaansed ajendid — aga esiteks on need ilmne hälve normaalsest ja teiseks ei aita huligaani vastu ka ükski keelusilt.

Adelaide on kummaline linn. Tema keskus seisab lahus muudest linnaosadest, neljast küljest ümbritsetuna tänaavaist, millel ainult üks külg hoonestatud. Need on Põhja-, Lõuna-, Lääne- ja Idaterrass. Nende taga laiuvad rohumaad ja pargid, linn olekski nagu lõppenud. Seepärast jääb südalinnas elades Adelaide'ist mulje, nagu oleks see väike ja vaikne, ilma tehaste ning suurte inimmassideta asula, mis oma jalutusteede ning sõudepaatide ja vesijalgratastega Torrensi järvel on loodud puhkamiseks ja pensionipõlve pidamiseks.

Tegelikult on siia pärast sõda rajatud peale autotööstuse, millest juba eespool juttu, ka aparaadi- ja elektroonikatehaseid, kasvanud on kerge- ja toiduainetetööstus. Suur-Adelaide on valgunud laiali üle kogu kitsa, kohati kõigest kolme-nelja kilomeetri laiuse lausikuriba Püha Vincenti lahe kalda ja Lofty mäeaheliku vahel, mis maa poolt kaarega linna ümbritseb. Mereäärsed eslinnad on vähehaaval muutunud kuurordipaikadeks linna paisuvale elanikkonnale. Randu on heakorrastatud ning praeguseks on kunagiste soiste ja eemaletõukavate lahekallaste asemel 32 km supelranda Outer Harborist põhjas kuni Seacliffini lõunas. See on täis tikitud kuurordilinnakesi pansionaatide ja suvilatega. Kaksteist kilomeetrit, mis kunagi häirisid kuberner

VLADIMIR BEEKMAN

Hindmarshi, pole enam ammugi takistuseks, praegu käib linnasüdamest lahekaldale lihtsalt tramm.

Euroopalikke traditsioone on selles linnas vahest pisut rohkem kui mujal Austraalias. Kord kahe aasta tagant toimub kunstifestival teatrietenduste, kontsertide ja näitustega, äsja valmis selleks otstarbeks Festivaliteatri suur moodne hoone. Saksa traditsioonina peetakse Adelaide'is igal aastal ka vana head *Schützenfest*'i.

Adelaide on viimastel aastakümnetel kõige kiiremini kasvav linn Austraalias. Kliimalt ja atmosfäärilt euroopalik, tõmbab ta ligi silmatorkavalt palju immigrante Vanast maailmast.

AUSTRAALIASSE PAGESID EESKÄTT NEED,

kes elust väga väsinud või kelle jalgealune Vanas maailmas tuliseks läinud. See reegel on kehtinud vähemalt viimastel tormilistel aastakümnetel. Kui veel sajandi algul inglise, šoti ja iiri päritoluga austraallased moodustasid elanikkonnast tervelt 99,5%, siis 1954. a. oli see protsent langenud 85,7 ja 1971. a. koguni 80 peale.

Adelaide'is, väikesel õhtusel koosviibimisel ühingu «Austraalia—NSV Liit» kohalikus osakonnas paistis teiste hulgast silma elav keskeline abielupaar, Anna ja Frank. Mees on jugoslaavlane, Anna — sõjajärgne Leningradi koolitüdruk. 1941. a. suvel sõitsid nad koos õega Leningradi oblastisse kindlustustöödele ja jäid edasitungivate fašistlike vägede tagalasse. Nad viidi minema, kõigepealt Tšehhoslovakkiasse, sealt sattus Anna enne sõja lõppu Münchenisse. Sõjajärgse Saksamaa laosest ja viletsusest päästis ta ennast Austraaliasse. Õde abiellus tšehhiga ja jäi Tšehhoslovakkiasse maha. Anna räägib, et on hiljaaegu käinud õel külas. Tšehhid on hirmsad inimesed, väidab ta, Anna õesse suhtuvat nad halvasti.

Nelja silma alla jäädes vaatab Anna äkki meile fanaatilise pilguga otsa ja vannutab: «Ega te siia ei kavatse jääda? Ärge mingil tingimusel jääge! Hirmus maa, hirmsad inimesed!»

Tundub, nagu oleks talle terve maailm ühte värvi. Sest ka Leningradis, kus ta viimati omastel külas käis, olnud hirmus.

Järgmisel õhtul tuleb Frank. Ta tahab teada, kuidas meil valimised käivad ja kas Ülemnõukogu istungite protokolle ka avaldatakse. On need ikka kõik stenografeeritud? Siis jääb vait, silmad lähevad põlema ja ta küsib: «Kas tahate siia jääda?»

Nad on kummalised inimesed, kelle hinges on mingid tasakaalud põhjalikult segi löödud.

Tanja Orlova seevastu on nõndanimetatud Harbiini venelane. Ta tuli Sydney ülikooli Tasmaaniast, kus ta isa töötab spetsialistina Hobartis õunasiidritehases, Harbiinis olnud isa veinimeister.

Kahekümnendail aastail kujunes Harbiinis välja arvukas vene koloonia. Sellesse kuulusid Koltšaki ja igasuguste atamanide purustamisel Siberi linnadest põgenenud aadlikud ja kodanlased, valgete väeriismete ohvitserid ja vabatahtlikud, juhuslikult kaasahaaratud inimesed, lõpuks ka osa omaaegse Ida-Hiina Raudtee ja selle ametiasutuste per-

VLADIMIR BEEKMAN

sonalist. Varaseil kahekümnendail olnud Harbiin asjaosaliste jutu järgi poolestsaadik vene linn.

Vähehaaval valgusid pagulased Harbiinist minema, kuid need, kellel polnud raha, tutvusi ega kindlat sihti, jäid paigale. Revolutsioonijärgse vene emigratsiooni ajaloos mängis Harbiin Aasias sedasama osa mis Euroopas Pariis. Seal tegutsesid kasakanõukogud ja eksiilvalitsused ning relvavendade koondised, seal punuti intriige ning värvati fanaatikuid ja hätta sattunud «endisi inimesi» agentuuritööks Nõukogude Liidu vastu.

Kui 1949. a. tuli Hiinas võidule rahvarevolutsioon, asus Hiina Rahvavabariik vähehaaval Harbiini soovimatuist elementidest puhastama. Vene rahvusest elanikele anti tähtaeg, mille jooksul nad lahkuma pidid. See oli suure nõutuse ja ahastuse aeg. Mõned julgemad hakkasid taotlema sissesõiduluba Nõukogude Liitu, teised suunasid pilgud mujale. Euroopa oli päratu kaugel, oli peaaegu võimatu isegi sõiduraha perekonna tarvis kokku saada. Pealegi — kuhu ennast panna hiljutisest sõjast laastatud võõras maailmas? Sisevõitlustest haaratud Aasias oli samuti vähe kindlaid paiku. Jäid üle Austraalia ja Uus-Meremaa, üksikud võtsid ette teekonna Argentiinasse ja Brasiiliasse.

Ei pea päriselt paika arvamusi, nagu siirdunuksid sellesse maailmajakku Harbiinist üksnes paadunud Nõukogude-vastased tegelased, kuigi sõitis ka selliseid. Osa nendest, kes olid sisse andnud palve lubada neil Nõukogude Liitu elama asuda, ei jõudnud vastust ära oodata, sest Hiina võimud kiirustasid tagant ega võimaldanud mingit pikendust. Mõni ootas viimase võimaluseni Nõukogude viisat ning oli siis ikkagi sunnitud sõitma mujale.

Tanja Orlova perekond kuulub viimaste hulka. Pärast ülikooli lõpetamist töötab Tanja ise tagasihoidlikul ametikohal ja kogub raha, et sõita koos grupi üliõpilastega esimest korda oma vanemate sünnimaale.

Adelaide'is on sõprusühingu kohtamisõhtu eriti internatsionaalne. Ajame parajasti juttu härra Neumanniga, kes tuli siia 1938. aastal *Anschluß*'i aegu Austriast, kui keegi puudutab käisest.

«Palun, saage tuttavaks Nikolai Petrovitšiga, ta on meil ka kirjanik!»

Nikolai Petrovitš on väga korralik vanainimene, kes räägib puhast ja ilusat vene keelt. Teda on Adelaide'is käies külastanud küll Jevtušenko, küll Bulat Okudžava — ühesõnaga, kõik Nõukogude kirjanikud, kes iganes siiakanti sattunud. Ilmselt on Nikolai Petrovitš neile kõigile ka oma lugu jutustanud, aga ta teeb seda veel kord suure sisseelamisega.

Tema iseseisev elu algas Kodusõja päevil Siberis, mil ta 17 aasta vanuse poisikesena vabatahtlikult astus Koltšaki väkke. Seda ei tule pidada juhuslikuks eksisammuks, kui teada, et Nikolai Petrovitši isa oli tsaararmee kindral.

Pärast Koltšaki purustamist pages Nikolai Petrovitš koos paljude saatusekaaslastega Mandžuuriasse, sealt jõudis ta kolmekümnendail aastail Šanghaisse. Selleks ajaks oli ta meelsus juba niipalju muutunud, et ta asus tööle TASS-i esindusse. See asjaolu tõi talle kaasa sekeldusi hiljem, kui jaapanlased Šanghai vallutasid.

Pärast sõja lõppu rändas Nikolai Petrovitš Austraaliasse, oli siin

VLADIMIR BEEKMAN

tegev venekeelsete ajalehtede juures ning praegu kirjutab uurimust Dostojevskist.

«Mul on olnud nii sündmusterohke elu, et kirjutasin kord sellest romaani,» pihib ta, «aga kui ma selle ise läbi lugesin, nägin, kuivõrd abitu ja kirjanduslikult halb see oli välja tulnud. Põletasin käsikirja ära!»

Berdjajevi filosoofia pooldajana ei kiida Nikolai Petrovitš mõistagi heaks meie ideoloogiat. Aga ta tähendab väärikalt, et on võinud vähemalt kahel puhul elus oma käitumise üle uhkust tunda.

Esimene kord oli Kodusõja ajal.

See juhtunud neil päevil, kui Koltšaki vägedel oli tavaks hukata vangilangenud komissare ja Punaarmee poole üleläänud tsaariohvitseride, millele punased vastanud valgete ohvitseride ja vabatahtlike mahalaskmisega. Ühes lahingus langenud väeosa kätte, kus teenis Nikolai Petrovitš, vangi komissar ja kaks madrust, kes kohapeal surma mõistetud. Otsuse täideviimiseks saanud käsu Nikolai Petrovitši rühm. Siis läinud ta patareiülema juurde ja palunud ennast sellest vabastada, öeldes, et tema veendumused ei luba tal relvitute vaenlastega sõidida. Õnneks — nii ütleb ta praegu — juhtunud patareiülem ja divisjoniülem olema ausad ohvitserid. Teda ei antud välikohtu alla, vaid saadeti eesliinile hobusepoisiks.

Teine kord olnud see Šanghais.

Jaapanlased areteerisid kõik TASS-i büroo töötajad ja kuulasid neid üle. Nikolai Petrovitšilt nõutud, et ta ütleks, kes neist pidas raadiosidet Moskvaga. Dokumendid olid küll hävitada jõutud, aga jaapanlased lootsid inimestelt üht-teist välja pigistada. Nikolai Petrovitš ütleb, ta ainus hirm olnud: kas ma suudan vastu pidada ja vait olla, kui nad mind bambuskeppidega peksma hakkavad? Ta oli juba palju aastaid Aasias elanud ja teadis, mis see tähendab.

Seekord õnnestunud tal oma päritolu ära kasutada. Jaapani ohvitseridele osutus sõjaajaloo kursusest tuttavaks Nikolai Petrovitši isa nimi, kes Vene-Jaapani sõjas oli ratsaväediviisi käsutanud. Tema sõna jäädi uskuma, bambuskeppidega peksu ei järgnenud.

Nüüd ütleb ta rahuldustundega: ma jään ausaks iseenda ees.

Brisbane'is elab suures uues majas tühjas korteris sõprusühingu aktivist Mihhail Anufrijev. Tal on austraallannast naine ja kolm toredat täiskasvanud poega, kes kõik juba jõudumööda endale leiba teenivad.

Miša Anufrijev sattus samuti poisikesena sakslaste okupeeritud alale, viidi Saksamaale ning kui sõda lõppes, sõitis seiklema Austraaliasse. Ta on lõiganud suhkruroogu Queenslandi põrgupalavuse käes, ise üle pea tahmane kui tont, on teinud küll sepa-, küll puusepatööd. Aga tema arvates on inimesed igal pool toredad. Tühjas korteris elab ta seepärast, et pole pärast sissekolimist hakanud mõõblit muretsema, ootab ärasõitu. Anufrijevid kavatsevad siirduda Nõukogude Liitu. Küsimuse peale, kuhu nimelt ja mida tegema, vastab perekonnapea muretult:

«Ükskõik kuhu. Ma võin teha igasugust tööd. Peaasi, et kodumaal. Las mind saadetakse sinna, kus kõige rohkem vaja!»

VLADIMIR BEEKMAN

Ta ei näe mingeid raskusi oma teel. Aga ta naine ja ta suured poisid ei oska sõnagi vene keelt.

Anufrijevide juures on ühel õhtul kuivetu elatanud sakslanna Annemarie Lübke. Tema tuli Hamburgist siia juba pärast sõda.

«Ma ei saanud seal enam olla!» räägib ta teravalt lauseid raiudes. «Neid on liiga palju alles. Kogu see sigadus jätkus. Jätkub tänase päevani. Nad hakkavad meid varsti jälle koonduslaagritesse toppima!»

Tal on Saksa DV Sõprusühingute Liidu hõbedane teenetemärk ja au-diplom, mida ta Anufrijevi meeldetuletusel pikema pealekäimiseta näitab.

«Aga üldiselt ma ei salli sakslasi.» ütleb ta. «Halb rahvas!»

Hea, et seda ütleb sakslane, sest muidu tuleks hakata internatsiona-lismi põhitõdesid meelde tuletama.

Oma rahvast võib kriitiliselt hinnata mitmeti. On olemas sil-makirjalik kriitika, mis ootab ümberlukkamist ja norib kiitust. Ka käibehinnanguid võib siltidena külge panna, ilma et neid tõsiselt võetaks. See käitumisviis avaldab tavaliselt muljet oma eelarvamusvaba joonekusega.

Kibedaist kogemustest võrsunud halastamatu analüüs see-vastu nõuab mehisust. Aga ainult niisugusel kriitikal on mõtet, sest ebajumalaid maha kiskudes vabastab see platsi tervele rahvuslikule iseteadvusele. Igasugune romantiseerimine pole mitte üksnes naeruväärne, vaid sageli lausa ohtlik oma tulemus-telt. Marurahvusluse pisik elab veel ühe kui teise tsivilisatsiooni-prao vahel. Ta on ebasoodsais tingimustes kõvasti kapseldunud, aga ootab oma tundi.

Tuttav eestlane, kes mõne aja eest käis kodupaiku vaatamas, jutus-tas järgmist. Varsti pärast tagasijõudmist hakanud tal kodus helisema telefon. Võtab toru, sealt kostab eesti keeles:

«Kas teie käisite Eestis? Noh, kas varemeid nägite? Leivasaba nägite?»

Tuttav on aus inimene, ütles, nagu oli. Varemeid ega leivasaba tõesti ei näinud.

Selle peale tuleb valing sõimu ja vastuvaidlematu hinnang, et kodu-maad külastanu «on ennast kommunistidele maha müünud»!

Nõnda korduvalt. Ja raske on öelda, kas keegi asjasthuvitatu lavas-tab oma tuttavate ringi abiga vaimset terrorit või valab keegi omaenese südame põhja kogunenud kibedust välja. Just nagu saaks seda anumata tühjaks kallata!

Umbes kuu aega enne seda, kui Austraaliasse jõudsin, tunnustas Austraalia Liidu valitsus juriidiliselt Balti nõukogude vabariike NSV Liidu koostisosadena. Natsionalistlike pagulasühingute ninameeste hulgas sünnitas see reaalspoliitiline ja mõistlik — ehkki meie seisuko-halt hilinenud — samm nõutuse ja raevu hüsteeria. Austraalia leibo-ristlik valitsus sai niisuguse manamise osaliseks, et see tundus lausa sobimatu tolle maa külalislahkust kasutavate immigrandide suus. Kii-ruga organiseeriti naiivselt rahvarõivais neidudega tõrviku-protesti-

VLADIMIR BEEKMAN

rongkäike. Jäi mulje, et keegi tahab vähemalt ust paugutada, kui ta kord juba on sunnitud rahvusvaheliselt areenilt päriks lahkuma.

Ikka seesama arenemisvõimetu marurahvuslus.

ÕILSATE KAVATSUSTEGA ASUTATUD LINNAKS

ei saa Melbourne'i, kätt südamele pannes, küll nimetada. Vastupidi, tagamõtted olid üsnagi omakasupüüdlikud.

Huvi Austraalia kagu- ja lõunaranniku vastu suurenes üldiselt XIX sajandi algaastail. Tol ajal sigines neisse vetesse järjest enam vaalapüüdjaid, jahti peeti ka kotikuile ja merielevantidele. Lahevaalapüük nõudis tugipunkte maismaal, kus saaks tormivarjus käia, laevu remondida ja vaalarasva sulatada.

Ajalooliselt kujunes nõnda, et esimest viiulit lahevaalapüügis ei hakanud mängima hoopiski inglased. Prantslaste ja ameeriklaste laevu oli hoopis rohkem. Ühel vaalapüügi lõpp-perioodi aastal 1841 loendati Austraalia ranniku juures näiteks üle 300 Prantsuse ja Ameerika laeva. See pani Inglismaa koloniaalpoliitikud muret tundma, et ka teised võivad nende asumaavalduste külge kätt ajama hakata.

Esimene koloniseerimiskatse praeguse Melbourne'i asukohas tehti 1803. aastal. Sellega on seotud ka üks tuntumaid robinsonilugusid Austraalia ajaloos. Aga kõigepealt pisut tagamaid.

1795. aastal saabus Sydney'sse purjekas «Reliance», mis tõi kohale Arthur Phillipi järglase kubernerikohal John Hunteri. Sellel laeval oli mitšmaniks Matthew Flinders ja laevaarstiks George Bass, mõlemad Lincolnshire'i mehi, kes pika teekonna jooksul jõudsid sõbruneda. Neist Bassil oli Inglismaalt kaasa võetud väike, kaheksa jala pikkune kiilpaat nimega «Tom Thumb». Selle paadiga alustasid Bass ja Flinders Austraaliasse jõudes väljatunge Port Jacksoni lahest piki rannikut lõunasse. Mitmel korral sattusid nad merehätta ja kord pidi Flinders rannal kohatud sõjakaid pärismaalasi rahustama sel viisil, et kärpis suurte kääridega nende juukseid ja habemeid sel ajal, kui Bass paadilähkreid joogiveega täitis, et taas merele minna. Pärismaalased polnud veel midagi kääride-taolist näinud ja see, et iga plaksuga peast tutt karvu kukub, löbustas neid ennekuulmatul viisil. Vaen hajus meelest.

1798. a. jõudis Bass kõigepealt kuue kubeneri poolt talle appikäsutatud madrusega vaalapaadis esmakordselt väina, mis lahutab Tasmaaniat Austraaliast ning mis nüüd ammugi kannab Bassi nime. Hiljem samal aastal purjetasid nad juba koos Flindersiga laeval «Norfolk» ümber tollaegse Van Diemeni maa ja tõestasid, et see on saar, mitte aga Uus-Hollandi lõunaosa, nagu seni arvati.

Kahjuks lõppes sellega andeka maadeavastaja Bassi geograafikarjäär. Ta pöördus 1800. a. Inglismaale tagasi, lahkus mereväeteenistusest ja tuli järgmisel aastal uuesti Austraaliasse juba kaupmehena laeval «Venus», mille osanikuks ta oli hakanud. Kuid ärigeeniust oli Bassil avastajavaistust tunduvalt vähem, loodetud hiigelkasumeid ta ei saanud, pettus ning purjetas 1803. a. jäädavalt Austraaliast minema Lõuna-Ameerika suunas. Sellest ajast peale pole temast enam midagi kuulnud. Arvatakse, et ta ehk katsus õnne salakaubaveoga Lõuna-Ameerika rannikul, langes hispaanlaste kätte vangi ja lõpetas oma elu-

VLADIMIR BEEKMAN

päevad Lima asekuninga türmis. Tema mälestus püsib üksnes Bassi väina nimes.

Flinders aga jätkas oma retki. Aastail 1800 anti tema käsutusse selleks ajaks juba kuulsaks saanud kapten Cooki kaaslane Joseph Banksi enda soovitusel laev «Investigator», et ta teeks kindlaks Austraalia tegeliku rannajoone; sinnani leidis veel poolehoidjaid hüpotees, mille kohaselt Uus-Hollandi ja Uus-Lõuna-Walesi vahel pidi põhjast lõunasse kulgema suur väin. Aastail 1801—1802 uuris Flinders Austraalia lõunarannikut ja tegi Spenceri ning Püha Vincenti lahtedes kindlaks, et sealt mingit väina põhja poole edasi ei lähe. Järgmisel aastal purjetas ta ringi ümber terve mandri ning kaardistas selle rannajoone.

Melbourne'i asutamise seisukohalt on tähtis fakt, et oma uurimisreisil kohtas Flinders Port Phillipi lahes, praeguse Melbourne'i lähedal kahte Prantsuse uurimislaeva. Kartes halvemat, andis ta oma meeskonnale lahinguhäire. Kuigi peatselt selgus, et prantslastel pole mingeid sõjakaid kavatsusi, ning kaptenid vahetasid vastastikku viisakusvisiite, ei jätnud Flindersit umbusk, millega inglased oma igipõlistesse rivaalidesse asumaade anastamise alal suhtusid. Ta läkitas äreva teate kubernerile. Selles väljendas Flinders kartust, et prantslastel võivad mõttes olla kannakinnitamise plaanid.

Londonis leidsid tema hoiatused eest kõrvu, mis olid alid neid kuulda võtma. Juba 1803. a. suunati esialgselt Sydney'sse määratud järjekordne vangide saadeti Port Phillipi lahte, et sinna inglise sunitööasundust rajada.

Kuid Flindersile endale oli õnn selja keeranud. Tema laev «Investigator» oli niivõrd vana ja nii halvas seisukorras, et sellega ei saanud enam Inglismaale tagasi sõita. Asunud teele juhusliku laevaga, elas ta Suurel Vallrahal Queenslandi ranniku juures läbi laevaõnnetuse ja pöördus väikese paadiga Sydney'sse tagasi. Siin polnud kuberner Kingil talle anda paremat laeva kui vana 29-tonnise kuunar «Cumberland». Sellest hoolimata otsustas Flinders oma meresõiduuskused mängu panna. Ta purjetas sedapuhku õnnelikult ümber Vallrahu ja jõudis Torrese väina kaudu India ookeani, kuid siin sundisid torm ja laevapumba purunemine teda Mauritiuse saarelt varju otsima. See sai talle saatuslikuks.

Mauritius kuulus tollal Prantsusmaale, kes oli parajasti Inglismaaga sõjajalal. Saare kuberner kindral Decaen ei jäänud uskuma Flindersi kinnitust, et ta oma pisikese kuunariga on teel Uus-Lõuna-Walesist Londonisse, vaid pidas meresõitjat kavalaks salakuulajaks. Ei aidanud ka Prantsusmaa valitsuse kaitsepass, mille Flinders talle esitas, sest see oli välja kirjutatud laeva «Investigator» peale, milline asjaolu veelgi süvendas kubeneri kahtlusi.

Nõnda pidas kindral Decaen Flindersit kuus ja pool aastat vangina saarel ning too jõudis Londonisse alles 1810. aastal. Siis vast sai ta hakata kirjutama raamatut oma tähelepanuväärseist uurimisreisidest.

Sellel raamatul on Austraaliale eriline tähtsus. Raamatu pealkiri kõlas «Teekond Terra Australisesse». Flinders leidis, et kuna nii Uus-Holland kui ka Uus-Lõuna-Wales on ainult üksikute mandriosade nimed, ei saa kumbagi neist tervele kontinendile laiendada. Tema ei uskunud enam müüti lõunanaba lähedusse jäävast Austraalia mand-

rist, millele see nimi oli reserveeritud, ning nõnda osutus Matthew Flinders praeguse Austraalia ristiisaks.

Aga saatuslik viivitus Mauritiuse saarel oli teinud oma halastamatu töö. Flinders suri Londonis 1814. aastal, selsamal päeval, kui tema raamat trükikojast toodi. Autor ise oli juba teadvuseta ega saanudki oma teost trükituna näha.

Nii juhtub küllalt sageli, et inimese elu osutub liiga lühikeks tema elutöö tarvis. Seda, et aega on mõõdetud hirmus napilt, ei tunnetata tavaliselt enne, kui päästmatult hilja. Päevad ja aastad kipuvad pudenema käest tuhandete momendil kole tähtsatena näivate pisisekeldamistega, mille juures alatasa vabandad ennast sellega, et küllap homme, või tuleval nädalal, või vähemalt uuest aastast asud millegi olulise kallale.

Oleks aga neid homseid või nädalaid piisavalt võtta — aastast rääkimata.

On inimesi, kes alatasa ajahädas siplevad. Neid ei saa keegi aidata, kuni nad ise heal juhul ükskord rabelemise lõpetavad ja meeltel rahuneda lasevad. Tormates jõuab vähe. Rõhkem suudavad ära teha need, kes ei torma, kuid aja kulgu tegelikult hinnata oskavad. Ettepoole on seda väga raske teha. Seda, kui lühike mingi aeg tegelikult oli, tunneb alles siis, kui ta on juba möödas.

Matthew Flinders ei saanudki teada, kas tema poolt soovitatud nimi ka tegelikult juurdub. Edasi läks asi nõnda, et 1817. a. andis Uus-Lõuna-Walesi kuberner Lachlan Macquarie korralduse kasutada Austraalia nime Londonisse läkitatavais ettekannetes, tema järglane sir Thomas Brisbane aga laskis oma Sydney's sündinud tütre ristida Eleanor Australiaks, näitamaks sellega oma poolehoidu mandri uuele nimele.

Enne kui Inglismaalt esimene vangidesaadetis Port Phillipi lahte jõudis, heisati siin juba Inglise lipp. Seda tegi leitnant John Murray — mees, kelle järgi oluiks hoopis kohasem ristida mandri suurimat jõge. Purjelaeval «Lady Nelson» jõudis ta 1802. a. algul sellesse lahte ja heiskas riigilipu tähistamiseks antud ala ametlikku liitmist Inglismaa külge. Muide, üks tähelepanuväärne pisiasi. See oli üldse esimene kord, kui Inglise asumaal heisati meile praeguse ajani tuntud Suurbritannia riigilipp *Union Jack*. Varem seda lihtsalt polnud. Alles vähe aega enne nimetatud sündmust, aastal 1800 sõlmiti Suurbritannia ja Iirimaa vahel unioon ning Iirimaa kaitsepühaku Püha Patricki rist liideti Püha George'i ja Püha Andrew' ristiga punaseks topeltristiksinisel väljal.

Pisut hiljem, 25. oktoobril 1803 jõudsid Port Phillipi lahte kaks alust — sõjalaev «Calcutta» ja prahilaev «Ocean». Nende pardal oli ühtekokku 299 meessoost vangi, 50 merejalaväelast ja 18 vaba asunikku, peale selle 16 naist ja 10 last, kellele oli lubatud oma sunnitöölised mehi ja isasid küüditamisel saata. Ekspeditsiooni juhtis merejalaväe kolonelleitnant David Collins, kes oli määratud rajatava koloonia asekuuberneriks.

Teiste vangide hulgas oli «Calcutta» pardal endine sõdur William Buckley, kes oli süüdi mõistetud kroonuvaraga hangeldamise eest. Tea-

VLADIMIR BEEKMAN

1868

des viletsust, milles tollaegse Inglismaa sõdurid-punakuued oma kasarmutes elasid, pole selles midagi imestusväärset.

Peale püüu kindlustada seda kanti prantslaste vastu, mängis koloonia asupaiga valikul oma osa ka asjaolu, et Port Phillipi lahest tuleb Sydney'ni üle 700 kilomeetri, põgeneda polnud siit kuhugi.

Ometi hakkas William Buckley koos mõne kaasvangiga maabumise hetkest peale ärakargamist plaanitsema. Kavatsuse teostamist hõlbus- tas asjaolu, et vangidest käsitöölistel lubati rajada endale elamiseks hütte väljaspool laagri vahipostide ahelikku, sest lubjapõletajail, tel- lisetegijail ja laualõikajail tuli töötada laagrist väljas. Buckley oli juba laevas ennast näidanud oskusliku puusepana.

Inimese loomus kipub uskuma seda, millesse tahetakse uskuda. Austraalia geograafiat ei tundnud küll keegi vangidest, kuid neile oli teada, et ainus valgete inimeste asula sellel maal on Sydney sunnitöölaliste koloonia. Sinnani jäi sadu miile met- sikut maad, kuhu polnud eales astunud eurooplase jalg. Kaine mõistus pidi ütlema, et puudub vähimigi väljavaade seda vahe- maad üksi või väikeses salgas katta. Ja isegi kui keegi põgeni- kest kunagi Sydney'ni peaks jõudma — sealseile võimudele on ju algusest peale selge, et tegemist saab olla ainult ärakaranud vangiga. Muid valgeid polnud sellel maal kuskilt oodata.

Ja ikkagi hingitses lootus. Kui väga tahta, siis p e a b olema võimalik need miilid maha käia. Kui väga püüda, siis o n v o i - malik seal peavarju ja päästvasse vabadusse viivat laeva või vähemalt paati leida!

Võib-olla on nimelt see võime fanaatiliselts uskuda oma tahte teostumisse üks inimese imepärasemaid omadusi. Ilma selleta võiks maailm olla alles mitu suurt sammu tänasest taga.

Nõnda siis põgenes endine briti soldat, sunnitöölisest puusepp William Buckley koos viie kaasvangiga jõuluaegset pühademeeleolu ära kasu- tades kolmandal jõulupühal, 27. detsembril 1803 Port Phillipi sunni- töölaagrist. Mehed olid võtnud ühe vaba asuniku telgist kaasa püssi ja padruneid. Põgenemist märkas tunnimees, kes avas tule ja haavas üht põgenikku, nii et võssa pääses viis meest.

Paari nädala pärast ei kannatanud neli neist nälga ja metsaüksindust välja ja pöördus laagrisse tagasi. Buckley jäi võssa ihuüksi. Juba oli selge, et Sydney'ni ta omapead välja ei jõua, kuid ka sunnitöölaagri jõhker režiim, kus vähimagi üleastumise eest karistati kuni 800 piitsa- hoobi või võllaga, peletas teda eemale. Kogu aeg näljaga võideldes õppis ta korjama söödavaid molluskeid, taimi ja putukaid ning neid toorelt toiduks tarvitama. Tõsi küll, esimese poole aasta möödudes valdas teda niisugune meeleheide, et kavatses laagrisse tagasi minna, kuid ei leidnud seda enam kuidagi üles. Aga isegi kui ta Port Phillipi lahe kaldale välja jõudnuks, ei leidnuks ta sealt enam ühtki hingelist. Veepuuduse tõttu kolis asekuuberner Collins juba mais 1804 koos kõigi oma vangide ja valvemeeskonnaga siit minema ning asus Van Diemeni maale, kus ta Derwenti jõe suudmes asutas Hobarti linna.

Praeguse Melbourne'i asukoht jäi taas tühjaks ning asustati uuesti, seekord juba lõplikult, alles kolmkümmend aastat hiljem, ning William Buckley võttis sellest samuti osa.

Kogu *transportation*'i süsteemi kehtivuse jooksul leidis sunnitoõ-asundustes ikka ja jälle algatusvõimelisi vange, kes eelistasid vahialuse elule ja valvurite mõnitustele kas või teadmatust ning surmaohte tundmatul sisemaal. Ärakaranud vangid, nõndanimetatud *runaway*'d, muutusid Austraalia *bush*'i juurde kuuluvaks nähtuseks.

Et elu säilitada ja vabadesse jääda, oli põgenikel valida kolm teed. Inglise ajaloolased iseloomustavad neid vastavalt Robinson Crusoe, Robin Hoodi ja Odüsseuse variandina. Esimene, mille valis ka Buckley, tähendas lahtiütlemist eurooplaslikust eluviisist, kohanemist võsaeluga, enamjaolt kas tihedamas või juhuslikumas kontaktis antud ala pärisasukatega. Nii rändas Buckley palju aastaid ringi aborigeenide hõimuga, kes ta enda juurde võttis, elas koos pärismaalastega aasta ringi lageda taeva all, magas alasti palja maa peal ja sõi kõike rännul korjatut ning kütitut — vahel lõkkel küpsetatult, vahel toorelt, täpselt nagu nemadki. Ta omandas keele, kombed ja oskused, riided lagunesid tal peagi seljast ning Austraalia ergav päike põletas ta keha peaaegu niisama mustaks nagu ta hõimukaaslastel. Primitiivsete looduslaste uskumuste kohaselt pidi Buckley olema ühe nende surnud suguharukaaslase taaskehastunud vaim, kes varjudemaalt tagasi tulnud.

Robin Hoodi tee valisid need vangid, kes omal käel asusid õigust tegema, liitusid *bushranger*'ite salkadeks ja elasid oma seaduste järgi võsas, röövides eluks vajalikku eeskätt valgetelt asunikelt lähikonnas, kuid tappes ka pärismaalasi. Samal ajal oli nende hulgas tõelisi džentelmene-röövleid, kes võtsid jõukailt ja jagasid vaestele, sest peale kriminaalkurjategijate sattus sunnitoõvangide hulka ka poliitvange, igasuguseid maailmaparandajaid ja idealiste. Ühe kuulsama seesugusena on Austraalia ajalukku läinud Mike Howe.

Lõpuks kolmas tee. Selle valinud meeste keskel elas hävimatult meeletu mõte ja usk, et maad või merd mööda on võimalik Uus-Lõuna-Walesist jõuda Jaapanisse ja Hiinasse. Sadu seesuguseid hukkus Suure Veelahkmeaheliku mägedes ja uppus ookeanis, mitmed tulid viimase võimaluseni kurnatuina, hullumise äärel vabatahtlikult tagasi ja andsid ennast vangivahtide kätte. Üks kõige vapustavamaid omataoliste hulgas on William Bryanti lugu.

William Bryant saabus «esimese eskaadriga», ta oli mõistetud seitsmeks aastaks sunnitööle selle eest, et «takistas maksude sissenõudjal oma ülesandeid täita». Sydney koloonias abiellus ta Mary Broadiga. Neiu oli Inglismaal teeäärseis tavernis näpanud mantli, seda kvalifitseeriti maanteeröövina ja süüdlane mõisteti surma, milline karistus aga armuandmise korras asendati seitsmeaastase küüditamisega. Neil sündis kaks last. 1791. a., kui William Bryant oli juba karistuse kandmisest vabastatud, võttis ta koos naise, kahe lapse ja veel seitsme kaasvangu, kellel osa karistust alles kandmata, nõuks põgeneda paadiga Hollandi Indiasse.

Kui meeletu selline kavatsus meile meie praeguste geograafiliste teadmiste kõrguselt ka paistaks, William Bryant ja tema kaaslased said selle teostamisega siiski hakkama. Kümme nädalat hiljem jõudsid nad

tervelt Timori saare randa. Esialgu õnnestus neil kohalikku Portugali kubernerit uskuma panna, et nad on hukkunud Inglise laevalt pääsenud merehädalised, ja nad võeti hästi vastu. Ent ettevaatamatus jutuajamises tõi tõe päevavalgele, kuberner laskis põgenikud kinni võtta ja andis nad välja esimese saarele saabunud Inglise laeva kaptenile, et see nad Inglismaale toimetaks.

Pikal teekonnal Londonisse suri Bryant, mõlemad lapsed ja kaks tema teekaaslastest. Mary Broad koos ülejäänutega toimetati Londoni kohtu ette, kes nad juulis 1792 surma mõistis.

Õnneks viibis kohtuotsuse täideviimine. Maikuu 1793 jõudis Sydney'st Londonisse tagasi kuberner Phillip, kes oli tervislikel põhjustel ametist lahkunud. Ta sai loost kuulda, pöördus kuninga poole ning saavutas süüdimõistetuile armuandmise.

Mitte kõigil meritsi põgenejail ei läinud niisamuti. Osa neist, kellele halastas ookean, hakkas ümberkaudsete merede nuhtluseks. Bassi väina ümbruses olid tuntud ja kardetud piraadid, keda hüüti nimega *straitsmen*. Nende põhiosa moodustasid ikka needsamad *runaway'd*, kes kasutasid selle maailmajao karpimatut vabadust, kuhu inglise kroonu karm käsi oli nad maha pannud.

Kuid nüüd tagasi Melbourne'i asutamise juurde. Ühel jahedal talvisel päeval pärast paljude aastate pikkust rändlemist võsas, tulid aborigeenistunud William Buckley juurde mõned tema hõimu pärismaalased ja teatasid, et lähedasel mererannal on valged inimesed. Buckley läks vaatama ning pärast pikka piilumist ja kõhklusit astus valgeile ligi. Möödunud aastad olid peaaegu täiesti kustutanud ta mälust inglise keele, kuid ta näitas valgetele noorpõlves tema käele tätoverituid nime tähti W ja B. Laevamehed pidasid teda laevahuku läbiteinud madruks, andsid talle süüa ja riided selga. Aegamööda hakkasid mällu kerkima ka ammu ununenud sõnad *bread, water, ship*...

Paadiga randa tulnud mehed olid pärit laevalt, millega Port Phillipi lahte purjetas John Batman, et panna siin alus uuele asundusele. Mõne päeva möödudes oli Buckley oma inglise keele oskust juba niipalju taastanud, et võis hakata tegutsema tõlgina Batmani ja aborigeenide vahel. See õnnelik kokkusattumus hoidis ära mõnegi arusaamatuse ja võimaliku verevalamise.

Melbourne'i rajaja John Batman oli sünnipärane austraallane. Sündinud 1801. a. Parramattas, pidas ta kolmekümnendail kaupmeheametit Launcestonis, Van Diemeni maa põhjarannikul. Et aga saarel selleks ajaks juba kõik paremad maad olid ära jagatud, tekkis Batmanil mõtte asutada uus koloonia Uus-Lõuna-Walesi alles asustamata lõunaosas. Koos viieteistkümne teise asjasthuvitatuga asutas ta kompanii nimega «Port Phillip Association», kes pidi koloniseerimist teostama. Ajal, kui Buckley tema inimestega kohtus, oli Batman 30-tonnise veeväljasurvega kuunaril «Rebecca» parajasti esimest korda saabunud maad kuumama.

Kui Lõuna-Austraalia koloniseerimise eesmärgil asutatud kompaniid Inglismaal kõigepealt nõutasid valitsuselt loa ja litsentsi, siis Batman asus omapead asja kallale. Kiiruga laheümbruse kaardistanud, asus ta kompanii nimel maad kokku ostma. Selleks sõlmis John Batman 6. juunil 1835 ostu-müügilepingu kaheksa aborigeeniga, keda ta

selles dokumendis tituleeris kohalike suguharude pealikeks. Lepingu kohaselt omandas kompanii Batmani isikus ümmarguselt 250 000 hektarit maad, mille eest kaheksale «pealikule» anti üle suured kogused raudkirveid, nuge, kääre, peegleid, jahu, laevakuivikuid ning villaseid tekke.

Selle tehingu mõte pidi aborigeenidele küll üsna tumedaks jääma. Austraalia pärismaalastele oli täiesti tundmatu omandiõigus maale, nagu neil polnud ka suguharusisest jaotust ülikuiks ja alamaiks. Suguharu tavakohaseid jahimaid kasutasid kõik liikmed ühiselt, maad ei saanud keegi ära võtta ega ka ära anda nagu merd ja taevastki. Suguharu kogenuimad, auväärased vanad mehed olid küll austatud, neilt kuuldi meelsasti head nõu ning nad olid ka traditsioonide kandjajaks, kuid pealikuks selle sõna tõsisel mõttes polnud keegi neist kunagi olnud.

Nõnda paistab Batmani maaost üsna kummalise avantüürina. Lepingusse on kantud ka pealikute nimed, näiteks *Jagajaga*, *Cooloolook* ja *Mommarmalar*. Võimalik muidugi, et jahmunud aborigeenid selliseid silpe kuuldavale tõid, kui valged neilt nimesid nõudsid. Kuid märgid, mis lepingule allkirjade asemel tehti, annavad tunnistust, et sulge hoidis käsi, mis kirjutamises vilunud. See sai vaevalt olla keegi muu kui Batman ise.

Maaostule järgnenud päevil valis Batman välja tulevase asula asukoha. Ta sõitis paadiga lahte suubuvat Yarra jõe pidi üles, kuni umbes 9 km kaugusel mererannast jõudis kivise läveni, mis sulges mereveele ka tõusu ajal tee ülesjõe. Sealt ülespoole oli Yarra vesi täiesti mage ja joogikõlblik. Samas määras Batman jõekaldal tulevase linnaaseme.

Peagi algas asunduse rajamine. Esimene maja ehitati Batmani enda jaoks künkale, mis sai Batman Hilli nime.

Uus koloonia oli sündinud. Kuid riigivõimust möödavaatamine läks kolonistidele kalliks maksma. Ei Uus-Lõuna-Walesi kuberner ega ka Inglismaa asumaadeministeerium tunnustanud «Port Phillip Associationi» maaostu, sest nende käsituses oli tegemist kroonule kuuluvate maadega. Omandiõigus, mille Batman ja tema kompanjonid olid omanud, tühistati ja alles pärast pikka kauplemist maksis valitsus kompaniile väikest kompensatsiooni maa koloniseerimiskulude katteks.

Ka John Batmani enda käsi ei käinud just hästi. Ta suri juba 1839. aastal ning Batmani leselt võeti nii maja kui ka maatükk Melbourne'i linnas kui kroonu vara. Maja lammutati ning ainult vastutuleku korras lubati lesel selle materjal ära vedada.

Ometi hakkas linn Port Phillipi lahe ääres kiiresti arenema. Juba 1851. a. oli asi niikaugel, et Melbourne löi Sydney kubernerivõimu alt lahku ja eraldus koos Uus-Lõuna-Walesi lõunaosaga uueks Victoria kolooniaks.

Praegu elab Victorias, mis pindalalt hõlmab kõigest 3% Austraalia territooriumist, enam kui neljandik kogu maa elanikkonnast, sellest omakorda kaks kolmandikku Melbourne'i linnas. Linn on jäänudki täpselt sellele kohale, mille valis välja John Batman. Ainult Port Phillipi lahesuu kitsus ja kaljune põhi, mis ei lase laevateed süvendada üle 12—13 meetri, on viimastel aegadel teinud Melbourne'i elanikele

muret. Kuid majandusliku võimsuse kasvuga on ka selle vastu abi leitud ning juba käib uue suure ookeanisadama rajamine ja linnalähedase tööstuspiirkonna väljaehitamine naaberlahe Westernport Bay kaldal.

Jääb üle veel öelda, mis sai kuulsast *runaway*'st William Buckley'st. John Batmani eestkostel ning arvestades Buckley kaasabi uue asunduse rajamisel, andis kuberner talle armu. Kolmkümmend kaks aastat võsas oli katsumus, mis seitsmeaastasele sunnitööle ilmselt sugugi alla ei jää. Oma vanaduspäevad veetis Buckley Hobartis Van Diemeni maal. Ta töötas valvuriametis, abiellus lesknaisega ning elas viimaks napist pensionist, mille suuruseks määrati 12 naela aastas. Alles pärast seda, kui John Morgan tema seiklusrikka loo kirja pani ja avaldas, tõsteti Buckley pensioni 52 naelale aastas. Austraalia kuulsaim robinson suri Hobartis 1856. Ent tänu Morgani raamatule, mis omamoodi palvekirjana pidi Buckley pensioni tõstmist taotlema, teame tänapäeval seda peaaegu uskumatut lugu.

SELLE LINNA SÜDA ON PÕHJA POOL
jõe, millele ta ehitati. Parajasti Melbourne'i kesklinna kohal teeb Yarra jõgi suure looke, et lõunasse Port Phillipi lahe poole keerata, ja voolab tükk maad peaaegu otse läänest itta. John Batmani poolt valitud linna-ase jäi põhjapoolsele kaldale ja seda pole sisuliselt muutnud ka asjaolu, et Melbourne'i linn on nüüd valgunud laiali tohutule alale üle kogu rannaäärse tasandiku, eeslinnad küünivad koguni lähedaste Dandenongi mägede künklikele eelaladele.

Yarra on väike jõgi. Ta saab alguse kuskil poolesaja kilomeetri kaugusel Melbourne'ist kirdes ning on isegi suudme läheduses, kus linn ta kaldaid avenüüdega palistab ja sildadega ühendab, vaevalt Emajõest laiem. Melbourne'i südalinn on samuti täisnurkse planeeringuga nagu Adelaide ning ei ole viimasest suurem, ta on jalgsi hõlpsasti läbikäidav. Tema suuremad, pikisuunas jooksvad tänavad kulgevad täpselt loodest kagusse, põiktänavad aga kirdest edelasse. Umbes südalinna teljel viib üle jõe Printsessi sild ning algab suur St. Kilda tee, mis suundub sama pühaku nime kandva supelranna poole lahe kaldal. Ühel pool St. Kilda teed laiuvad Melbourne'i tööstusrajoonid, teisel pool aga ulatuslikud pargialad, muu hulgas ka Kuninglik Botaanika-aed.

Muruväljad on lopsakalt rohelised, puud seisavad harvades gruppides ning alleedena. Täiesti inglispärased vaated. Ideaalne maastik golfiväljakute jaoks. Ja peaaegu ei näegi pargiala, kus viimaseid poleks. Mängitakse väikeste salkadena, golfikepikäru enda järel vedades kõnnivad inimesed värskes õhus, eemal linnakitsikusest ja kärast, kilomeetrite viisi mööda rohumaid ja tundub, et kui hästi teraselt kuulata, võib kõrv püüda tasast naksumist, mille saatel vähehaaval annavad järele nende igavesest tõtust ja distressidest pingul närvid.

St. Kilda tee ääres seisab ka Melbourne'i sõjamemoriaal, veider püramiidjas sammasportikusega hauakamber. Seda hüütakse *Shrine of Remembrance*, mis tähendab mälestuse pühamut. See on suur ja raske-

VLADIMIR BEEKMAN

pärane ehitis, laiadest kiviplaatidest teed jooksevad ümber hauakambri. Püramiidja katuse tipp kannab risti.

Ainult pisut maad eemal seisab tee ääres hoopis pisike mälestusmärk, mis aga südant liigutab. Vaevalt inimesekõrguse kivipostamendi otsas on pronksist eeslike, kes, kael kumaras, veab tema seljas istuvat, jõuetult tahavajunud peaga haavatut, viimast toetab kõrval astuv eesliajaja — sõdur, välimunder seljas ja inglise tüüpi kiiver peas.

See mälestussammas on püstitatud Esimese maailmasõja lihtsõdurile John Simpsonile. Veriste võitluste ajal türklastega Gallipoli poolsaarel vedas ta tulistamist pelgamata ööd kui päevad oma halli eesliga eesliinile joogivett ning tõi sealt tagalasse haavatud sõdureid. Selle argipäevase sõjatöö juures nad hukkusidki.

Austraalias pole ühtki suuremat linna, kus puuduks mälestusmärk maailmasõdade langenuile. Oleme harjunud arvama, et sõjatandritest kaugel asetsev manner on kahe eelmise inim põlve veristest võitlustest eemale jäänud ega tea sõjast midagi. See on ekslik arvamus. Nii olid üksnes Gallipoli lahingutes liitlaste poolel langenud 35 000 sõdurist 8500 austraallased. Üldse võttis Esimese maailmasõja lahingutest osa 330 000 Austraalia sõdurit, neist langes tervelt 60 000 ja ligi 167 000 sai haavata või mürgitati gaasidega. Nende mälestust tähistatakse iga aasta 25. aprillil ANZAC-i päevaga. Nimelt sel päeval 1915. aastal maabus türklaste valduses oleva Gallipoli poolsaare rannikul Austraalia ja Uus-Meremaa armeekorpus (ANZAC — *Australian and New Zealand Army Corps*). Veel suurem oli Austraalia panus võitluse teljeriikidega Teise maailmasõja päevil. Noil aastail kuulus tervelt üks miljon inimest Austraalia seitsme miljoni suurusest elanikkonnast relvastatud jõudude või nende abiteenistuste koosseisu ning ka austraallaste kaotused — eeskätt Vaikse ookeani ja Kagu-Aasia sõjatandreil — olid väga suured. Esimesed Austraalia lennuväeüksused saabusid Inglismaale detsembris 1939 ning võtsid osa õhulahingutest Inglismaa pärast augustist oktoobrini 1940. Austraalia maaväed võitlesid Liibüas ja Tobruki all, Kreeka ja Kreeta saarel, Lähis-Idas ning Malaias.

Omamoodi sümboolne Austraalia osavõtule kahest maailmasõjast tundub olevat ristleja «Sydney» saatuse.

Esimese maailmasõja alguskuudel möllas liitlaste ühendusteedel India ookeanis Saksa kergeristleja «Emden», uputades kõigest kahe kuuga 17 laeva. 1914. a. novembri algul, kui Austraaliast oli parajasti väljunud 38 transpordilaevast koosnev konvoi Austraalia ja Uus-Meremaa väeosadega, kes suundusid Suessi poole, püüdsid laevade raadiojaamad äkitselt kinni SOS-signaali Kookosesaare raadiojaamalt: saarele lähenes tundmatu laev. Ristleja «Sydney» konvoi eskordist sai käsu liikuda Kookosesaare, väikese koralliatolli juurde India ookeani ekvatoriaalvetes. Seal toimuski 9. novembri hommikul merelahing, milles «Emden» uputati.

Teise maailmasõja ajal võttis ristleja «Sydney» algul edukalt osa Briti laevastiku Vahemere-eskaadri sõjategevusest ja uputas juulis 1940 koguni Itaalia ristleja «Bartolomeo Colleoni», kuid hukkus ise koos kogu meeskonnaga tagasiteel Austraaliasse 1941. a. novembrikuus — arvatakse, et pärast lahingut Saksa sõjalaevaga.

Ka mandrit ennast puudutas sõja hingus. Pärast seda kui Malai saa-

restik tervenisti oli jaapanlaste kätte langenud, rippus Austraalia kohal sissetungioht. See tuli pealegi põhjast, kus raskesti ligipääsetavail aladel oli elanikke hõredalt ja kaitset peaaegu võimatu organiseerida. Mõni nädal pärast Darwini pommitamist andsid Jaapani lennukid löögi veel kahele looderanniku linnale, nendeks olid Broome ja Wyndham. Austraallased alustasid kannatadasaanud linnade elanikkonna evakueerimist, ühendusteede kehvuse tõttu teostati seda õhu teel.

Sellepärast pole midagi üllatavat austraallaste suhtumises sõjasse ja langenute mälestusse.

Üldistuste tegemine on suurem kunst, kui esimesel pilgul paistab. Peaaegu alati on targem viimast sõna mitte välja öelda, jätta see vaatajale-lugejale-mõtlejale endale. Vastasel korral varitseb oht muutuda öönsakõlaliseks või banaalseks.

John Simpsoni väike ausammas liigutab igaüht, kes tema juurde satub. Tõsi on muidugi see, et kõigile simpsonitele, kes sõtta jäid, sambaid ei püstitata. Aga seda Melbourne'i monumenti vaadates kannab inimene täiesti endastmõistetavalt oma austuse ja kurbuse üle suure sõja reamehele üldse, inimesele sõjas, mis on isendast traagiline nähtus.

Pole sugugi lihtne vähesega paljut ära öelda. Hoopis sagedamini tuleb välja vastupidi: paljusõnalise jutuga öeldakse ära hoopis vähe. Eesliajajast lihtsõduri mälestussammas aga viib mõtted ühtlasi kõigile neile Eestimaaltki pärit vanaisadele ja vanaonudele, kes said ilmasõja ajal surma Karpaatides või jäid teadmata kadunuks Ida-Preisimaal.

Melbourne'i südalinnas on kindlalt välja kujunenud ainult tänavatevõrk. Hoonestus jätab pisut kummalise mulje. On kümneid täiskaas-aegseid kõrghooneid, funktsionaalseid piki- või põikitriibulisi püsttahukaid, kuid neid lahutavad asümmeetrilised alad, täis vanu häid 4—5-korruselisi kivimaju. Viimased kannavad ilmset sajandivahetuse Euroopa pitserit, mõned on punasest tellisest ja mõned valgete sammastega. See on vana Melbourne, mis ainult pikkamisi ja vastutahtmist annab ruumi pilvelõhkujatele. Teisal hakkavad tänavate ääres silma tühikud, kust vanad majad juba lammutatud, nende asemed aga parkimisplatsideks tasandatud, sest kõrvale kerkinud pilvelõhkujates käib töö ja asju ajamas kümneid kordi rohkem inimesi, kui käis vanades väikestes majades, mis enne neid siin seisid.

Nõnda on Melbourne'i kesklinna siluett üsna ebaühtlane ja hambuline. Küllap on paratamatus see, et iga aastaga järjest rohkem kaob vanu ja suhteliselt madalaid äri- ja eluhooneid, mis seni on linnale kahtlemata euroopalikku õdusust andnud. Uute hoonetega tungib sisse justkui midagi ameerikalikku.

Praegu on linna kunagisest inglispärasest ilmast küllalt palju järel. Swanstoni tänav, mis kesklinnast Printsessi sillale viib, on enamjaolt säilitanud endise näo. Veidi maad enne silda läheb siit risti üle Flindersi tänav ja nurga peal on linnaraudtee Flindersi tänava jaam, tore punane telliskivihoon, mille perroonide ja vedurite romantikast tulvil atmosfääri on koguni kasutatud mängufilmi «Flinders' Street Station»

VLADIMIR BEEKMAN

väntamiseks (muide, üllatavalt kena viis kaduva maailmapildi ja maailmatunnetuse jäädvustamiseks).

Swanstoni tänav on lai, tema laiadel kõnniteedel kasvavad iidsed lehtpuud. Nende tohutud tüved on ümbritsetud mugavatest lakitud seljatagedega pinkidest, kus on mõnus jalgu puhata ning jälgida möödatõttavat linna nii, nagu seda püstijalu kunagi teha ei saa. Siin istuvad alati kaelakuti mõned paarikesed, mõlemal sugupoolel ühteviisi pleekviiruliselt «popid» teksaspüksid jalas, siin tõmbavad hinge pakkidega koormatud sisseostulised pereprouad, siin vaatavad ilma ja inimesi kasinalt-kasitud pensionärid, kes äsja kepile toetudes alla astusid Austraalia ja Uus-Meremaa pangakontori massiivsest graniittrapist, kui hoiuseprotsent hoiuraamatusse kantud.

Piki jõekallast vasakule jookseb Batmani avenüü. Selle taga haljendab avar Yarra park, mille keskel seisab olümpiamängudest tuntud Melbourne'i Cricket Groundi staadion.

Staadion on väljastpoolt justkui lõpmatult suur viiekorruseline ümarik tornhoone. Selle peasissepääsu valvavad kaks kuuekorruselist lampkatusega telliskivitorni, ümberkaudu laiuvad puude all otsatud parkimisplatsid. Staadionil on 120 000 kohta, nõnda siis koguneb siia ka autosid vastaval hulgal. Peasissekäigu-esine parkimisplats on reserveeritud spordielu juhtidele, otse asfaldil teatavad autosuurustesse riskülikuisse valge värviga maalitud kirjad, et see koht on esimehe, see aseesimehe, need aga juhatuse liikmete päralt. Staadioni välisseinale peasissepääsust vasakul on üles seatud tohutu mustadest graniitplaatidest tahvel, kuhu on sisse raiutud kõigi siin staadionil 1956. a. olümpiamängudel kuldmedali saanud sportlaste nimed.

Cricket Ground on põhiplaanilt ringikujuline. Staadioniväljak on kohandatud austraalia jalgpalli tarvis. Selle mängu sünnipaigaks on Melbourne, algust tehti siin 1858. aastal endiste ragbimängijate poolt. Mänguväljaku suurus on 200×160 jardi (180×144 m), seega peaaegu kaks korda suurem meie jalgpalliväljakust. Meeskonnad koosnevad kumbki 18 mängijast, mängitakse 4 neljandikaega à 25 minutit, mingeid mänguhoogu pidurdavaid sisseviskeid ja lahtilööke ei tunta. Pall on oliivikujuline nagu ragbis, seda püütakse kätega, söödud on väga pikad, tihti 50—60 meetrit, neid püütakse kõrgele õhku hüpates. Nõnda on see mäng üpris jõuline, tema populaarsus Austraalias jääb ületamatuks, vahest ainult hobuste võiduajamised suudavad pealtvaatajate arvult konkureerida. Euroopa jalgpall on siin mõistagi päris varju jäänud — austraalia loomusele on nii selle väljak kui ka reeglid kitsad nagu vana särgikrae.

Aga austraalia jalgpall ehk *Aussie Rules*, nagu seda üldiselt hüütakse, tõmbab inimesi staadionidele, Melbourne'is on praegu tervelt 12 juhtliiga meeskonda, kes peavad võistlusi iga nädal, oma meeskond ei puudu ühelgi linnal ega alevil. Sest kui austraallased juba spordi alal midagi teevad, siis teevad nad seda tõsiselt.

Statistika ütleb, et Austraalias on ühtekokku 150 000 ujujast võistlussportlast ning et 30 000 tenniseväljakul käib pidevalt kuni 300 000 registreeritud võistlejat.

Üheks näiteks võiks olla ka puuraievõistluste traditsioon.

Asi sai alguse 1870. aastal Tasmaania puuraidurite Joe Smithi ja

Jack Biggsi omavahelisest vaidlusest Ulverstone'i alevi õlletrahteri tagakambris. Vaieldi selle üle, kumb on kirve käsitemises kangem. Kihlveo suurusega 25 naela võitis Joe Smith, ja sestpeale hakkas võistlemine kiiresti levima. Nõil aastakümneil raiuti Tasmaanias ning Austraalia idaranniku metsarikastel aladel palju metsa, tuhanded mehed teenisid endale leiba kirvega ja olid selle viibutamises väga vilunud. Jaanuaris 1974 peeti samas Ulverstone'is maha juba maailmameistrivõistlused, millest võtsid osa Austraalia, Uus-Meremaa, USA ja Kanada puuraidurid. Võistlusaladeks on püstpalgi raiumine, lamava palgi poolitamine sellel seistes ning puu langetamine. Maailmameistrivõistlustest osavõtjaid oli 300 ning võitude koguväärtus sedapuhku 20 000 dollarit.

Puuraidurite juures sai omavahelisest jõuproovist võistlus-sport. Nii pole see küll veeremänguga, kuid sellele vaatamata on viimaselgi tähtis osa Austraalia elulaadi juures.

Veeremäng, *bowling*, ei nõua midagi peale tasase muruväljaku, rahuliku meele ja puumunade, mida veeretada. Seda kõike leidub igal pool. Sajad ja tuhanded inimesed, eeskätt elatanud, kellele ujumine, purjetamine ning ka golf tunduvad juba liiga pingutavad, käivad vabadel tundidel värskes õhus ja päikese-paistel ennast liigutamas. Kõikjal on veeremänguklubisid. Ringi sõites näeb tihti lahedais valgeis rõivastes inimesi haljendavil muruväljakuil veeremängu mängimas. See on suhtlemisviis ja ajaviide, mõnu ja tervis.

Naiivne oleks nüüd küll kinnitada, et nimelt veeremäng on kergitanud austraallaste keskmise eluea kõrgele. Aga küllap on seegi kaasa aidanud.

Üldse paneb järele mõtlema, kui näed helesiniseid ujumisbasseine ja haljendavaid golfivälju, tenniseväljakuid ning veeremänguplatse, mis kõik on avatud tavalisele inimesele, kes tipp-spordi jaoks nii ealt kui ka eeldustelt täiesti perspektiivitu. Sest võimalus iseenda lustiks meelisalaga tegelda kuulub kahtlemata kaasaegse terve eluviisi juurde.

Küllap järjest rohkem. Sest enam ei pea inimene oma igapäevase leiva eest rügama pimedast pimedani. Tal on nädalas kaks tervet päeva ja veel hulgaliselt vabu tunde iseenda jaoks. Ning pärast aktiivse tööperioodi lõppu on tal veel elujõulise pensionäri aastad. Neid peab kuidagi mõistlikult sisustama, sest kui inimesel pole vabal ajal ennast kuhugi panna, muutub see vaba aeg mõttetuks.

Inimene on ju mõistusega olend. Ta ei saa leppida väljavaa-tega, et võib oma vabad hetked lihtsalt maha süüa, maha juua või maha magada.

Ent kui juba räägitud, et Melbourne on seesuguse eht-austraalia-liku nähtuse sünnipaik nagu *Aussie Rules*, siis tuleks tingimata mainida veel üht asja, mis siit alguse sai. Selleks oli kurikuulus küüliku-tenuhtlus, millest ei lähe mööda ükski varasem Austraalia kirjeldus.

Küülikud toodi sellele mandrile kapten Phillipi «esimese eskaad-

riga». Aga need ei saanud veel edasise hädaohu põhjustajaks. Asi on selles, et koloonia algusaastail olid toitlusolud üpris kehvad ning hästi paljunevad küülikud söödi lihtsalt viimseni ära inimeste poolt, kes pideva alatoitluse all kannatasid.

Laiema leviku said kodujänesed kõigepealt Tasmaanias. Sealt töid John Batmani esimesed kolonistid nad 1835. a. paiku kaasa Port Phillipi asundusse. Kümme aastat hiljem kaebas ajaleht «Port Phillip Patriot» juba, et paljud küülikud on leidnud endale pesitsuspaiga linna politseimaja all ja seal hirmsasti paljunenud. Kuid veel ei nähtud selles mingit ohtu. Sel ajal mõistis Melbourne'i kohus veel koguni kümme naela trahvi kodanikule, kes oli maha lasknud mister John Robertsonile kuuluva küüliku. Saatuse pilkena kõlab, et kõigest mõni aasta hiljem läks samale mr. Robertsonile maksma 5000 naela paljas katse küülikutest oma maatükil lahti saada. Katse pealegi ebaõnnestus.

Sestpeale ei andnud küülikud enam asu. Üks linnalähedane farmer, kes 1859. a. laskis oma maadele lahti 13 küülikut, tappis neid kõigest kolme aasta möödudes juba 20 000 tükki ning tema enda hinnangul jäi sinna veel vähemalt kümme tuhat alles. Melbourne'i juurest levisid küülikud igasse ilmakaarde. Paarikümne aastaga vallutasid nad peaaegu kogu Austraalia, vaatamata sellele, et nende vastu võitlemiseks rakendati kõiki võimalikke abinõusid: mürke, püüniseid, kütte ja tuhandete kilomeetrite kaupa võrkaedu.

Miks nad nõnda kiiresti paljunesid? Põhjusi selleks oli mitu. Kõigepealt soodus kliima, mis lubas küülikuil aasta ringi poegida ja piisavalt toitu leida. Teiseks, kiskjate peaaegu täielik puudumine uuel mandril. Dingo üksinda ei suutnud küülikute arvukust piirata.

(Järgneb)

Konstantin Simonov

SÕJA ERINEVAD PÄEVAD

28. novembril saab kuuekümnendaastaseks Lenini preemia ja mitmete riiklike preemiade laureaat, romanist, näitekirjanik, publitsist ja poeet Konstantin Simonov.

Simonovi looming on eesti lugejale vägagi hästi tuntud, suurem osa tema teostest on meiekeelsena välja antud või lavalaudadel olnud. Siiani on aga tõlkimata ta viimane teos, mis on ilmunud pika aja kestel ja lõpuks saanud üldpealkirjaks «Sõja erinevad päevad». Tegemist on Konstantin Simonovi sõjapäevikuga, ja selle tema töö võib julgesti asetada nõukogude dokumentalistika esiritta. Igatahes Suurest Isamaasõjast ei ole keegi paremat, sügavamalt ja otsekohesemat dokumenti kirjutanud.

Kõige viimasena jõudsid ajakirja «Družba Narodov» vahendusel lugejani need leheküljed päevikust, kus autor kirjeldab ja meenutab sõja alguskuid. Autori enda sõnade kohaselt on ta lähtunud peatselt pärast kirjeldatud sündmuse, 1942. aasta kevadel kirjapandud päevikutekstist, millele lisanduvad lõigud rindemärkimkest, kirjavahetusest ja — väga olulise komponendina — tänase Simonovi mõtisklused, arutlused, arhiivimaterjalidele tuginevad täiendused.

Oma eessõnas rindepäeviku sellele osale rõhutab Simonov:

«Kui on tõsi, et ei saa õigesti hinnata neljakümne viienda aasta sündmuse, unustades neljakümne esimese aasta, siis samavõrra õige on ka vastupidine: võimatu on mõtestada sõja alguskuid, unustades Berliini langemise. Need, kes hukkusid neljakümne esimesel, ei saanud seda iialgi teada. Kuid meie teame!»

Alljärgnev katkend «Sõja erinevatest päevadest» on päeviku kolmas peatükk. Sõja algul määrati Konstantin Simonov ühe piiril paikneva armee ajalehe kaastöötajaks, kuid sinna ta ei jõudnud, sakslased olid armee juba sisse piiranud. Simonovist sai esialgu Läänerinde ajalehe «Krasnoarmeiskaja Pravda» kaastööline, ühtaegu oli ta «Izvestija» korrespondent. Töö «Krasnaja Zvezda» korrespondendina ootas alles ees.

Mogiljovis oli meeleolu läinud ärevaks. Teatati, et ligi sada Saksa tanki ja jalavägi murdsid Bobruiski lähistel meie rindest läbi ja forsseerisid Berezina. Kogu öhtu ja öö läbisid linna evakueeruvad tagalad. Dnepri järsul kaldal asuvas trükikojahoones oli kuulda, kuidas vankrid ja veoautod kõmistavad puusillal.

Sõitsin trükikojast metsatukka, kus asus toimetus, ja sain seal teada, et peame koos rinde staabiga ümber paiknema kuhugi Smolenski lähedale.

Siiasamasse metsatukka kogunesid äsja Moskvast päralejõudnud

KONSTANTIN SIMONOV

Surkov, Kriger, Troškin, Skleznjov, Beljavski ja, kui ma ei eksi, Fjodor Levin.

Keskpäevaks oli toimetuse kraam laotud veoautodele ning meie kolonn võttis suuna Smolenskile. Enamalt jaolt sõitsime külavaheteedel. Rännaku ajal saime teada, et eelmisel ööl oli tapetud üks meie toimetuse autojuhtidest ja surmavalt haavatud toimetaja asetäitjat pataljonikomissar Lihhatšovi. See juhtus Mogiljovi ligidal. Nad peeti tee peal kinni ja parajasti, kui Lihhatšov ulatas dokumente kontrollimiseks, tühjendati nende pihta mauser. Juht sai otsekohe surma, Lihhatšov surmavalt haavata. Kuidas see kõik juhtus, sellest jõudis ta rääkida hospitalis.

Tuli välja, et peale kuulduste diversantidest olid olemas ka diversandid ise, ja nagaani dokumentide kontrollimisel laskevalmis hoida polnudki nii väga naeruväärne.

Kuid ikkagi kaasneb kurvaga tihti naljakas. Nõnda ka seekord. Peatselt pärast seda, kui olime saanud teada meie toimetust tabanud õnnetusest, jäi meie poolteisetonniline kolonnist mõni kilomeeter maha, ja äkki hüppas meie ette teele keegi taat. Dokumentide kontrollimine selgitas, et tegemist on siinse kolhoosi parteiorganisatsiooni sekretäri-ga. Saanud meid peatuma, hakkas ta kinnitama, et eespool on maandunud sakslaste diversioonigrupp ja et see grupp tulistas teda äsja.

Me ronisime autost maha, võtsime vintpüssid ja auto hakkas tasapisi edasi liikuma, meie aga läksime ahelikus kahel pool teed. Meid oli autos oma pool tosinat meest, ei mäleta täpselt, kes just, mäletan ainult Susterit, valjuhäälselt ja lustakat meest, kes hiljem jäi Vjazma piiramisrõngas teadmata kadunuks. Sakslasi me ei kohanud, aga umbes kolme kilomeetri järel nägime teel seisvat veoautot. Selgus, et sellel olid teineteise järel lõhkenud kaks kummi ja needsamad olidki need saksa diversandid, kes valvsat vanameest tulistasid. Saime suutaie naerda, siis ronisime autokasti ja jätkasime sõitu.

Südamel oli väga nukker tunne. Külavaheteid pidi keerutades sattusime kohtadesse, kus sõjaväeautosid polnud veel peaaegu üldse nähtud, rahulikesse küladesse ja pisilinnadesse. Me sõitsime kirdesse, tagalasse. Ja oleks pidanud nägema, milliste ärevate pilkudega saatsid meie autosid majadest väljunud inimesed. Iseäranis olid ärevuses Šklovi elanikud. See oli tilluke röpasevõitu linn, kuid seetõttu, et päike paistis, tundus ta ikkagi rõõmsaimelisena. Me sõitsime läbi linna ja ustel seidsid ehmunud juuditarid ja küsisid meilt pilkudega: kas peavad nad oma kodud maha jätma või mitte?

Ühe maja juures me peatusime, et janu kustutada, ja seal sõnati meile kuuldavalt seda, mida seni oli öeldud üksnes silmadega. Küsiti: «Kusmaal on sakslased? Kas nad tulevad siia? Võib-olla on aeg lahkuda, öelge meile tõtt.» Ja me ütlesime neile seda, mida sellel päeval pidasime tõeks — ütlesime, et sakslased on kaugel ja siia neid ei lasta. Kust võisime teada, et nimelt sellesama Šklovi ligidal murravad sakslased mõni päev hiljem läbi meie kaitseliini, mis kulges Orša ja Mogiljovi vahel.

Smolenskist sõitsime läbi hilisõhtul. Liikusid kuuldused, et Smolenskist pole pärast sakslaste pommirünnakuid jäänud kivi kivi peale. Tegelikuses polnud see nii. Sel õhtul ma peaaegu ei näinud Smolens-

kis purukspommitatud hooneid. Kuid mitu kesklinna kvartalit oli täiesti lagedaks põlenud. Ja üldse oli veerand linna maha põlenud. Nähtavasti pommitasid sakslased Smolenskit peamiselt süütepommi-
degaga.

See oli esimene linn, mida nägin alles suitsevana. Siin tundsin esimest korda tuleasemete, põlenud raua ja tukkide lehka, millega hiljem tuli harjuda.

Kõrgel taevas undasid lennukid. Me sõitsime parajasti künkaveerult alla raudtee poole, kui nägime, et Smolenski teises servas sööstavad üles raketid. Tähendab, diversandid olid ka siin platsis.

Me sõitsime veel kilomeetrit viisteist teispoole Smolenskit, pöördu-
sime siis teelt kõrvale madalasse niiskesse metsa, laotasime telkmant-
lid murule ja uinusime otsekohe.

Järgmisel päeval lugesin poliitosakonnas läbi radistide poolt eestrist üleskirjutatud Stalini kõne. Mäletan selgesti, mida ma noil hetkil tundsin. Esimene tunne oli, et selle kõnega, milles räägiti partisaniliikumise alustamisest vallutatud aladel ja rahvakaitseväge organiseerimisest, on pandud piir tohutule lõhele, mis oli tekkinud ajalehtede ametlike teade-
dete ja sakslaste poolt tegelikult juba vallutatud territooriumi suu-
ruse vahel.

Seda oli raske lugeda, kuid meile polnud see nagunii saladus ja teadmine, et tõde on lõpuks välja öeldud, tõi siiski kergendust.

Teine tunne: me mõistsime, et seesugused meil peas keerlevad oletused, nagu oleksid puruks löödud ainult meie eelväed, nagu valmistutaks kuskil võimsaks vastulöögiks sakslaste pihta, ja kui mitte täna, siis homme kihutatakse nad läände; et kõik taolised kuuldused, nagu tun-
giks Lõunarinne sedaaegu peale, nagu oleks Krakov juba vallutatud ja nõnda edasi, — et kõik see pole midagi muud kui meie kujutluse vili. Liiga palju erines sõja tõeline algus sellest ootuspärasest al-
gusest, milleks olime end aastaid valmistanud...

Ka seda oli masendav tõdeda. Kuid selles oli ikkagi mingi selgus. Sai selgeks, et sakslastega tuleb sõidida selle abil, mis on käepärast, laskmata ennast petta mingitest lootustest Lõuna- või Looderinde kujutletavale edule. Kõikjal oli niisamuti kui meil, siin veidi halvem või veidi parem. Ja loota ainult omaenda jõule.

Kuid nendest tunnetest käis üle veel üks, peamine. Meenus sõja-
eelne aeg ja Šverniki kõne kaheksatunnise tööpäeva kehtestamise kohta. Seal ei räägitud, et kaheksatunnine tööpäev kehtestatakse töö-
tajate soovil, kes on tüdinud töötamast seitse tundi; seal räägiti, et sõda on ukse ees ja ränk riiklik vajadus sunnib üle minema kaheksa-
tunnisele tööpäevale. See tähendab, räägiti täit tõtt ega suletud selle ees silmi. Mulle on alati tundunud, et just nimelt nõnda tulebki raha-
vaga rääkida, et nõnda me saame kõik paremini aru.

Kui ma lugesin läbi Stalini 3. juulil peetud kõne, siis tundsin, et see on kõne, kus ei varjata midagi, kus rahvale öeldakse kogu tõde ja öeldakse seda nõnda, nagu ainuüksi võibki öelda sellises olukorras. See rõõmustas. Tundus, et niisuguse julma tõe väljaütlemine sellises masendavas olukorras annab tunnistust meie jõust.

Ja veel üks tunne. Meeldis, läks väga südamesse pöördumine: «Minu sõbrad.» Nõnda ei olnud meil kõnedes enam ammu räägitud.

Me istusime metsas. Pea kohal undasid vahetevahel lennukid. Muidugi, me ei teadnud, kuidas kõik edaspidi läheb. Ja mina ei teadnud, et neljakümne teise aasta aprillis istun Moskvast ja dikteerin oma päevikut. Kuid tollal, pärast seda kõnet, mõtlesid, et lähed ja hakkad võitlema ja sured kui vaja, ja taganed kas või Valge mereni või Uraalini välja, kuid kuni oled elus, ei alistu. Selline tunne oli tollal...

Kui ma nüüd, rohkem kui kolmkümmend aastat hiljem näitasin Aleksei Surkovile ja teistele mu rindeseltsimeestele neid päevikulehekülgi, läksid nende meenutused lahku: kas kohtusime nendega tookord metsas Mogiljovi ligidal või oli see juba teispool Smolenskit.

«Läänerinde vägede lahingutegevuse päevikus» on märgitud, et rinde staabi mõlemad ešelonid lahkusid Smolenski piirkonda, Gnezdovo sanatooriumi, 2. juulil. Fakte kõrvutades järeldan, et sõitsin teiste «Krasnoarmeiskaja Pravda» kaastöölise hulgas Mogiljovist välja kas 2. või 3. juulil ja Stalini kõnet rinde poliitvalitsuse radistide üleskirjutuses lugesin Smolenski lähedal metsas.

Lugedes nüüd üle seda kohta päevikus, kus on juttu Stalini kõnest, ei tekkinud mul tahtmist iseendaga vaidlusse astuda. Mulle tundub ka praegu, et mu tollane suhtumine sellesse kõnesse üldiselt võttes vastas tema tähtsusele tollel raskel ajaloohetkel.

Viimastel aastatel on mul tulnud kuulda ja lugeda kirjanduses ning perioodikas mitmesuguseid tõlgitsusi tööga, et Stalin esines kõnega alles sõja kaheteistkümnendal päeval, lastes sõja esimesel päeval esineda Molotovil. Nende tõlgitsuste hulgas on ka selline, et Stalin kaotas sõja alguspäeval täiesti närvid, ei tegelnud riigiasjadega ja ei võtnud osa sõja juhtimisest.

Ma ei hakka arutama mulle tundmatuid fakte, kuid psühholoogiliselt ei tundu säärane seletus mulle usaldusväärne. Arvan, et Stalini puhul on õigem kõnelda teda tabanud vapustuse sügavusest. Seda vapustust kogesid kõik. Kuid Stalinit tabanud vapustust süvendas asjaolu, et tema õlul lasus kõige suurem osa vastutusest juhtunu eest. Selles, et ta seda mõistis, ma ei kahtle, kuid ma lihtsalt ei suuda uskuda, et Stalin võis sõja esimesel nädalal olla täiesti teovõimetu, võis maa juhtimise sinnapaika jätta.

Ja seda, et ta oma kõne pidas alles sõja kaheteistkümnendal päeval, ei seleta ma mitte asjaoluga, nagu polnuks ta varem suuteline end kõnepidamiseks kokku võtma, vaid sootuks muuga. Tunnetades oma autoriteedi jõudu, mis kõigest hoolimata püsis ka neil päevil, ei tahtnud Stalin sellega riskeerida. Ta ei tahtnud ise esineda raadios, pöördudes kogu maa ja maailma poole, enne kui hirmsatest, meid iga tund tabavatest ootamatustest tulvil olukord ei selgu vähemalt niigi palju, et sellele hinnangut andes ja edaspidiseks sihte seades ei oleks ta hiljem sunnitud hakkama oma sõnu tagasi võtma.

Kas osales neis kaalutlustes isiklik moment? Ilmselt küll. Kuid olen kindel, et peamine oli selle otsuse riiklik otstarbekus.

Et kuigivõrd taastada olukorda, milles me kuulsime või lugesime Stalini kõnet, toon mõned väljavõtted nende päevade sõjaväedokumentidest.

KONSTANTIN SIMONOV

Bresti lähistelt taganenud, Läänerinde koosseisu kuulunud 4. armee poliitettekandes, mis kannab 4. juuli kuupäeva, on öeldud, et armee üksused «jõudsid uutesse formeerimisrajoonidesse isikkoosseisu ja relvastuse täiendamiseks. 6. laskurdiviisi. Olemas... 910 meest, täiskoosseisust puudu 12 781 meest. 55. laskurdiviisi. Olemas 2623 meest, puudu 11 068 meest.» Kui ka arvestada, et hiljem jõudsid piiramisrõngast armee formeerimisrajooni veel tuhanded ja tuhanded mehed, tunnistavad need 4. juuli andmed ikkagi, kui väga raske oli olukord.

Eelmist, 3. juuli kuupäeva kannab minu poolt arhiivist leitud sellesama armee 75. laskurdiviisi komandöri, kindralmajor S. Nedvigini kiri armee juhatajale kindral A. Korobkovile, 4. armee endise staabiülema kindral L. Sandalovi mälestustes mainitakse mitu korda kiitvalt seda taganemise ajal visalt võidelnud diviisi. Dokumentidest nähtub, et juulikuu alguseks oli diviisis rivisse jäänud ligi neli tuhat võitlejat ja komandöri. Nedvigini kiri annab ettekujutuse sellest, mida tundis ja mõtles sõja kaheteistkümnendal päeval ühe sellise diviisi komandör, kes oli taganenud lahinguid lüües otse piiri äärest.

«Seltsimees kindralmajor, lõpuks avanes võimalus panna paberile paar sõna möödunud ja praegustest päevadest. Punane ümbrik¹ hiline, ja sellest kogu tragöödia alguse saigi! Väeosad sattusid löögi alla hajutatult. Isiklikult juhtisin 22. kuni 27-ndani lahingut jõu poolest ülekaaluka vaenlasega. Kütteainete ja laskemoona puudumine sundis jätma kõik soodesse ja tegema vaenlasele kasutamiskõlbmatuks.

Praegu võtsin käputäie meestega enda kätte ja kaitsen Pinski linna, siiani ilma vaenlasepoolse surveta. Mis sellest välja tuleb, on raske öelda.

Täna sain käsu minu allutamiseks 21. armeele. Siiani pole kedagi näinud ja kellegagi rääkinud, kuid ootan esindajaid.

Meeleolu on reibas ja rõõmus. Praegu tegelen mõnede üksuste lahingukorda seadmisega. Pärast neid lahinguid on staapi jäänud 50—60 protenti töötajaid, ülejäänud on surma saanud.

Soovin täielikku edu teos. Teie esindajat informeerisin üksikasjalikult.

Kommunistliku tervitusega
kindralmajor Nedvigin.»

Kahtlemata õhkub sellest osati ametlikku, osati isiklikku laadi kirjast sügavat kibestust. Kuid teiselt poolt, lugedes seda kirja, ei saa jätta nõustumata ka Guderianiga, kes kirjutas oma raamatus «Sõjas Venemaaga saadud kogemused» vene kindralitest ja sõduritest, et «nad ei kaotanud meelegindlust isegi 1941. aasta äärmiselt raskes olukorras».

Informatsioonibüroo teadaandes, milles jutustati esimesest reaktioonist Stalini kõnele, rõhutati ühtaegu meie vastupanu jõudu sakslaste pealetungile: «Kõikjal kohtab vaenlane meie vägede ägedat vastupanu, kahurväe hävitavat tuld ja Nõukogude lennuväe purustavaid

¹ Mõeldud on ümbrikku, mis sisaldas lahingukäsku sõjategevuse alguse puhuks.

lööke. Lahinguväljale jäävad tuhanded sakslaste laibad, lõomavad tankid ja allatulistatud vaenlase lennukid.»

Sõna «kõikjal» ei peegeldanud olukorra kogu raskust. Sakslased kohtasid meie vägede ägedat vastupanu, kuid mitte kõikjal.

Ent ei maksa unustada ka muud. Saksa dokumendid maaväe kaotustest Teises maailmasõjas tunnistavad, et Idarinde lahingute esimese kuuekümne päevaga kaotas Saksa armee niisama palju sõdureid, kui palju ta oli kaotanud eelneva kuuesaja kuuekümne päevaga kõikidel rinnetel, see tähendab Poola, Prantsusmaa, Belgia, Hollandi, Norra, Taani, Jugoslaavia, Kreeka vallutamisel, kaasa arvatud lahingud Dunkerque'i pärast ja Põhja-Aafrikas. Kaotuste suhe on rabav — üks üheistkümnele.

Rääkides sellest, ei unusta ma meiepoolsete kaotuste ränkust. Toon need arvud lihtsalt meenutamaks, et kuigi Saksa kindralstaabi ülem kindral Halder tõttas 3. juulil oma päevikusse kirjutama: «Ei ole liialdus öelda, et kampaania Venemaa vastu on võidetud», algas see kampaania ikkagi kaotustega, milliseid fašistlikud armeed polnud juba ligi kaks aastat kestnud Teises maailmasõjas siiani veel kusagil kandnud.

Halder arvas sel päeval, et kampaania on võidetud.

Stalin, nagu kinnitab tema kõne, arvas selleksamal päeval, 3. juulil, et võitlus elu ja surma peale alles algab.

Pöördun tagasi päeviku juurde.

... Järgmisel päeval algas toimetuse laagri sisseseadmine. Püstitati telke, ja Aljoša Surkov näitas esmakordselt meile kõigile, kuidas vana sõdur oskab kõigea hakkama saada. Toitlustamine oli endistviisi kehv ja korraldamata. Söögipoolist nagu oleks olnud, aga söime ometi viletsasti.

Toimetuse ülesandel sõitsin teispool Smolenskit kuskil linna ümbritsevatel metsastunud kõrgendikel asuvasse tankidiviisi. Sõitsime mööda jaamateedest ja laphoonetest, nägime, kuidas laaditi maha arvukalt kahureid; tiriti kõrgendikele raskesuurtükke.

Kui jõudsime pärale, nägime tanki BT-7, mis parajasti ronis vaevaliselt mäkke, ja selle tanki järgi taipasime, et leidsime tankidiviisi asukoha üles. Halhin-Golil olin ma harjunud arvama, et tankibrigaad või -pataljon tähendab eelkõige tanke. Kuid siin tuli sellest ettekujutusest loobuda. Diviisis olid ainult inimesed, tanke aga polnud. See mäkke roniv tank oli, nagu välja tuli, kogu diviisi peale ainus. Kõik ülejäänud olid kas hukkunud lahinguis või õhitud pärast kütuse otsalõppemist. Too üksainus oli siia jõudnud mäletatavasti otse Bresti lähistelt.

Ma rääkisin diviisis paljude meestega; nendest kõnelustest mõistsin, et nad olid võidelnud hästi, isegi rohkem — meeleheitlikult, kuid tankid, mida parajasti pidi välja vahetatama kaasaegsete vastu, olid kevadistel manöövritel ära loksitud. Sõja alguspäeval olid pooled tankid remondis, rivvijäänud aga sõjategevuseks kõlbmatus seisundis.

Ma ei tea, kuidas olid lood üldiselt, kuid selles diviisis oli olukord just nimelt niisugune. Ent hoolimata sellisest täbarast olukorrast astusid mehed ikkagi sakslastega lahingusse. Algul esimesse, siis teise, siis kolmandasse. Ja nõnda päevast päeva poolteist nädalat järjest, kuni

KONSTANTIN SIMONOV

neil ei olnud enam tanke. Siis taganesid nad jala Smolenskisse. Meeste juttude järgi otsustades sundisime, vaatamata sakslaste ülekaalule nii tankide arvus kui ka nende kvaliteedis — diviisis oli ainult BT-7 ja BT-5 —, siiski sakslasi kandma raskeid kaotusi. Diviisis polnud tunda rõhutatud meeoleolu, valitses hoopis raevukas viha selle pärast, et kõik oli nii rumalasti läinud. Mehed ihkasid aegaviitmata saada uued tankid, ümber formeeruda ja kätte maksta.

Üks tankistidest, major, jutustas mulle, kuidas piiramisrõngast välja tulles teda ja mitut võitlejat jahtis rukkipoollul «Messerschmitt». Tulis-tanud nende pihta välja kõik padrunid, püüdis sakslane neid ratastega lõmastada. Major heitis põlluvakku. Kolm korda lendas «Messerschmitt» temast üle, püüdes talle väljalastud telikuga pihta saada. Üks kord see tal õnnestus.

Major kiskus pluusi üles ja näitas mulle kämblalaiust, üle terve selja ulatuvat sinkjat vööti.

Me naasime toimetuse laagrisse, ja kogu õhtu ma istusin ja mõtlesin: kuidas peaksin kõigest nähtust-kuuldust kirjutama? Tahtsin millelegi tugineda, kirjutada meestest, kes kõigi nende ebaõnnestumiste ajal oma kangelas-tegudega sisendasid usku, et kõik muutub paremuse poole.

Nimelt sellise tundega kirjutasin järgmise päeva varahommikul «Izvestija» jaoks oma elu esimese artikli tankistidest...

Päevikus minu poolt mainitud tankidiviisi, nagu mulle nüüd dokumentide põhjal on selgeks saanud, kandis numbrit 30. Sõja esimestest päevadest peale juhatas seda diviisi polkovnik S. Bogdanov. Hiljem tungis nimelt selle mehe — tankivägede marssali S. Bogdanovi — juhtimisel Esimese Valgevene rinde koosseisu kuuluv 2. tankiarmee Berliini ümber haarates loode poolt esimesena linna. See sündis 22. aprillil 1945.

Tollal aga, 1941. aasta juuli algul oli diviisis, mida juhatas polkovnik Bogdanov, isikkoosseisu 1090 meest, neist 300 tankisti; 90 veoautot, 3 traktorit ja 2 tanki T-26, neist üks, nagu dokumentides öeldud, «korrast ära». Minu päevikus oli ebatäpsus: ainuke korrast tank terve diviisi peale polnud mitte BT-7, vaid T-26.

Kirjutan päevikus tankistidelt kuuldu järgi, et esimesel sõjapäeval olid pooled nende tankidest remondis.

Ma ei leidnud arhiivides arve nimelt selle tankidiviisi kohta, kuid sattusin andmetele, mis loovad pildi olukorrast mõnes teises mehhaniseeritud väekoondises.

Sealsamas Läänerindel sõdinud 11. mehhaniseeritud korpuse komandöri kindralmajor Mostovenko ettekandes kirjutatakse, et 22. juunil oli korpuses 3 tanki KV, 24 tanki T-34, seega siis 27 keskmist ja rasket tanki, ning 300 kergest tanki T-26 ja BT. Korpuse komplekteerimiseks saadud kergete tankide mootorid ja käiguosa olid tugevasti kulunud. Ligi viisteist protsenti tankidest oli sõja alguspäevaks hoopis korrast ära. Kui korpus sai teisel sõjapäeval pealetungikäsu, jäeti pool isikkoosseisust maha, sest nende jaoks puudus materiaalosa ja relvastus.

Plaani kohaselt pidi korpust katma 11. segakoosseisuga lennuväedi-

viis, ent kui diviisi saadeti sideohvitser, selgus, et kõik diviisi lennukid on lennuväljadel hävitatud.

Kummati sõjaajaloolaste väidatel see vaid pooleldi komplekteeritud ja peaaegu ainuüksi kergete tankidega relvastatud 11. mehhaniseeritud korpus osales meie vägede aktiivses lahingutegevuses Grodno piirkonnas, kus pealöögi andis «kolmekümne neljadega» relvastatud kindral Hatskilevitši 6. mehhaniseeritud korpus. Nende korpuste ja mõnede teiste meie väeosade tegutsemine Grodno lähistel aheldas sõja esimestel päevadel sellesse piirkonda kuus Saksa diviisi ja suured lennuväejõud ja ajas sakslaste plaanid kõvasti sassi.

Ma mainin päevikus, et tankidiviisis, kus viibisin, ei olnud tunda rõhutatud meeoleolu, vaid valitses pöörane viha ja soov saada uued tankid ja kätte maksta.

«11. mehhaniseeritud korpuse lahingutegevuse päevik» kinnitab, et ka seal valitses pärast samasuguseid raskeid lahinguid samasugune meeoleolu. Oma ettekandes kirjutas kindral Mostovenko:

«Mul on teada, et piiramisrõngast väljatulnud võitlejad ja komandörid on jäetud 21. armee väeosadesse. Oletatavasti on samasugune olukord ka teistes armeedes. Arvan, et meil tuleb mitte ainult fašistide pealetung seisma panna, vaid ka asuda ise pealetungile ja peksta nad puruks nende omal territooriumil. Sellepärast ei või tankistide kaadrit laiali hajutada, vaid see tuleb laskurväeosadest kokku koondada ja asuda tankiväeosade formeerimisele... Eksisteerib oht, et tõtatakse tegema järeldust, nagu oleksid sellised väekoondised, kui seda on mehhaniseeritud korpused, kohmakad ja otstarbetud. Ma pean neid järeldusi ekslikeks, ennatlikeks. Sõja kogemused pole seda tõendanud. Vaenlane rakendab meie vastu oma tankikorpusi ja tankigruppe oma tavalistes operatiivvormides, nagu tegi seda juba Poolas ja Prantsusmaal, ja rakendab neid mitte ilma eduta. Miks siis peaksime meie vaenlase purustamiseks, tema jälitamiseks ja hävitamiseks valmistudes loobuma suurtest mobiilsetest väekoondistest?...»

Nõnda leidsid inimesed pärast esimesi ränku lüüasaamisi endas siiski jõudu uskuda, et ükskord tungivad meie mehhaniseeritud korpused vaenlase territooriumile. Ajalugu näitas, et nad ei eksinud oma usus tulevikku.

... Kirjutanud oma artikli valmis, jätsin selle poiste kätte, et nad annaksid selle edasi «Izvestijasse», ise aga sõitsin selsamal hommikul koos Surkovi, Troškini ja Kurganoviga Borissovi suunas. Kuuldavasti kuskil seal Borissovi lähistel võitles Proletaarne diviis.

Sõitsime «Izvestija» vanal pikapil. Seda juhtis Pavel Borovkov. Ta oli aastat kolmkümmend viis vana, lõbus, kaval ja lausa võimatuseni jutukas. Tunni jooksul rääkis ta uimaseks igauhe, kes istus tema autosse, rääkis või hinge välja. Kui tema kõrvale istus järgmine, rääkis ta uimaseks ka järgmise. Liitati oli tal ohust oma arusaamine. Ta nimelt arvas, et ohtlik on sõita ainult idast läände, läänest itta aga võib sõita täiesti ohutult. Sellepärast kartis ta rinde poole sõites lennukeid, venis kiirusega kakskümmend kilomeetrit tunnis, hoidis ust poikvel ja oli valmis iga hetk autost välja hüppama. Seevastu tagasisuunas sõites arvas ta miskipärast, et läänest itta suunduvat autot ei

KONSTANTIN SIMONOV

hakata pommitama, ja pressis oma pikapist välja peaaegu et kahekümne tunni kiiruse.

Me sõitsime alguses kõrvalteel, hiljem aga, teispool Smolenskit pöörasime Minski autoteele. Teekate oli sakslaste pommidest endistviisi võrdlemisi vähe kannatada saanud. Sakslased ilmselt hoidsid autoteed enda tarbeks. Ja see nende enesekindlus masendas.

Ilma eriliste vahejuhtumiteta jõudsime ristmikule, kus üks tee suundub Oršasse ja sealt edasi Šklovi ning Mogiljovi. Sellel rokaadteel käis metsik liiklus. Sõitsid terved veoautode kolonnid, liikus väga palju kerge- tanke. Me ületasime maantee ja leidsime end metsaservalt. Seal seisis mitu staabitanketti ja asus 73. diviisi staap.

Kuigi diviis polnud veel lahingus olnud ega tuleristseid läbi teinud, oli see täielikult komplekteeritud ja hästi relvastatud kaadridiviis.

Ma meenutasin, et Borissovi lähistelt siitkaudu tagasi sõites nägin esmakordselt just siin positsioonile asunud vägesid. Ja pärinud, mis kuupäevast diviis siin paikneb, kuulsin, et kahekümne seitsmendast. Järelikult nägin tookord sedasama diviisi.

Siiasõit oli võtnud pool päeva. Troškin läks pildistama kaitsetöid. Metsa ees lagedal kaevasid tuhanded talupojad päratut tankitõrjekraavi. Sealt tagasi tulnud, hakkas Troškin pildistama võitlejaid metsas ajalehte lugemas. Need olime toimetusest kaasa toonud. Esimest korda nägin hämmeldusega, kuidas fotokorrespondent töötab. Siia- maale kujutasin naiivselt ette, et fotokorrespondent lihtsalt püüab mitmesuguseid eluhetki ja pildistab neid. Kuid Troškin seadis võitlejaid küll nii-, küll naamoodi istuma, pani kiivreid ühe peast teise pähe ja sundis neid vintpüsse käes hoidma. Ühesõnaga, vaevas neid terve pool tundi. Mind hämmeldas ka inimeste imetusväärne kihk pildistatud saada ja nende imetusväärne kannatlikkus. Sellal polnud ma sellega veel harjunud.

Siinsamas metsas asus ka diviisiajalehe toimetuse. Toimetuse töötajate hulgas oli poiss, kes tundis hästi luulet ja küllap kirjutas ka ise värsse. Me hakkasime temaga luulest rääkima ja sellest, kuhu praegu keegi poetidest on sattunud ja mida ta kirjutab. Kogu see jutt oli kuidagi veider, sihitu.

Pildistamine oli võtnud üpris kaua aega. Siis katsusime selgust saada, kes asub eespool, Borissoville lähemal, ja kust leida Proletaarset diviisi. Meile vastati, et diviis kuulub teise armee koosseisu, ent kus see armee asub, seda ei tea siin keegi. Teavad ainult, et eespool. See diviis aga, kus praegu viibime, kuulub selle armee koosseisu, mis paikneb piki rokaadteed, Minski autoteest vasakul ja paremal pool, ja peab siin ootama sakslasi ja kinni hoidma nende läbimurdnud üksused.

Diviisis räägiti, et kõrgem juhtkond on otsustanud anda siin sakslastele uue Borodino lahingu ja nad peatada. Ei tea, kas kõrgem juhtkond tõepoolest niimoodi rääkis või oli inimestel enestel tarve nõnda rääkida, et ennast rahustada, kuid igatahes oli siin, nagu me selle päeva jooksul veendusime, palju tehnilist varustust, kõik mis ette nähtud, peale raskete ja keskmiste tankide. Oli palju tankitõrjekahureid, neid paistis iga põosa taga. Olid kaevatud täisprofiilis kaevikud, rajatud tankitõrjekraavid. Sillad eespool olid mineeritud, teed samuti. Siin pidid sakslased tõepoolest kohtama ägedat vastupanu.

KONSTANTIN SIMONOV

Nähtavasti just sellepärast hiljem, juulikuu kümnenda paiku, ei tulnudki nad seda teed, vaid, murdnud läbi lõuna pool, Šklovi lähistel, jätsid selle kaitseliini oma selja taha. Ja siin asunud üksustel tuli piiramisrõngast välja murda.

Just enne päikeseloojangut hakkas diviisi staap, kus me olime peatunud, üle kolima teise kohta, siiasamasse ligidale. Koos staabiga läksime liikvele ka meie. Kõigepealt sõitsime kilomeetrit kolm mööda maanteed Borissovi poole, siis keerasime vasakule metsa ja jõudsime väikesele lagendikule.

Kui olime metsaservale jõudmas, võis meist paremal näha unustamatut pilti. Punakasse loojangukumasse kastunud lauged künkad, väikest küla ümbritsevad tumerohelised puudesalud. Piki künkaharja ajasid poisikesed hobuseid. Katuste kohal keerlesid õrnad suitsuvined. Rahulik Kesk-Vene maastik. On isegi raske ette kujutada, kuiväga kaugel oli see kõik sõjast.

Metsas, kuhu diviisi staap ümber paiknes, oli pime ja niiske. Mets oli tihe ja vana. Saanud midagi kiirustades hamba alla, murdsime kuuseoksi küljealuseks, katsime need telkmantlitega ja heitsime oma pikapi kõrvale, olles otsustanud ööbida diviisis ja Borissovi poole edasi sõita alles hommikul. Meil ei olnud küll vähimatki ettekujutust, mis seal eespool öieti toimub, kuid polnud mingit tahtmist tagasi pöörduda ja otsida armee staapi, kus meile muide poleks võib-olla osatudki öelda kõike seda, mida meil oli vaja teada saada.

Hommikul ärkasime vara ja asusime otsekohe teele. Esialgu oli autoteest paremal ja vasakul näha suurtükiväe positsioone, siis nägime suurtükiväelasi, kes nähtavasti täpsustasid tulevase tulistamisalasid. Nad käisid ringi oma instrumentidega ja sarnanesid kangesti tudengite-maamööõtjatega. Edasi polnud kedagi. Siin-seal autotee ligidal pommi-lehtrid, verejäljed. Kuid laipu polnud, need olid juba ära koristatud.

Sõitsime läbi kuuskümmend, kuuskümmend viis, seitsekümmend kilomeetrit. Ühes kohas, teest vasakul, väikese kiriku ligidal nägime kolme raskesuurtükki, mis ei seisnud mitte positsioonil, vaid koos oma vedukitega otse kirikuaia ääres. Peatasime auto ja läksime sinna, et vähemalt midagi teada saada, kuid suurtükiväelased ei teadnud meist rohkem. Neil oli kästud siin seista, ja nemad seisis. Nad ütlesid meile, et eespool olnud just äsja tugev pommitamine. Ohutõrjepatareist polevat midagi järele jäänud.

Tõepoolest, kui sõitsime veel natuke maad edasi, nägime seda purustatud patareid. Ühe suurtüki pikk toru oli nii ribadeks rebitud, et raske oli endale ette kujutada, kuidas sai see terasega juhtuda.

Sõitsime veel kilomeetrit kümme edasi. Äkki nägime harvikus vasakul pool teed mingeid sõjaväelasi. Keerasime sinna ja meile hakati meeleheitlikult kisama, et me kiiremini auto ära maskeeriksime.

Metsas valitses kaos. Puud ümberringi olid juurtega välja kistud või pooleks murtud. Kogu mets oli täis pommilehtreid. Kohutav pommitamine oli äsja lõppenud.

Viimaks leidsime kellegi kapteni. Ta ütles, et seal, eespool, taganetakse, temal aga sai pommitamise ajal palju mehi surma, et nad ise alles taganesid siia ja sattusid kohe pommirahe alla, et nad ei tea, kus on polgukomandör. Me küsisime temalt, kas eespool on mingeid väeosi,

kas või taganevaid. Ta ütles, et jah, eespool on Proletaarse diviisi väeosad.

Me suundusime uuesti autoteele. Surkov soovitas elutargalt hoiduda edasi sõitmast, enne kui oleme selgust saanud, mis seal eespool õieti toimub. Mina ja Troškin vaidlesime talle vastu. Mitte sellepärast, et oleksime nii kole julged olnud, kuid oli hirmus vastik ilma mingisugusegi materjalita tagasi pöörduda. Pealegi mina ja Troškin kujutasime tollal veel lihtsameelselt ette, et kuna me sõidame rinde poole, siis peaks kõigepealt tulema diviisi staap, seejärel polgu staap, ja alles seejärel eesliin. Meie meelest pidi seal olema mitu kaitseliini — algul esimene, siis teine, siis kolmas, ja meil tuleb need kõik läbi sõita, enne kui satume sakslastega kokku.

Surkov ei tikkunud meiega vaidlema, meie aga hakkasime Troškiniga seejärel pilama Borovkovi, et too sõidab läände kiirusega kakskümmend kilomeetrit, itta aga pressib kaheksakümnega. Nagu pärast selgus, polnud Surkov meie kõneluse algust tähele pannud, arvanud, et pilatakse teda ja võtnud südant — otsustanud meie kiusuks peatuda alles siis, kui me ise hakkame paluma.

Sõitsime edasi. Õhus keerutasid Saksa lennukid. Tuli mitu korda pikapist välja hüpata ja ninaga maad künda. Ühel maandumisel kriimustasin oma näo üleni ära. Tigedatena, mitte kui midagi mõistvatena jõudsime viimaks üle mingi jõe viivale sillale. Vist oli see Bobri jõgi.

Silla iga samba külge olid juba köidetud pirakad lõhkeainekastid. Sapöörid seisid sealsamas. Veidi eemal, kõrval, proovisid sapöörikomandörid nähtavasti, kui kiiresti ja kui hästi süütenöör põleb.

Jäime korraks seisma. Tegime Troškiniga ettepaneku: kas ei maksa siiski enne edasisõitmist olukorda uurida? Kuid nüüd oli Surkov see, kes ütles, et tuleb edasi sõita ja endal selgust saada. Mis puutub Kurganovisse, siis tema suhtus meie vaidlustesse üpris passiivselt. Teda huvitas kõige rohkem kohtumine kellegagi, kes midagi oleks teadnud ja kellega ta oleks saanud teha vestluse «Pravda» jaoks.

Me pörutasime üle silla. Paistis nii, et sapöörid tahtsid meile midagi öelda, kuid ei öelnud või ei jõudnud. Jõe ületanud, sõitsime veel kolm või neli kilomeetrit. Kuskil eespool ja vasakul ja paremal oli kuulda kahurimürinat. Äkki läigatas maanteest paremal miski päikese käes. Me peatusime ja nägime paarkümmend sammu eemal külgorviga mootorratast, mootorratta kõrval pikakasvulist diviisikomandöri, kaart käes. Kuldsed paelad ta käisel särasid päikeses. Nende helki olimegi märganud. Diviisikomandöri kõrval seisis polkovnik.

Me hüppasime autost välja ja läksime nende juurde. Surkov kui auastmelt vanem esines, ütles, et oleme keskajalehtede — «Izvestija» ja «Pravda» — esindajad ja tahaksime vestelda. Diviisikomandör vaatas meid kuidagi imelikult, ütles: «Tervist, kallid seltsimehed», surus meil kõigil tugevasti kätt, ja pärast pausi lisas: «Kaduge siit kähku kus ...»

Kurganov ei sattunud segadusse, tõmbas professionaali rahuga taskust märkmiku ja küsis:

«Aga võib-olla te siiski saate meile pühendada viis minutit vestluseks?»

«Misasja?» küsis diviisikomandör vastu. «Ma ju ütlesin teile: kaduge,

KONSTANTIN SIMONOV

jumala pärast, siit minema! Sõidate siit kilomeetrit kaksikümmend tagasi, seal on minu staap. Seal homme räägimegi. Sillast te ju sõitsite üle?»

«Sõitsime.»

«Noh nii, laske kähku sedasama teed tagasi.»

Me istusime autosse, pöörasime ringi, lipsasime nendesamade sapööride imestunud pilkude saatel üle silla ja peatusime sellest umbkaudu kolme kilomeetri kaugusel, kaevu juures.

Kui olime diviisikomandöriga hüvasti jätnud ja tee peale keerasime, nägime, et ka tema istub oma külgkorviga mootorrattale. Sellal me ei taibanudki õieti muud, kui et olime sattunud mingi supi sisse. Kõik selgus hiljem. Proletaarne diviis taganes pärast rasket lahingut ja, raputanud end sakslastest lahti, ületas Bobri jõe, mille idakaldal ta pidi uuesti kaitse sisse võtma. Sild, millest me üle sõitsime, asus juba eespool eesliini ja pidi õhitama niipea, kui naasevad ülemused, kes olid sõitnud ettepoole rekognostseerimisele, viimast korda kontrollima suur-tükiväe laskesektoreid. Selle tegevuse ajal sattusimegi kiirustava diviisikomandöri peale.

Vastupidi meie ajakirjaniku-ettekujutusele strateegiast ja taktikast ei taganenud diviis mööda maanteed, vaid sellest paremal ja vasakul asuvaid metsi mööda. Sealtkaudu tungisid peale ka sakslased, ilmselt üldsegi aimamata, et maantee on vaba ja sellel lõigul, mille meie läbi sõitsime, pole hingegi. Vasakul ja paremal olid selleks ajaks, kui diviisikomandör meid tagasi käsutas, sakslased juba meie selja taga, liginised jõe.

Kõik selle selgitasime hiljem välja. Siis aga, kaevul, tundsimme ähmaselt, et pääsesime mingist täbarast loost, ja ammutanud nõõri otsa seotud katelokiga kaevust vett, hakkasime jooma. Vesi oli allikaline, külm, ja me jõime sellest ahnelt janu täis...

Sobitades seda päevikus kirjeldatud Borissovi poole sooritatud sõidu aega ettekannetega lahingutest sellel suunal, olen ma peaaegu kindel, et sattusime sinna 6. juulil.

Surkov oli tagantjärele surmkindlalt veendunud, et me kohtusime seal, Bobri jõe ääres, L. Petrovskiga, kes kandis sõja algul vana, korpusekomandöri auastet, sest oli veidi enne seda vangistusest vabane-nud ja sõitnud sõdima, ilma et oleks jõudnud saada lõkmeteile uusi eraldusmärke. Ka ma ise olin juba harjunud mõtlema, et kohtusime Petrovskiga. Kuid lugenud oma päeviku uuesti üle, hakkasin kahtlema. Esiteks seisab seal ikkagi mitte «korpusekomandör», vaid «diviisiko-mandör», teiseks aga tegutses Petrovski 63. korpus tollal tunduvalt lõuna pool, Rogatšovi ja Žlobini rajoonis.

Nagu mulle nüüd arhiivimaterjalidest on selgeks saanud, võisime 6. juulil seal, Minski autoteel, Bobri jõe ääres kohata ainult üht diviisikomandöri auastmes sõjameest — 44. laskurkorpuse komandöri V. Juškevitšit, kes varem oli üks nõukogude vabatahtlikest Hispaanias. Niisamuti kui Petrovski ja nendelsamadel põhjustel polnud ta jõudnud saada kindrali auastet ja sõitis rindele diviisikomandörina. Selles vanas auastmes kohtusimegi teda Minski autoteel. Kuu aega hiljem, augustis, sai ta kindralmajoriks, ja veel neli kuud hiljem vabastas armee, mida

KONSTANTIN SIMONOV

ta selleks ajaks juhatas, ühe esimesi sakslaste käest tagasivõetud linnu — Kalinini. Sellest võis lugeda Informatsioonibüroo teadaandest 16. detsembril 1941.

Armeekindral J. Kreizer, kes 1941. aastal juhatas polkovniku auastmes tol ajal Juškevitšile allunud 1. motoriseeritud laskurdiviisi (1940. aasta maikuuni kandis see väekoondis Moskva Proletaarse diviisi nime), kellele langes Borissovi suunal peetud lahingute pearaskus, kirjutas hiljem oma mälestustes, et 6. juulil asus tema diviisi kaitsel Bobri jõel.

Ei hakka väitma, et polkovnik, keda me tookord, 6. juulil kohtasime teispool silda koos Juškevitšiga, oli nimelt J. Kreizer, kuid võis olla ka nii.

... Joonud kaevul janu täis, sõitsime Smolenski poole tagasi. Poolel teel, väsinud ja tolmused, pöörasime ühte teeäärsesse külasse sisse ja astusime tarre. Tare seinad olid üle kleebitud vanade ajalehtedega; seintel rippusid mingid raamid ja ajakirjadest väljalõigatud värvipildid. Paremas, pühanurgas, rippus ikoon, selle all laial pingil aga istus üleni valgesse — valgesse särki ja valgetesse pükstesse — rõivastatud halli habemega ja telliskivipunase kortsulise kaelaga ätt.

Ta naine, väike kärmas eideke, pani meid äti kõrvale istuma ja hakkas meile piima pakkuma. Algul tõi välja ühe savikannu, seejärel teise.

Tuli naabrinna. Eideke küsis:

«Kas Dunka aina ulub?»

«Ulub,» ütles naabrinna.

«Tal tapeti noormees ära,» seletas meile eideke.

Siis äkki avanes esikusse viiv uks ja me kuulsime, kuidas lähedal, arvatavasti naaberõues, naine läbilõikavalt kisendab. Eideke istus meie kõrvale ja jälgis rahulikult, kuidas me ahnelt piima joome.

«Kõik on meil sõjas,» ütles ta. «Kõik pojad on sõjas, ja pojapojad on sõjas. Aga kas sakslased varsti siia jõuavad?»

«Ei tea,» ütlesime meie, kuigi adusime, et varsti.

«Küllap varsti,» ütles eideke. «Juba aeti kari minema. Joome viimast piima. Lehma andsime kolhoosikarja kaasa, las ajavad ära. Kui jumal annab, ajavad ükskord tagasi. Külasse on rahvast vähe jäänud. Kõik lähevad minema.»

«Aga teie?» küsis meist keegi.

«Aga kuhu meil minna on? Meie jääme siia. Ja kui sakslased tulevad, oleme siin, ja kui meie omad tagasi tulevad, oleme siin. Kui elu on, jõuame vanamehega sellegi ära oodata.»

Ta rääkis, ätt aga istus ja vaikis. Ja mulle tundus, et talle oli ükspuha. Kõik oli ükspuha. Et ta on väga vana ja kui saaks, siis sureks kas või otsekohe, vaadates meid, Punaarmee vormi rõivastatud mehi, ja ära ootamata, kunas tema tarre tulevad sakslased. Aga et nad siia tulevad, selles, nagu mulle ta näost paistis, oli ta veendunud.

Nõnda istus ta vaikides pingil ja aina noogutas oma saja-aastast halli pead, justkui kinnitaks: «Jah, jah, tulevad, tulevad.»

Meil oli tookord selles tares väga paha olla, oli tahtmine nutta, sest meil polnud neile vanakestele midagi öelda, mitte kui midagi lohutatavat.

KONSTANTIN SIMONOV

Edasisel tagasiteel polnud midagi tähelepanuväärset. Rappudes pikapis, kirjutasin teel Smolenskisse luuletust sellest, et ei jäetaks midagi sakslastele, et kõik põletataks ära, nii et põlenud, moonutatud looduski võitleks sakslaste vastu. Luuletusel polnud vist väga vigagi, oli tavalisest ajaleheluuletusest parem. Kuid nimelt nende vängete väljenduste pärast jäigi luuletus «Krasnoarmeiskaja Pravdas» ilmumata...

Nüüd, palju aastaid hiljem, lugesin säilinud rindemärkmikust need sõidu peal kohutava, hüpleva käekirjaga kirjutatud värsid üle. See, mis ma sealt oskasin välja lugeda, ei kinnita mu toonast arvamust, et luuletusel «... polnud vist väga vigagi, oli tavalisest ajaleheluuletusest parem».

Tegelikult oli luuletus kehv. Hing oli pilgeni kibedust ja raevu, luuletus aga — nimelt sel päeval, otse kõige nähtu ja läbielatu järel — ei olnud välja tulnud, ei olnud õnnestunud.

Ja asi polnud vängetes väljendustes, mitte nende pärast ei jätnud «Krasnoarmeiskaja Pravda» neid trükkimata, nagu ma tollal arvasin, vaid selles, et nende vängete väljenduste taga, valukarje taga ei olnud seda sisemist jõudu, mis teeb luuletuse luuletuseks.

Luuletus sellest samast sündis hiljem ja sootuks teisiti. Oli 1941. aasta november; Murmanski rindelõigult naastes me nälgisime Valgel merel jäässe takerdunud laeval ja piinlesime abi ootel.

Ja seal tulidki meelde esimesed sõjanädalad, kõik tollal läbielatu ja hinges klaarunu, nimelt kõik, mitte aga ainuüksi see meie sõit Borissovi lähistele, kuigi kõige täpsema ja elule kõige lähedasema üksikasjana olid luuletuses ka seesama päev ja seesama küla:

Kas mäletad taret Borissovis... Tüdruk, kel
leinast ja pisaraist põlesid laud,
hallpäine eit, seljas kulunud ürbike,
ja üleni valges kui surirüüs rauk.

Ei olnud meil sõnu... Kas panid sa tähele,
kuis, vaistuga mõistes meid, kõneles eit:
«Lapsed, te minema peate ja lähete
ja meie siin kõik — meie ootame teid.»*

... Toimetusse jõudsime õhtul, järgmisel hommikul aga läksime taas teele, sedakorda Krasnopolje sihis.

See sõit, mille kestel me ei kuulnud ainsatki lasku, välja arvatud kauge kanonaad kuskil Dnepril, Rogatšovi lähistel, sööbis ometigi mällu. Me sõitsime läbi Roslavli, Kritševi, Tšerikovi, Propoiski — läbi väikelinnade, kuhu ma sõjata vaevalt et oleksin kunagi sattunud.

Roslavlis põikasime «Pravda» fotokorrespondendi Miša Kalašnikovi viga puhvetisse ja meile valati seal pudelipõhjalt viimased tilgad minisugust likööri.

* J. Krossi tõlge.

Teed olid tolmused, Kritševist kuni Krasnopoljeni kohutavalt auklikud. Väikeses rajoonilinnas Krasnopoljes me peatusime pisikese raamatupoe ees ja ostsime mõned Mogiljovi oblasti ning Valgevenemaa kaardid. Need olid peente siniste joontega trükitud koolilaste-kontuurkaardid, needsamad kaardid, mida me kunagi koolilastena värvisime roheliseks, siniseks ja punaseks. Kas võis mul üldse kunagi pähe tulla, et niisuguse kaardi järgi hakkan ma sõja ajal otsima mingeid mulle vajalikke linnu ja külasid? Toimetuse ülesanne oli üles otsida kuskil Krasnopolje lähikonnas asuvad diviisid, mis formeerusid ümber pärast piiramisrõngast väljatulekut. Räägiti, et neil on suured lahingukogemused ja et me võime neis diviisides hankida ajalehele vajalikku materjali.

Ühe diviisi leidsime tõepoolest Krasnopolje lähedalt. Kolm meie hulgast jäid sellesse diviisi, mina Aljoša Surkoviga aga sõitsin edasi, teise. Selle sõidu kestel saime Surkoviga sõpradeks.

Tee läks läbi mingite täiesti tundmatute kolkakülade. Need asusid rindest alles kaugel, ja arvata võib, et isegi hiljem, pärast Smolenski hõivamist ei jõudnud sakslased mitu nädalat sellesse nende tagalasse jäänud kõrvenurka. Ent kuigi rinne oli alles kaugel, voorisid mööda kõiki läänest itta viivaid teid, mööda kõiki tanumaid ja radu arvutud põgenikud. Ümberkaudsete külade elanikud polnud veel liikvele läinud, kuigi paljud juba valmistusid lahkuma.

Teed aga olid tulvil põgenikke Belostoki, Lida lähistelt... Nad sõitsid kujuteldamatuil arbaadel, vankritel. Sõitsid ja sammusid vanamehed, missuguseid ma polnud eales näinud — meeekohtadel rippuvate pikkade juuksesalkude ja habemetega, möödunud sajandi nokatsid peas. Sammusid väsinud, varavananenud naised. Ja lapsed, lapsed, lapsed... Lõpmatult lapsi. Igal vankril kuus — kaheksa — kümme räpast, tõmmut, näljast last. Ja sealsamas vankris tolknes kõige veidramalt kiiruga kaasakahmatud koli, katkised jalgrattad, purunenud lillepotid kooldunud või murdunud kummipuudega, pesurullid, triikimislaudad ja igasugused kaltsud.

Kõik see karjus, kriunus ja sõitis, sõitis ilma lõputa, lagunedes teel ja kuidagi kokkulapituna liikudes taas edasi, itta.

Lõpuks jõudsimme niisugusesse kolkasse, kus ei olnud isegi põgenikke. Külavaheteedel nägime ainult mobiliseerituid. Küladesse olid jäänud üksnes naised. Nad tulid teele, peatasid auto, tõid keldrist välja savikannud külma piimaga, jootsid meid, tegid ristimärgi ja äkki, kuidagi hoobilt lakates häbenemast seda, et oleme sõjaväelased ja parteilased, ütlesid meile: «Kaitsku teid jumal. Aidaku teid jumal», ja vaatasid meile kaua järele. Palved raha võtta lükati tagasi solvumiseta, kuid vankumatult.

Külad olid väikesed, ja nende ligidal, tavaliselt mäeveerul, viltuvarjunud kirikuköksi naabruses või ka ilma selle naabrusega hakkasid silma suured kalmistud ühesuguste, üksteisega sarnanevate puuristidega. Külatarede ja nende ristide arvu mittevastavus vapustas mind. Ma mõistsin, kui väga tugev on minus kodumaatunne, kui väga ma tajun seda maad omana ja kui sügavale sellesse maasse on juurdunud kõik need inimesed, kes sellel elavad. Sõja esimese kahe nädala kestel kogetu najal mõistsin, et sakslased võivad ka siia välja jõuda, kuid

KONSTANTIN SIMONOV

kujutleda endale seda maad sakslaste maana oli võimatu. Mis ka oleks, kuid see maa oli ja jääb vene maaks. Nendel kalmistutel puhkas nii palju nimetuid esivanemaid, vanaisasid ja vanavanaisasid, tundmatuid, meist nägemata jäänud vanataate, et see maa tundus vene maana mitte ainult pinnalt, vaid ka mitu sülda sügavuti.

Diviisi, mida me Surkoviga otsisime, jõudsime õhtul. Oli absoluutselt vaikne. Nii vaikne, et kuigi Dnepr jäi siit kaugele, võis ikkagi hetketi kuulda, kuidas seal tulistab raskekahurvägi.

Diviisi pidas puhkust. Praegu oli selles alles kaks ja pool tuhat meest. Kuid armeenlasest alampolkovnik, kes diviisi parajasti juhatas, sest komandör oli alles kuskil piiramisrõngas, ütles meile rahulikult, et kahe-kolme päeva pärast on tal juba kaheksa tuhat meest. Kui ma temalt küsisin, millest niisugune aritmeetika lähtub, vastas ta, et kolm tuhat mobiliseeritud on juba ümberkaudsetes küldes kokku võetud, kolm tuhat aga lisanduvad lähemate päevade kestel kindla peale piiramisrõngast.

Ta rääkis seda nii veendunult, nagu oleks jutt käinud suusamatkast, kus ühed osavõtjad on juba finišisse jõudnud, teised aga alles teel. Tookord paistis see mulle veidrana, kuid hiljem — ja õige peatselt — ma taipasin, et tal oli õigus. Piiramisrõngasse jäid suurtükid, kuulipildujad, mehed aga tulid sealt välja. Nad imbusid läbi Saksa motoriseeritud üksuste nagu vesi läbi kammipiide. Tankidega piiramine nendes tihedates Minski- ja Smolenskimaa metsades oli rohkem varustuse kui inimeste sissepiiramine. Ja inimesi tuli neist tihedatest metsadest iga päev tuhandete kaupa piiramisrõngast välja. Mõned neist ei olnud sakslasi kordagi näinud.

Diviisi staabist sõitsime kohe järgmisel hommikul polku. Metsaserval kohtas meid äsja polgukomandöriks määratud kapten, meeldiv ja alles õige noor mees.

Tal oli polku jäänud kõigest kakssada meest. Kuid sellest hoolimata oli tunda täit korda ja distsipliini. Tema ja ta staabiülem jutustasid meile üksikasjaliselt rasketest lahingutest, mida diviisi pidas piirilt taganedes, sellest, kui ägedalt ja ohvriterohkelt võitles nende polk; ühesõnaga, rääkisid kõigest sellest, millest ma hiljem, sõidust naastes, kirjutasin artiklis «Eelväed». Paljalt juhuse tõttu ei trükitud seda tookord «Izvestijas» ära, ja mul on kahju, et see nii läks, sest ma pean seda artiklit endal ainukeseks, kus mõnevõrragi on suudetud edasi anda nende päevade tõde piiriäärsete lahingute kirjeldamise kaudu.

Staabiülema, leitnandi nägu tundus mulle väga tuttav. Ta sarnanes kangesti kellegagi, ainult ma ei suutnud meenutada, kellega just. Hiljem, kui me oma jutud olime lõpetanud, küsis ta mult äkki, kas ma pole käinud kirjastuses «Sovetski Pissatel». Vastasin, et olen seal käinud ja enne sõda koguni töötasin seal luuleosakonna toimetajana. Siis ta ütles, et ma kindlasti tunnen ta venda. Alles nüüd taipasin, kellega ta sarnaneb. Staabiülem oli kirjastuse kunstiosakonna juhataja kunstnik Morozov-Lassi vend.

Oli pentsik siin, metsas männi all istudes äkki meenutada, kuidas ma alles õige hiljuti tülitseisin kirjastuses selle leitnandi vennaga minu poeemi «Esimene armastus» kaanekujunduse ja illustratsioonide pärast.

KONSTANTIN SIMONOV

Hüvastijätul vahetas polgukomandör sõbralike tunnete tuhinas Surkovi vintpüssi automaadi vastu. Ma polnud sellal veel üle saanud tsiivilisti kirest relvade vastu ja olin Surkovi peale öudselt kade.

Me sõitsime tagasi neidsamu teid mööda. Ühes metsatukas kohtasime lapsi, umbes kuue aastast poisikest ja kaht temast vanemat tüdrukut. Nad tulid maasikaid korjamast, kruusid olid neil kuhjaga täis. Me peatasime auto ja palusime maasikad meile müüa. Poisike oli valmis müüma, kuid tema vanem öde viis ta ruttu eemale, ütles talle midagi kurjalt, ja seejärel ulatas meile maasikad, keeldudes rahast. Me ei tahtnud lastelt maasikaid niisama vastu võtta, kuid tüdruk ütles:

«Kolka tahab raha võtta, kuid seda ei tohi.»

«Miks siis?» küsisin mina.

«Ema saab teada, kust ta raha sai, Kolka räägib emale, et teie käest. Ema saab pahaseks ja hakkab nutma, aga Kolkale annab naha peale. Võtke niisama, me korjame veel.»

Tuli niisama vastu võtta. Oli liigutav, veel rohkem aga kurb. Ma mõtlesin, mis saab nendest lastest nädala pärast.

Kui tagasiteel sõitsime läbi Krasnopolje, nägime kahte naist, kes hoidsid lapsi süles. Lapsed lehvitasid autodele järele. Ei tea, miks just sel hetkel võttis mul silmist vee välja ja ma oleksin äärepealt tõnnima pistnud. Muidugi, lapsi oli õpetatud lehvutama autodel sõitvatele sõjaväelastele, kuid ikkagi oli selles midagi niisugust, et hakka või ulguma.

Sõitsime neile seltsimeestele järele, kes olid jäänud materjali koguma teises diviisis. Siin, selles diviisis, tegime poolteisetunnise puhkepeatuse. Tuli välja, et see diviis taganes Rogatšovi kaudu, kus meie väed olid õhku lasknud maa suurima kondenspiimatehase, ja me varustasime end selle piimaga, täites kogu olemasoleva taara. Meie katelokid valati pilgeni, ja me asusime teele, kastes suhkareid magusasse kondenspiima. Mulle tundus, et ma polnud ammu sünninud midagi maitsvamat. Äkki meenus Mongoolia, ja see, kuidas me kahekesi Kolja Kružkoviga avasime kumbki sealsest kooperatiivist ostetud kondenspiima purgi ja tühendasime selle, kastes sinna sisse kuivikuid või leiba.

Õhtuks jõudsim Roslavli. Puhkes vaidlus. Mina ja Surkov tahtsime peatuda võõrastemajas, kuid rindeajalehe mehed otsustasid minna komandandi juurde. Meie Surkoviga olime seadnud end juba sisse kümne voodiga numbris ja pannud veega lahjendatud piima keema, kui teised tagasi tulid ja ütlesid, et komandandi sõnade kohaselt on olukord ärev ja et ta ei soovita meil linnas ööbida.

Pärast selgus: komandandi meelest oli olukord ärev selle tõttu, et päeval olid sakslased heitnud jaama pihta kaks pomm. Muud midagi. Meie muidugi otsustasime selle peale sülitada ja pugesime voodisse.

Keset ööd algas äge tulistamine. Täristasid nelikkuulipildujad nähtamatute lennukite pihta. Enam distsiplineeritud seltsimehed läksid võõrastemaja vastas paiknevasse puiestikku ning sitsisid seal vähemalt kaks tundi varjekaevikutes ja lõdisesid. Meie, kolm vähem distsiplineeritud — Surkov, Kalašnikov ja mina — jäime võõrastemajja voodisse lesima ja tegime õigesti. Häire osutus asjatuks.

Toimetusse Smolenski ligidale jõudsim järgmise päeva pärastlõunal, olles mõlemas suunas maha sõitnud arvata oma kaheksasada kilo-

meetrit, kui kõiki keerutamisi kaasa lugeda. Ma heitsin vara magama, koidutunnil aga, pistnud pea telgist välja, kirjutasin kõhuli lamades valmis artikli «Eelväed». Lisaks artiklile kirjutasin kirja kodustele. Mul tekkis äkki tahtmine kirjeldada neid kaht sõjanädalat, mis nii väga erinesid kõigest, mida me mõtlesime varem. Erinesid sedavõrd, et mulle tundus, et ka ma ise pole enam niisugune, missugusena sõitsin 24. juunil Moskvast rindele.

Kõige nende kahe nädala kestel nähtu ja läbielatu järel — mitte mind isiklikult ähvardanud füüsilise ohu mõttes, vaid minu hingeseisundi mõttes — oli mul selline tunne, et oma elus ei näe ma enam midagi raskemat.

Ei mäleta hästi, mida ma selles kirjas kirjutasin. Mäletan, andsin üksikasju vältides mõista, et on raske ja et kuigi ei maksa meelt heita, ometi tuleb end valmistada kõige rängema vastu.

Kui olin kirja valmis kirjutanud ja juba koos artikliga ümbrikku sulgenud, et saata see Moskvasse, lõin äkki kõhklema. Ja ma ei saanudki kirja minema, rebisin puruks. Oli selline tunne, et kuni kiri pärale läheb, võib nii palju igasugust juhtuda, et kas maksabki üldse saata.

Hommikul sõitis sinna Boriss Gromov «Izvestijast», ma andsin talle edasi artikli «Eelväed». Ta lubas selle toimetada Moskvasse, toimetusse. Alles hiljem selgus, et artikkel ei jõudnud sinna: Gromov oli selle unustanud meile «Krasnoarmeiskaja Pravdasse» ja poisid andsid ümbriku minu kirjatükiga mulle edasi alles siis, kui ma järjekordsest sõidust tagasi jõudsin ja kui seda oli juba hilja trükkida.

Nüüd tagantjärele tõendavad dokumendid, et sõites Krasnopoljesse otsima piiramisrõngast väljunud ja ümberformeerimisel olevat diviisi, sattusime seal 4. armee 55-ndasse laskurdiviisi.

Ma kirjutasin päevikus, et diviisikomandöri polnud, sest ta oli alles piiramisrõngas. Tegelikult oli diviisi esimene komandör polkovnik D. Ivanov selleks ajaks, kui me sinna jõudsime, juba hukkunud, kuid diviisi staabis ei oldud selles sellal veel nähtavasti kindlad. Meie kohalesõidupäeval diviisi juhatanud «armeenlasest alampolkovniku» nimi oli Ter-Gasparjan. Hiljem, sõja kestes juhatas Gevork Ter-Gasparjan teist, 227. diviisi, pärast aga oli kindral Tšernjahhovski 60. armee staabiülem. Ma olin selles armees, kui too 1944. aasta kevadel ründas Tarnopoli, ja nägin staabiülemat. Kuid nähtavasti ei tulnud see meie esimene sõja alguses toimunud kokkusaamine mulle neljakümne neljandal aastal meelde: Tarnopoli ründava armee staabiülem, kindral, ei seostunud minu mõtteis selle alampolkovnikuga, kes 1941. aasta juulis tõi lahinguid lüües oma diviisi riismed Štšara äärest Dnepri taha.

Võib-olla sündis see niimoodi ka sellepärast, et sõja teisel poolel mehed, kes forsseerisid Dnepri ja Dnestri, Neemeni ja Visla, Oderi ja Neisse, pöördusid ka ise oma mälestustes vastumeelselt neljakümne esimesse aastasse.

Ja meie korrespondendimälus elavad otsekui lahus neljakümne esimese aasta esimeste sõjakuude ja sõja lõpu inimesed — need, kes sooritasid Visla—Oderi, Sileesia, Pommeri, Berliini, Praha operatsiooni. Kuid ometi sootuks sagedamini, kui seda võinuks loota, osutus lähemal uurimisel, et nii need kui ka teised on ühed ja samad mehed!

KONSTANTIN SIMONOV

Artiklis «Eelväed», mida ma päevikus mainin, oli kirjeldatud 55. diviisi 288. polgu lahingut «Štš. jõel». Kohanimesid tollal šifreeriti — mõeldud oli Štšara jõge. See lahing kestis 24. juuni keskpäevast 25. juuni hommikuni. 4. armee staabiülema kindral Sandalovi mälestustes on nimelt selle lahingu kohta öeldud, et 55. diviisi teine ešelon peatas sakslased Štšara jõel ja 24. juuni õhtuks jäigi neil sellest üle pääsemata.

Ma kirjutasin, et Štš. joonel õnnestus polgul (koos 141. kahurväepolgu ühe divisjoniga — seda lisan praegu —) peatada Saksa diviis kaheteistkümneks tunniks ja lüüa sakslastel rivist välja kolmkümmend tanki ja kaheksateist suurtükki. Dokumentide järgi otsustades oli see kaunis tõelähedane.

288. laskurpolku juhtis selles lahingus G. Tšaganava. Teada on, et ta sai selles lahingus haavata. Edaspidine on teadmata. Ma leidsin ta isikliku toimiku, milles on öeldud, et alampolkovnik Grigori Tšaganava jäi teadmata kadunuks 1941. aastal.

Artikli lõpus oli mul öeldud see, milles ma tollal nägin toimuvate sündmuste peamist mõtet: «Varahommikuks oli polk maha jätnud selle mürskudest räsitud, pommilehtritest ülesküntud metsa... Ka meie kandsime tõsiseid kaotusi, ent kui rasked need ka polnud, tundsid võitlejad end sellel ööl võitjatena... Võitlejad teadsid: seal, nende selja taga, hargnevad peajõud, kasutades neid 12 tundi, mille jooksul nemad olid vaenlast selles verises lahingus kinni pidanud!»

Need sõnad peegeldasid piirilt taganevate ja lahingutes hukkuvate meeste kirglikku veendumust, et ohvrid pole asjatud, et iga vaenlaselt võidetud tund aitab meie peajõududel valmistuda ja lõpuks anda see vastulöök, mida me kõigest hoolimata visalt ootasime.

Ja iga vaenlaselt võidetud tund oli tööpoolest hindamatult kallid olgu küll mitte purustava vastulöögi andmiseks, milleks me tollal polnud veel suutelised, vaid reaalsema eesmärgi saavutamiseks — kindla kaitseliini loomiseks meie taganevate Läänerinde armeede tagalas.

Armeede, mitte aga «eelvägede» tagalas — minu artikli pealkiri oli lohutav vale, mida ma väga tahtsin tööks pidada, kuid mis sellest hoolimata ei muutunud tööks.

Tõlkinud VÄINO ILUS

KONSTANTIN SIMONOV

SÜGISESED VÕILEIVAD

Nüüd, kus raagus oksad vana Toompea puudel külma tuuletantsu löövad, kui Kreutzwaldi-nimelise raamatukogu väikeses vestibüülis sigaretikoni surmad ja kibedat suud maigutad — nüüd tunned igat-sust mahlaselt garneeritud septembrivõileiva järele.

Parima võileiva sain... seitseteist aastat tagasi. See oli kunagise Kilingi-Nõmme rajooni ühe viletsavõitu kolhoosi üsnagi lustaka esi-mehe juures. Ei, mitte päris tema kodus, vaid Häädemeeste-taguses kaluriperes. Seal tundis esimees end nagu kala vees, sinna usaldas ta viia ka minu, nooreohtu rajooniajakirjaniku. Olid rõõmujoogid, olid piimvärsked ihuga suitsuahvenad, mida nagu tublit suupilli kahe käega kinni hoiti.

Ants oli vist selle esimehe nimi. Ei ta käsi edaspidi enam väga hästi käinud. Ühel kevadisel nõupidamisel öeldi Antsu kolhoosi kohta kur-jasti: «... Kujutage ette, sellest majandist müüdi esimeses kvartalis riigile kõigest kaks tsentnerit liha. No kuulge, seltsimehed, teate isegi, see on ju ainult kaks peekonit!»

Antsu meelest ei olnud kriitika küllalt täpne ja ta hõikas saalist heleda selge häälega: «Ei, seltsimees ettekandja, on müüdnud üks vana emis.»

Nüüd laiuvad neil aladel suured Pärnu rajooni sovhoosid, kus riik-likust varumisdistsipliinist kvartalite viisi väga täpselt kinni peetakse. Võib üles otsida üleliidulise ametiühingukirjastuse väljaantud seeria-brošüüri pealkirjaga «Eesti eksperiment». Meie Põllumajanduse Minis-teriumi valitsusejuhataja Daniel Märtnmaa tutvustab selles vabariigi sovhooside katselist premeerimissüsteemi. Selgub, et majandite juh-tivate töötajate preemia oleneb muu hulgas müügiplaanide regulaarsest täitmisest. Niisugune täiendus võeti põhimäärusse just nimelt Pärnu rajooni põllumeeste soovitusel.

Jah, maa-asulate nägugi on sootuks muutunud. Needki hooned, milles sigu kasvatatakse. Pärnu rajooni majanditel on nüüd valminud seakasva-tuse ühissettevõtte, mida keelekorraldajad lubavad hiidfarmiks nime-tada. «Valmistoodete» väljalaske tihedust ei mõõdeta seal enam kvar-talite, vaid minutitega.

Hiidfarmideni jõudmiseks pidi põllumees läbi käima palju raskeid aastaid, mis praegu juba romantilisse kaugusse taganevad. Küllap jääb selle kauguse ilus maitsevamaks mälestuseks ka kalurimajas hammus-tatud sügisene võileib, millel peal löik kergelt hapendatud kurki, toma-tit, sibulat... Mmm!

Tõuse nüüd, gurmaan niisugune! Vantsi aga trepist üles, lugemis-saali, kus sind ootavad laialilaotatud ajakirjad. Suvine-sügisene väli-

elu on ammu seljataga. Vahepeal on jõudnud raamatukogu katakombidesse koguneda terved sületäied läbisirvimata perioodikat. Sinu jaokski jätkub: «Ekonomika Selskogo Hozjaistva», «Meždunarodnoi Selskhozjaistvennoi Žurnal», «Životnovodstvo»... Selline lektüür tõmbab lauale mõnegi hämmeldunud pilgu. Eks või siinsete standardlaualampide ranges paistes hoopis sagedamini silmata poliitökonoomiat ja teoreetilist füüsikat, ammu müügilt kadunud luuletuskogusid, filmi- ja muusikaajakirju. Mis siis ikka, olgu nüüd õhtu, mil bibliograafide rõõmuks ka lahtrisse «Põllumajandus» rohke panus antakse.

Viisaastaku loodetavad kokkuvõtted, teraviljatoodangu suurendamine, valgudefitsiidi leevendamine. Terve arvude ja probleemide koor. Rikkad ja vähem rikkad aastad, rõõmsad ja vähem rõõmsad sügised.

Milline viisaastaku sügistest kõige murelikum oli? Lehitsen oma mustade kaantega taskutarka. Teravilja hektarisaagid meil ja Liidus keskmiselt. — Kohe vaatame. Eestimaa kõige kehvem saak, 17 tsentnerit hektarilt, aastanumber 1972.

Mäletan sind, augustikuine 1972. Sõitsin siis Jüri juurde. Kui tunned, et põllumajandus hakkab võõraks jääma, on ikka hea Jüri juurde sõita. Ta on traktorist, aga augustis jätab oma «sakslase» teiste hooleks ning hakkab suure šahtkuivati masinaid valitsema.

... Hommik nõretab öisest vihmast. Suman mööda kraaviperve, pressin kummisääriku jõuga läbi tiheda heinaädala. Kõik roheline, mis iganes kasvada võib, on lausa metsikult kasvanud; hiirehernes on lämmtanud ristiku seemnepõllu, tavalised putked on nagu bambusemets. Aga vasakul pool teed... Ei, sinna on valus vaadata. Sellest talinisupõllust vaatan kusagile mööda.

Jüri saan kuivati hoovi pealt kätte. Osakonnajuhataja käinud siin: tunni aja pärast lähevad kombainid jälle välja. Sellest ka Jüril hea tuju. Sest poolikult täis šahtkuivati on üks igavene nõök, muud midagi.

Jüri residents on uhke, päris klaasuksega kontor. Seinal sideraadio, laual kaaludokumendid. Istun nurka pingile ja vaatan, kuidas peremees võileiba sööb. Need on maailma rammusaimad võileivad. Jüri kõht peab olema imetegu, sellest saaksid mitme põlvkonna toitumisteadlased väitekirju kirjutada. Nii ma ainult mõtlen.

«Jüri, mis sa arvad, kui äkki saajaks mitu suve vahetpidamata järjest, nii nagu Põhjasõja ajal... Mis siis saaks?»

Ei nii hullu tohtivat tahta. Ja ega tulegi, arvab Jüri. Me lihtsalt oleme liiga kuivade aastatega ära hellitatud. Ja muudkui kirume oma põuast juunikuud. Aga seekord oli vastupidi ja näe, ikka me pole rahul. Nüüd võib Jüri meenutada, kuidas ta jaanilaupäeva õhtul kartulit äestades «sakslasega» sisse jäi. Oli ka uudismaatükke, kus odraoras vihmast kevadest ei kosunudki, kollaseks läks ja lehmakarja koristada anti. Aga näe, juulikuu teine pool oli kuiv ja ilus nagu prillikivi. Kes ikka hoolas oli, sai kuiva heina ka.

«Millal see talinisu pikali viskas?»

Oh, see olnud juba loomise ajal. Ja ega see üksi.

Varsti on aurusest hommikust päikeseline päev saanud. Kuivati juurde jõuab kallur esimese viljakoormaga. Jüri peab vastu minema.

«Kas sul segavilja polegi?» küsin.

Ei, veel ei ole. Kui ma hernest tahtvat maitsta, siis mingu ma vaat seda teed ja seda kraaviperve pidi tagasi. Sealt saab oma käega võtta.

Mis see Jüri nüüd... Ma võin ju sedaviisi vangitorni sattuda. Aga tema heidab käega. Juba vanaisa olla rääkinud, et hernepõllust ja nais-terahvast ei kõlba ilma katsumata mööda käia.

Jüri nägu särab. Sest vili tuleb. Vaevaga kätte saadud, veltinud ja põiekestena paisunud terad. Aga küll Jüri need ivaks kuivatab...

Raske 1972. Mis edasi sai? Mis seal ikka. Eestimaa vilja kogusaak on kuni 1973. aastani poole miljoni ja miljoni tonni vahel kõikunud. Miljonäriks tõusime esmakordselt 1974. aastal. Ent leiba ja saia on poes ikka ühtemoodi olnud. Kolhoosid ja sovhoosid on ettenähtud ostusööda varem või hiljem kätte saanud.

Vennasvabariikide viljasalvede suurust oleme tunnetanud pidevalt nii rohke kui ka vähese saagi aastatel. Eesti kui intensiivse loomakasvatusevabariigi viljatarvidus on suur. Ajakiri kirjutab... Kirjutab, et jõusööda osatähtsus on Eesti NSV loomakasvatuse söödabilansis 1,5 korda suurem kui NSV Liidus keskmiselt. Kokku võttes kulutatakse Eestis iga loomühiku kohta küll 8% sööta rohkem, kuid lõpptulemus on positiivne: iga tonnsöötühik sööta annab keskmiselt 60% toodangut rohkem.

Meie Varumisministeeriumi Toidu- ja Söödateraviljaga Varustamise Valitsuse juhataja Eduard Lodi meenutab 1973. aasta kevadtalve. Söödaviljavarudele tuli vennasvabariikidest lisa hankida. Kõigil oli seal kiire — kevadkülv tulemas, seemnevilja laialivedu käsil, viljaga pole laiutada midagi, ka vaguneid ei jätku. Ometi leiti meie tarvis, mis vaja.

Aastast aastasse saame oma põllumeeste kasvatatule lisaks rohkesti vilja. Liidus tervikuna müüsid põllumehed aastail 1971—1974 riigile keskmiselt 72 miljonit tonni vilja aastas, meie vabariigi aastane panus riigi ühissalve on olnud 100 000—200 000 tonni ringis. Eks siit need vahekorrad selgugi. Meie viljavarujaile on tuttavad sellised kandid nagu Altai krai, Novosibirsk, Omsk, Põhja-Kasahstan, Uljanovsk, Kaasan, Saraatov ja muidugi Ukraina. Rohkesti kõrgema sordi jahu ja mannat saame Leningradist, kooritud hernes tuleb Voronežist, riis Jaroslavl'i kombinaadist. Kasutame ka importteravilja. Meie aga anname omalt poolt... Näe, ongi artikkel NSV Liidu Plaanikomitee esimehe asetäitja P. Poletajevi tunnustavate sõnadega. Ta kiidab, et Balti vabariikide liha- ja piimatoodang moodustab vastavalt üle 10% ja umbes 15% nende saaduste üleliidulisest fondist. Teistele vabariikidele müüme Eestist ka kartulit, tõuloomi...

Tõuloomi? Arvan nüüd kuulvat ešeloniveduri kauget vilet ja mulle tuleb Paul meelde. Kus ta on? Lubas vist järgmise reisiga Fergana poole pörutada. Mina aga pean siin sitsima.

Vaatan ringi. Lugemissaal. Laualampide valguskoonused tihedates ridades toetumas raamatutele, ajakirjadele, kätele... Just sellised koonused, ainult et hoopis suured, moodustused kaubavaguni ümmargustest laelaukudest langevast valgusest. Moodustused sumedatel, vahel ka külmal del augustiöödel kaugetes hiigelkaubajaamades. Need on 1975. aasta sügisööd. Soojast heinapesast on vaevu kuulda prõmmi-

ENDEL UNIVER

mist vaguniuksele ja Pauli üllatavalt reibast häält: «Endel, Karli! Ärge seal magama jääge! Varsti lükatakse meid vee juurde, saame tunnid täis.»

Ei me jää, kulla Paul! Aitäh, et ette hoiatad. Vaja vaguniust paras jagu lahti kangutada, et pääseb voolikut vastu võtma. Mis teha, juhtusime sellisesse graafikusse, veevõtujaamad on öösiti. Aga ega me virise. Hoiame kokku. Meie, see on neli vagunit poole kilomeetri pik-kusest ešelonist. Neli vagunit, igaüks kaks saaturit, virn pakiheina, neli veetünni ja peakangelased ise — kolmteist eesti mustakirju tõugu mul-likat. Seltsimehelikus õhkkonnas sõuame oma kauge sihtjaama poole (õhk, võin kinnitada, on selles vagunis hoopis värskem kui reisirongi üldvagunis). Meie kõigi ülem (saaturite vanem) ongi Paul, sõja läbi-teinud mees. Tõeline raudteekauboi, kellel seljataga vähemalt mitu-kümmend reisi. Paulile on tuttavad vist kõik raudteejaamad Põhja-Jäämere, Vaikse ookeani, Pamiiri ja Karpaatide vahel. Ta on vedanud mustakirjuid ja punaseid mullikaid, tõupulle ja -tärke, sigu, konserve ning mine tea mida veel. Enamiku reiside truu kaaslane ja Pauli teh-tud värviliste diapositiivide esiplaaniobjekt on abikaasa Liidia. Ega minu vagunikompanjoni Karli kauboikogemused palju maha jää. Temagi on sõitnud vanemana. Ja temagi on kunagine sõjamees. Reis läheb Tšeljabinski kanti.

Head, kasulikud sidemed meie ja vennasvabariikide põllumajandus-rahva töös üha tugevnevad. Tõuloomakasvatus lisab tulukust meie majanditele ja produktiivsust sõprade karjale. Mu laual on ajakirja «Životnovodstvo» üks number. Valgevene NSV Kletski rajooni majandi «Krasnaja Zvezda» zootehnikud jutustavad. 1948. aastal saadi seal lehma kohta üksnes 2064 kilogrammi vähese rasvasusega (2,9%) piima. 1960. aastal osteti karjale juurde värsket verd, järglasi eesti mustakirju karja pullide Lindbergi, Kahuri ja Pärdi suguvõsast. Peatselt suurenes lehmade aastatoodang 3943 kilogrammini ja rasvasus 3,48 protsendini. Tõuloomi osteti juurde ka Hollandist. Tugevdati söötmist. 1974. aastal saadi igalt lehmalt juba 4633 kilogrammi piima. Karja nii hea piima-toodanguga majandeid on praegu Eestimaalgi üpris vähe, jõuab kahe käe sõrmedel üles lugeda. Ja ega siis meie kirju ja punane veis ainuke-sed väärtuslikud piimalehmatõud ole. Näiteks läti pruuni tõugu veiste levik on samuti jõudus olnud.

Toidumajanduse edasine tugevdamine kogu Nõukogudemaal on olnud meie partei ja riigi poliitika põhijooni. Kolhooside ja sovhooside ette seati üheksandaks viisaastakuks ülesanne mitte üksnes täita liha, piima, kanamunade ja teiste saaduste riigile müümise plaan, vaid need plaanid 8—10-protsendiliselt ületada. Niisuguse kordamineku korral tarbiks iga elanik aastas 59 kg liha ja lihasaadusi, 340 kg piima ja pii-masaadusi ning 192 muna.

Tšeljabinsk... Miljonilinn. Määratu suur nägus jaamahoone. Roh-kete puhvetite toidurikkus. Lilled, värsked õhk. Jaama ees väljakul suur monument — jõuline habemik kasakas nagu kaljurahnust välja kas-vamas. «Jutustus Uralist», loeme monumendi jalamilt. Kõrghooned ääristamas avaraid tänavaid. Trollibussiliinid, mille tähisnumbrid ula-tuvad mitmekümneni.

Meie, mullikakomandörid, alustame tagasiteed. Vaja veidi teemoona koguda. Kioskist saame kurke. Rahvarohkest lihapoest hangime paar rõngast tahadat kraakovi vorsti.

Kupeekaaslasteks osutub tasakaalukas täidlane mees, Tšeljabiniski metallurg-masinaehitaja, Sergei nimi. Leeb naeratus on ta päevitunud näol. Räägime masinatest, viljasaagist, toiduoludest. Sirvime Tšeljabiniski õhtulehte... Algas järjekordse uut tüüpi traktori seeriatootmine. Tõepoolest, olime ju linnas, kust jõuab ka Eesti põldudele traktoreid. Heidan pilgu kaardile. Peaaegu iga eesootava suurema linnaga seostub midagi, mis «Eesti Põllumajandustehnika» kaubanduskontorite kaudu meie kolhoosidesse ja sovhoosidesse saabub. Lisame nüüd ajakirja abiga, et 1974. aastal toodeti Nõukogudemaal põllumajanduse tarbeks üle 1200 nimetuse mitmesuguseid masinaid (670 taimekasvatuse, 300 loomakasvatuse ja 250 melioratsiooni tarbeks). See on peaaegu tervenisti meie sõprade töö. Sellest saame lahutada üksnes Tallinna ekskavaatorid, Tartu «Võidu» tooted ja veel üht-teist. Praegu kasutatakse meie maa põllumajanduses 2,3 miljonit traktorit. Kui niisugune traktorivägi tee peale ritta seada, siis on küsitav, kas Kuivastu ja Kamtšatka vahemaast jätkub. Hiigelkolonnis on koos Leningradi «Kirovetside», Minski «Belarusside» ja paljude teiste terashobudega ka Tšeljabiniski omad.

Sergeiga jätame huvasti kusagil keset Tatarimaad. Ta on sõitnud siia puhkust pidama, oma noorusmaad vaatama. Meie jaoks paneb ta kupeelauakesele mitu pirakat tomatit. Nimetab sordi ja ütleb, et kasvatas need tomatid ise tehaserahva aiamaal. Tänu talle! Omalt poolt lubame, et kui televiisorist hokit vaatame, hoiame Tšeljabiniski «Traktorile» pöialt...

«Mis sa siin rehkendad?» sosistab keegi ja paneb mulle käe õlale. Soo-oh. Koolivend EPA-päevilt, minu mäletamise järgi lõpetas mehhaniseerimisteaduskonna. Nüüd teaduste kandidaat või selleks saamas. Koolivend poeb tooliridade vahelt läbi ja leiab lugemissaalis vaba koha. Poetab oma paberid lauale, pilgutab mulle veel korra silma ja süveneb lugemisse.

Mäletan, need poisid käisid tudengiaastail uudismaal vilja koristamas. Pandi kohe kombaini peale. Kui tagasi tulid, olid tehtud mehed. On siiani, mida meenutada ja mille varal inseneri-enesekindlust hoida.

Vili oli tähtis, vili on praegugi maailma majandusrinnetel peaaegu niisama maagiline sõna kui nafta. Vili tähendab toitu, loomasööta, kogu riigi potentsiaali.

Viljasaakide suurendamiseks ja stabiliseerimiseks on kodumaa palju teinud. Võrreldes seitsmes viisaastak (1961—1965) — keskmine aastatoodang 130,3 miljonit tonni, kaheksas viisaastak (1966—1970) — keskmiselt 167,6 miljonit tonni, üheksanda viisaastaku neli aastat (1971—1974) — keskmiselt 191,9 miljonit tonni. Kaheksanda viisaastaku rekord (186,8 miljonit tonni) tuli alles 1970. aastal. Seejuures ületati Vene NFSV-s 100 miljoni tonni piir. Üheksanda viisaastaku ja üldse absoluutse rekordi tõi 1973. aasta — 222,5 miljonit tonni.

Põllud on helled, põllud on nõudlikud. Põllud tahavad palju mineraalväetist. Veel 1970. aastal kasutati NSV Liidus iga hektari põllu ja istandike kohta keskmiselt 47 kilogrammi mineraalväetisi (tegevaines),

kuid näiteks Saksa DV-s 319 kilogrammi. (Meie vabariigi jaoks oli samaks aastaks eraldatud hoopis rohkem väetist kui Liidus keskmiselt — saadi anda 185 kilogrammi hektari kohta.) Iga tonni standard-mineraalväetistega väetamise tulemuseks võib arvestada 1,2 tonni täiendavat teravilja. Eks seepärast ei unustata ka statistika aastakokkuvõtete mainimast, et põllumajandus sai tööstuselt mineraalväetisi nii ja nii palju rohkem kui eelmisel aastal.

Põllud ootavad uusi sorte. Nad on neid saanud. P. Lukjanenko ja V. Remeslo nimedega seostuvad niisugused šedöövrid nagu talinisuusoridid «Bezostaja 1» ja «Mironovskaja 808». On tehtud arvestus, et tänu nimetatud sortidele saab meie riik nüüd täiendavalt igal aastal kuus miljonit tonni väärt toiduteravilja. Rohket saagilisa annavad need sordid paljude teiste sotsialismimaade põldudel. «Mironovskaja 808» aitas teatud määral kaasa ka ühe värske rõõmsa uudise sünnile. Nimelt tõi 1975. aasta sügis endaga kaasa Eestimaa uue absoluutse (majandi keskmise) saagirekordi. Tartu rajooni Lenini-nimelise nädissovhoosi põldurid eesotsas vabariigi teenelise agronoomi Ülo Läänemetsaga kogusid igalt hektarilt keskmiselt 47,4 tsentnerit teravilja.

Hulk tulemusrikast tööd on seljataga paljude põllu- ja aiakultuuride sordiaretuses. Võtame kas või päevalille. Palju vaeva kulus akadeemik V. Pustovoitil, et suurendada päevalillesemnete õlisisaldus 30—32 protsendilt 48—52 protsendile. Uued sordid võimaldavad lisaks saada 300 000 tonni taimerasva. Vanu sorte kasvatades tulnuks nii suure lisatoodangu kogumiseks täiendavalt külvata kolm miljonit hektarit (seega kolm korda rohkem, kui Eestis on haritavat maad) päevalille. On loodud ka head maisihübriidid, mis reageerivad eriti tänulikult väetamisele ja niisutamisele, mis on vastupidavad lamandumisohule.

Põllud soovivad vett, kaitset erosiooni, taimehaiguste ja -kahjurite eest. Majandusülevaadetes tehakse tihti võrdlusi meie maa ja teiste arenenud põllumajandusega riikide vahel. Ent seejuures, näiteks NSV Liidu ja Ameerika Ühendriikide põllumajanduse arengutaseme võrdlemisel, soovitatakse põhjendatult silmas pidada erinevaid looduslikke olusid. Kõige mõtlemapanevam erinevus on ehk järgmine: tervelt 60 protsenti USA põldudest saab aastast üle 700 millimeetri sademeid; NSV Liidus saab sellise hulga sademeid ainult üks protsent põldudest.

Põud — see on võimukas sõna. Mitte igal pool meie maal ei kõla see nii süütult nagu paarinädalase vihmavahe puhul siin, Läänemere rannikul. Põud pani ka nüüd, üheksanda viisaastaku lõppaastal, nii mõnestki põllust augustikuul mööda sõites küsima: miks põhurõuke nii harvalt on? Tõstis nii mõnegi suure linna turul värske kartuli üsna kõrgesse hinda.

Kodumaa on rakendanud võitlusele põua vastu määratud moraalsed ja materiaalsed ressursid, on rakendanud inimeste entusiasmi ja tohutud kapitaalvahutused.

... 1973. aasta maikuu lõpp ja juuni algus Usbekistanis. NSV Liidu maaparanduse ja veemajanduse minister Aleksejevski Karši kanalit avamas, teisel jälle uute hüdroõlmede käikulaskmisel linti läbi lõikamas. Kõigest nädalapäevade jooksul, mis seal veedetud, kuuleme imelugusid uute suurte niisutusobjektide ehitamisest. Buhhaaras aga sumame lõõskava kuumuse eest peitu tehiskärve, mis kannab Komso-

moli nime. Noorte tehtud noor järv. See suplus saab teoks pärast pikka kahenädalast reisi eesti punast tõugu mullikate seltsis. Nii mõnigi naispere hulgast on tee peal peaaegu pisaraid valanud — mis nad küll seal meie loomadega teevad, pidid ju ainult puuvillajäätmeid söötma. Kohapeal selgub, et saabusime tõepoolest puuvillariiki. Kuid koos puuvillilaga kasvatatakse ühes ja samas külvikorras nii rammusat lutserni, mida punude sünnikodus Saaremaal vaevalt pakkuda oli. Lutsern võib siinkandis anda ühe pika suvega palju saake, kokku lahedasti üle 10 000 söötühiku hektari kohta. Oleks vaid vett, jätkuks vett kõikidel aastatel küllaga...

Nüüd aga üks Buhhaara kandi sügisvõileib, senistest kõige eksootilisem. Jaa, juunikuu algul on Kesk-Aasias juba sügisrõõme. On sõnu-meid uudseteravilja varumise algusest ja siidiussikookonite müügiplaanide täitmisest tervetes oblastites. Turgudel aga punavad tomatid, lõhnab puuvili.

Milleks veel leib, kui peremees, auväärne akaa, murrab sulle lataka õhukest karaskit... Milleks peaksid ihkama võid, kui su ees on kausitäis tulist ja lambalihast rammusat suppi, lagmani. Sa oled saviseinaga piiratud ringõue jaheduses, tiheda lehestiku varjus. On isegi viigilehti. Ühe neist tood kaasa oma herbaariumis (see tähendab, lihtsalt ajalehe «Pravda Vostoka» vahele pressitult). Seal on veel mooruspuuleht, on kusagilt Kasahhimaal raudtee äärest nopitud kaamelirohtu, pujusid.

Kusagilt raudtee äärest... Jah, kusagil teede ääres on veel tuhandeid kilomeetreid romantilist monotoonsust, oma tulevikku ootavaid avarusi.

Võib-olla lähuvad sinna... nemad. Nemad istuvad siin õhtuvaikseks jäänud raamatukogus üsna akna all. Vaatavad Toompea vanades puudes tormlevat pimedust ja on õnnelikud. Nende vanuseks pakun keskkooli lõpuklassi. Eriti paelub mind tüdruk. See lause, mille ta poolsoosinal ütles, tõmbab tähelepanu: «Tead, mind raskused ja varjud ei häirigi, mind huvitavad varjundid.» Poisile tundub see mõte vist liiga kena. Ta peab veidi õrritama: «Mind ka raskused ei häiri, ma lähen neist lihtsalt mööda, ma olen Nipernaadi...» Nüüd vajutab tüdruk valged hambad oma alumisse huulde ja ta käsi sakutab poisi pruune juukseid. Ta on tehtult tige: «Ei-i tohi, ei-i tohi!» Siis nad suudlevad ja sosistavad edasi.

Toredad on nad. Kindlasti sama tublid, kui... Aga see on jälle kil Luke Eestimaa lõikuskuud. Uljaspea kombainer on oma masina kõhtu sõelade ja transportööride vahele pugunud. Järjekordne ummistus. Kostab noore mehe pahurat urinat: «See kuradi üleeline nisu ja roheline parts, seda ei saa vist jõuluks ka välja.»

Mootorrattal on põrnikana kohale lennanud brigadir, norimishimuline näitsik. Tema koguni veel osatab: «Aga ei tea, Kalju, mis sa eile tegid?»

Kombainist ronib välja higine mäardunud mees ja irvitab üleannetult: «Eile võtsin viina!»

Kõik teavad, et eile — see oli hall sajupäev. Mine võta kinni — võib-olla tõesti. Siis tähendab mulle autojuht, kelle kõrval ma kalluri kabiinis istun: «Ei ta võtnud midagi. Kõva poiss on, temalt saan iga päev kolm punkritäit rohkem kui teistelt...»

See kõva poiss on juba püsti roolis, nagu tõsine ja tahtekindel. Kombainimürin kaugeneb. Ajame autojuhiga juttu edasi. Äkki raban teda õlast ja näitan: sama kombaini lael on imelik tagurpidi inimene, jalad harki taeva poole. Autojuht annab gaasi ja naerab mürinal: «Eh, Kalju teeb stoikat, tal punker täis. See nagu tingmärk või nii...» Tingmärk. No ütle nüüd!

Rohkesti tubliduseproove seisab noortel ees. On pooleldi käidud ja alles alustatud teid. Põigakem veel kord 1973. aasta kevadesse. Peatame kaardikepi Saraatovi lähistel. Kujutlegem jälle rongi jaamas seismas. Seal on laia mütsiga mürakas ametimees, kes müttab kangiga midagi remontida. Soovime jõudu ja pärimet: millist viljasaaki siinkandis loota on? Mürakas mees vastu: «Suhhoveisid ei olnud, tähendab, vili tuleb.» Ja ei muud midagi. Alles teisel pool Volgat taipame nende nappide sõnade täit sisu. Taipame siis, kui silmame kollakashalli tolmuvinet tohutu suure, äsja seemendatud viljavälja kohal. Kui nüüd muld kuivem ja tuul tugevam oleks, siis... Sellest, mis võib vahel juhtuda, annab tunnistust mööda uhteorgude ääri rajatud kaitsemetsaribade puukeste rebitud väljanägemine. (Lisaks mulla ja seemne tuulekandele teeb omajagu kurja vee-erosioon.) Võitlus käib. Üks viimaseid võitlusvõtteid, mis kasutusele võeti, on uudne maaharimisviis — mullakihti püütakse võimalikult vähe liigutada (pöörata), rohkem kobestada. Uus tehnoloogia väärts Lenini preemia. Ent otsingud jätkuvad. Oodatakse kaasalööjaid.

*

Sammun Toompealt alla. Tundub, nagu astuks minuga koos palju inimesi tuulist teed pidi kodu poole. Kõik need, keda jõudsin täna õhtul meenutada. Nad tegid üheksandal viisaastakul oma igapäevast tööd.

Holger Pukk

VÄHE, VÄGA VÄHE!

«Millest sa tahaksid lugeda?» — seda on laste käest küsitud küll koolisaalis, kust mitusada silmapaari sulle vastu vaatavad, küll tublisti kodusemas klassitoas, küll päris intiimses lõkkringis. Seda on küsitud siis, kui jutt käib raamatute kirjutamisest, ja ka siis, kui kõne all on «Pioneeri» ning «Sädeme» kokkuseadmine. Ja kuuenda, seitsmenda, kaheksanda klassi tüdrukud ning poisid on aastast-aastasse vastanud:

«Meist endist.»

«Koolielust.»

«Laste elust üldse.»

«Sellest, mida me mõtleme ja mida me tunneme ja mida me teeme.»

Jah, need ja nendetaolised vastused korduvad saalist saali, klassist klassi, lõkke äärest lõkke äärde. Kord tulevad nad keelele otsekohe, kord jutuajamise käigus, kord hoopiski mitte vastustena, vaid omapoolsete soovidenä. Ja too rõhutatud «meie» ei märgi mitte «meie kooli» või «meie klassi». Selle sisu on palju laiem. Kui ülilpidulikult öelda, siis tähistab see sõna kogu maailma kuuenda-seitsmenda-kaheksanda klassi ealist elanikkonda. Selle mõtlemisi, tunnetamisi ja tegemisi.

Tihti kostab ka niisugune soov: «Kirjutage teiste maade lastest!» Meie, täiskasvanud, torkame selle soovi tavaliselt sinna lahtrisse, mille pealkirjaks on kas «Rahvaste sõprus» või siis «Töökogemuste vahetamine». Tegelikult ei mõtle niisuguse soovi väljajättele enamikul juhtudel ei seda ega teist. Teda huvitavad probleemid. Südan ja hinge raputavad probleemid. Seesama probleemide igatsus sunnibki tüdrukuid ja poisse vastama-soovima: «Meist endist», «Elust üldse», «Sellest, mida me mõtleme...» See soov on nii suur ja sügav, et selle täitumist oodatakse-loodetakse koguni globaalses mastaabis.

Kuuenda, seitsmenda, kaheksanda klassi lapsed on jõudnud ikka, kus ümbritseva maailma headus ja kurjus, õigus ja ülekohtus, rõõm ja mure, õrnus ja julmus neid ründavad, nende sisemaailma vapustavad. Teisiti öeldes on see õieti esimeste mõtiskluste aeg. Esimeste vastuste otsimise aeg. Esimeste sügavalt läbitunnetatud eluvalemite avastamise aeg.

Kui sa ühe klassiga ka ainult paar nädalat koos oled, kuhjub su ette probleemide pundar, mida 13—14—15-aastased tüdrukud ja poisid lahti harutada püüavad. Just püüavad, sest paraku jääb neil elukogemusi napiks. Ja seetõttu sügavama siseeluga noored lausa vaevlevad oma püüdmetes.

Ainult ühe klassi rahvas...

Siin on poiss, kes juba mitu aastat kannab malevanõukogu esimehe tiitlit, kellest kõik kaaslaselugu peavad, keda kõik kiidavad, aga kellel ometi pole ainsatki lähedast sõpra. Tema kõrval pole ühtki hinge, kellega oleks kodune lobiseda, aga veel kodusem vaikida, kellelt lohutust otsida, kellega rõõmu jagada. Ja poiss tunnetab seda traagikat, seda lugupeetud, hinnatud, ülistatud tegelase

HOLGER PUKK

1906

suurt traagikat. Tal on kätte jõudnud aeg, kus sõbra puudumine kaalub üles kõik muu, kogu tunnustuse, sära ja hiilguse. Mida ta peab tegema? Kas ongi midagi ette võtta? Miks on tal nõnda läinud?

Siin on tüdruk, kelle ema on usklik ja isa joodik. Mõlemad hellitavad teda. Nad on valmis teda kätel kandma ja üle kuldama. Üks joomari selgete silmapilkude kahetsuses, teine igavest hingerahu töötades. Nad nagu võitleksid omavahel tütre poolehoiu pärast, on valmis teineteist alavääristama, teineteist tütrele hoiatavaks eeskujuks seadma. Mida ta peab tegema? Kuidas oma kodusse suhtuma? Kummal on õigus? Ja kui pole kummalgi, kus siis on tõde?

Siin on poiss, kelle vanemad teenivad kolhoosis nii ränka raha, et nad ei teagi, kui palju neil seda on. Ühes kastis ta seisab, sealt võetakse, sinna pannakse juurde... Ka poeg on harjunud sealt oma soovi järgi ja igal ajal kümnelisi võtma. Juba paistab, et raha on poisile maailma naba. Mis temast nõnda saab?

Siin on tüdruk, keda pere mahajätnud isa käib ema vastu üles keeramas. Siin on poiss, keda nelja aasta eest ei võetud pioneeriks ja kes elas seda nii sügavalt üle, et muutus tõepoolest teiseks poisiks. Siin on tüdruk, kellele meeldib ja teeb ühtlasi südamevalu klassi kõige lorum poiss, poiss, kes väljaspool kooli teeb halbade sõprade mõjul rumalusi ja keda ainult tänu klassijuhatajale koolis hoitakse. Siin on vurruudemetega poiss, kes klassis kohtleb tüdrukuid jõhkvalt, aga kodus on väiksematele vendadele vajaduse korral nii isa kui ka ema eest.

Mida neist poistest ja tüdrukutest, papadest ja mammadest arvata? Kus on inimliku suuruse või madaluse mõõdupuu? Missugune olla? Kuidas leida tõde? Kuidas ära tunda näilist tõde?

On lootusetu ettevõtte püüda kõiki elu keerdkäike ja neist tekkivaid küsimusi-kõhklusi siin üles lugeda. Küll aga on nüüd mälu värskendamiseks õige aeg selle loo alguse juurde tagasi tulla.

«Millest sa tahaksid lugeda?»

«Meist endast.»

Kas pole nõnda, et laps loodab kirjandusest leida iseennast, oma pinginaabrit, oma esimest sümpaatiat, oma kodu, oma muret, oma rõõmu — või vähemalt üht nende isikute, olukordade, tunnetuste tuhandetest variantidest. Laps loodab kirjandusest leida pidepunkte nende suure elu probleemide mõistmiseks ja hindamiseks, mis nüüd ikka armutumalt tema ellu sisse tungivad. Ta loodab kirjandusest leida peeglit, mis aitaks teiste kaudu enda sisse vaadata.

Nii see on. Seda me teame juba ammu. Aga ometi ütles üks noorevõitu pedagoog alles hiljuti:

«Juba lapsepõlvest peale on mind saatnud mulje, et lasteraamatute maailm on üks asi, aga tegelik elu hoopis teine asi. Üksikud teosed-erandid pole suutnud seda muljet kõigutada.»

See on väga ränk süüdistus. Siit võib isegi seda välja lugeda, et elu ilustamine, mis täiskasvanutele määratud kirjanduses on kolikambrisse heidetud, õilmitseb lastekirjanduses üsnagi lopsakalt edasi.

Tolle õpetaja mõtteavaldust kuulates meenus otsekohe üks teine kategooriline seisukoht, mis öeldi välja mõned aastad tagasi. See kõlas nõnda:

«Väga paljudes muinasjuttudes laheneb raske ja keeruline olukord väga hõlpsasti tänu heale haldjale ja tema võluväele. Niisuguseid muinasjutte ei tohi lastele üldsegi lugeda anda. Elu, millesse laps kord astub, on tihtigi raske ja murelik. Sellised muinasjutud aga orienteerivad lapsi valesti. Neid lugedes kasvab lastes arusaamine, et pole vaja ei võidelda, püüda ega pingutada, sest kül-

HOLGER PUKK

1907

lap head haldjakesed kõik raskuse ja takistused su teelt kenasti kõrvale vee-retavad!»

Tundub, et viimase väite esitaja pakkus tulises vaidlustuhinas üle, kuid ometi ei saa eitada, et tema kartuses on olemas seesama tuum, mis leidis noore pedagoogi väites. Ja nimelt: elu ja lastele määratud lugemisvara kõnnivad erinevat teed pidi, kõnnivad teineteise kõrval, aga kokku juhtuvad õige harva. Eks sellest või tekkida ka too lakeerituse mulje.

Hiljuti said veel kord läbi loetud ajakirja «Pioneer» viimase kaheteistkümnepäevase ilukirjanduslikud palad. Seda oli umbes 25 autoripögnat ehk kaks «Jutupauniku» täit kõige värskemaid eesti autorite jutte ja luuletusi. Nagu ikka, pakub ajakiri lugemiskraami üsnagi rikkalikult. Ja nagu ikka, on ka selles aastapikkuses vahemikus leida ehk ainult pooltosinat lugu, mis püüavad lugejale anda võtit elu ja koolielu keeruliste probleemide avamiseks ning mõistmiseks.

Ainult pool tosinat! See on ju kübe! Võib muidugi öelda, et kirjandus ei mõjuta lugejaid hulga ja kaaluga, ka kübe võib olla määratu suure emotsionaalse laenguga. Ilmunud juttude puhul seda kahjuks siiski öelda ei saa. Kübeme laeng jääb enam-vähem võrdväärseks tema kaalu või mahuga. Lugude väärtus seisneb peamiselt selles, et käsitlemist on leidnud väga oodatud valdkond. Aitäh Heljo Männile, Asta Põldmäele, Erik Püvile sellegi eest!

«Noorte Hääles» kurtis üks hiljuti keskkooli lõpetanud neiu, et kool pole andnud talle pidepunkte igasuguste dokumentide vormistamise ja esitamisega seotud nõuetes. «Pioneeris» viimati-loetud aastakäigu kohta võiks siiski ehk öelda, et ajakiri pole kaheksanda klassi lõpetanu tundemaailma suutnud omalt poolt kuigi märgatavalt eluprobleemides orienteerumiseks ette valmistada. Dokumentide ja tundeilma kõrvutamise on muidugi kohatu. Küll aga peaks see ütleva, et kui üks tütarlaps tunneb janu isegi dokumentide esitamisega seotud tarkuste järele, kui suur peaks tema janu siis olema veel tunnetuslike probleemide osas.

«Pioneer» «Pioneeriks», aga kirjastus «Eesti Raamat» annab kaheteistkümnepäevase kuuga välja palju teoseid, nii-öelda hulga «Jutupaunikuid». Kui palju saab meie kirjanikkond selle asutuse kaudu noorte lugemislauale teoseid, mis aitavad noorel inimesel oma emotsioonides, oma suhtumistes selgusele jõuda?

Vähe, väga vähe! Tahtmata põrmugi alahinnata või vähendada meie lastekirjanduse tõusujoones sammumist, meie ilusaid kordaminekuid huumori ja nn. kunsttegelaste vallas, tuleb ometi mõrult konstateerida, et laps ja teda ümbritsev elu, üks lastekirjanduse peateemasid, on meil väga nõrgalt esindatud. Meil on S. Rannamaa «Kadri» ja «Kasuema», meil on A. Perviku «Õhupall», H. Männi «Miks sa vaikid?», S. Truu raamatute seeria, meil on veel üht-teist ühe või teise autori üksikuis juttudes, aga see ei suuda kummutada tunnet, et neist probleemidest, millega noored kokku puutuvad, millele nad õiget lähenemisviisi otsivad, mida nad mõista, omaks võtta või põlata püüavad, vaatab meie laste- ja noorsookirjandus mööda. Iseäranis on siin vaeslapse osas needsamad kuenda-seitsmenda-kaheksanda klassi tüdrukud ja poisid, kelle ellu suur maailm alles sissetungi alustab ja kes seda ise otsekui alateadlikult ära tabades paluvad: «Kirjutage meist endast!»

Ja isegi neis eespool nimetatud teostes, mida me paljude aastate kohta ka ainsatena nimetada saame ja mis on (v. a. «Kadri») adresseeritud keskkooliealistele, isegi neis teostes on tõsisest probleemidest otsekui riivamisi, otsekui kartlikult räägitud. See pole öeldud etteheiteks, sest ilmselt on tegu kirjanike matuuriga, aga fakt jääb faktiks: sügavad mured ja sügavad rõõmud pole siiani

HOLGER PUKK

käsitlemist leidnud, kuigi noor inimene nendega koelis, kodus, sõpruskonnas igal sammul kokku pörkab.

Mida teha? Konstateerida ja rahulikult edasi minna? Sest meil on Agu Sihvka, Naksitrallid, Pille-Riin, Kunksmoor, Rops ja Londiste, kes kõlbavad sõpradeks ka teiste rahvaste lastele ning eesti lastekirjanduse esindajatena igati auväär-
sed. Elus on ennegi nõnda tehtud, et augul hoitakse käsi peal ja näidatakse näpuga uhkelt seda kohta, mis augu kõrval terve on. Pealegi tutvustab äsja ilmunud venekeelne eesti lastekirjanduse proosaantoloogia tervelt viitkümmend autorit, kes praegu sulge käes hoiavad.

Niisiis, kõik oleks nagu korras. Aga ometi nõuab üksjagu lapsi: «Kirjutage meist!»

Selle nõudmise võiks ka arvestamata jätta, sest üks seisukoht ütleb, et lapsed ei tea midagi, nende maitse, nende soovid ja seisukohad on alles välja kujunenemata, nad ütlevad ära esimese soovi-vastuse, mis pähe tuleb, nad lihtsalt hõikavad järele, mida üks loll juhtub ees ütleva... Aga teie! Teie võtate seda kõike tõemeeli vastu...

Selles lapsi alahindavas seisukohas on tõde ja vale ilmselt vägivaldselt kokku sobitatud. See vääriks lapsi põhjalikult tundvate ja teadusega relvastatud inimeste analüüsi. Praegu sai too tõe ja vale kombinatsioon lihtsalt selleks üles soojendatud, et kinnitada: selles asjas, millest täna siin juttu tehakse, on laste soovid tingimata õiged. Lapsed tunnevad otsekui alateadlikult, mida neil hingetoiduks vaja läheb. Ja üks vanguta meie kõik vahetevahel pead, et näe, mis need noored on jälle teinud või ütelnud. Koguni tollesama peavangutuse põhjendamise või ümberlükkamine oleks ühe noorsooromaani tänuväärt taustaks.

Mida siis ikkagi teha, see retsept jääb arusaadavalt andmata. Kuigi ma olen seda usku, et soovitamine, huvi äratamine, probleemiga õrritamine võib teinekord tulemusrikas olla, ei saa sellele midagi määravat rajada. Küll aga annaks midagi see, kui kirjanikud kongressi-eelseil päevil seda üldist muret kui enda isiklikku muret tunnetaksid. Ja pärast kongressi... Noh, siit võidakse juba oma tegemiste teiste kaela veeretamist välja lugeda. Või isegi loominguvabaduse printsiipide jalge alla tallamist täheldada.

TÕLKIMISEST

Kirjandusest kõneldes on kriteeriumid ähmasemad kui muusika vallas. Muusikaline kuulmine kui muusikutegevuse eeldus on väljaspool kahtlust, olgu juttu komponeerimisest või interpreteerimisest. Kui tõsise ja kerge muusika tegijad ja esitajad paljudes küsimustes ka eri arvamusel on, siis igatahes mitte selles, mis tähendab viisipidamine või muusikaline kuulmine. Alles edasi tuleb mängu anne, selle arendamine jne.

Kirjanduse terminoloogias selline ande eelduse määratlus puudub, olgu kõne all ise kirjutamine või interpreteerimine, s. t. tõlkimine. Üldist kirjaoskust kipuvad grafomaanid üldiseks kirjutamisoskuseks pidama ja tõlkimise puhul arvatakse pahatihti, et asi seisab ainult vastava võõra keele (mõnesuguses) oskamises. Paraku ei tähenda ka kirjandushuvi ja -armastus veel vajalikke eeldusi, mida eesti keele kõrgkooliski õppimine anda ei saa, küll aga välja arendada aitab.

Et üldlaulupeole pääseda, tuleb koorilauljal läbi käia väga mitmest võimete proovi voorust. Aga tõlkija, kes ometi on solist, võib massitiraažis ajalehe veergudele sattuda üsna juhuslikult. Ehkki tema võimuses on autorit diskrediteerida (võrreldem Beethoveni «Elisele» mõnel koduklaveril ja Maria Grinbergi esituses), või kui autor ei ole just Beethoven, siis ikkagi rikkuda rahva maitset — ka «Amuuri laineid» võib mitmeti mängida.

Kirjandusliku kuulmise puudumist on endale tunnistada ja teistel tuvastada raskem kui muusikalise kuulmise puudumist. See on asja üks külg.

Teisest küljest ei ole kirjanik ainult selle läbi, et ta on kirjanik, veel kutsutud ja seatud tõlkima. Keegi ei arva, et Eugen Kapil või Eino Tambergil tarvitseks ainult viiul kätte võtta, et mängida nagu Vladimir Alumäe, ent leidub neid, kes usuvad, et kirjanik kui looja suudab ennast teise kirjaniku loomingusse sisse tunda nagu lovesse langedes. Üks helilooja võib teise teost enda jaoks noodist lugeda, sest nende kood — noodimärgid — on sama. Aga et need noodimärgid teiste jaoks elama hakkaksid, tuleb osata nad mänguriistal kõlama panna. Mänguriist, millel tõlkija mängib, on emakeel, kuid selle kood (=struktuur) on täiesti erinev selle keele struktuurist, milles on loodud originaal: see aga tuleb eesti keeles kõlama panna.

Et teost eesti keeles kõlama panna, peab tõlkija suutma seda originaali keeles mõista ja tajuda ning selleks peab ta hästi valdama vastavat keelt, tundma selle struktuuri ja finesse. Ka sõnastike, teatmeteoste ning kõikvõimalike allik- ja abimaterjalide kasutamine on omaette oskus ning tõlkija, kes usub ainult oma keeleoskusega hakkama saavat, lihtsalt ei ole arusaamisele jõudnud, et tõlkimine on kunst, mis nõuab tegijalt tõsist vaimset tööd. Kindlam on kasutada originaali keele seletavaid, fraseoloogilisi, etümoloogilisi jne. sõnastikke. Eesti vaste tuleb ise leida, sest see sõltub kontekstist, kõige enam fraseoloogia osas.

Luua, eriti luuletada, saab ka ainult inspiratsiooni ajal, tõlkimisel on lisaks vaja intellekti ja teadlase täpsust. Ilma ande ja ajudeta, palja pastapliiatsiga

(kirjutusmasin ei muuda asja) võib küll ümber panna, kuid ümberpanek pole tõlge.

Mis on tõlge ja kes on tõlkija — sellele küsimusele ei olegi nii kerge vastata. Kanoniseeritud määratlus puudub. Mõned on riskinud tõlkijat kui interpreti võrrelda näitlejaga või koguni dirigendiga või lavastajaga. Ent selline võrdlemine on väär ja isegi ohtlik. Tõlkijal on vähem vabadusi kui näitlejal, dirigendil või lavastajast rääkimata, ehkki tõlkija, kes ei ole ümberpanija, peab tõlgitavat teost tervikuna tajuma; see taju on aga pigem intuitiivne retseptioon kui formuleeritav kontseptsioon. Kasutada võib ehk ainult lavastaja—näitleja vahekorra parafrasi: tõlkija peab autoris surema. Tõlkija vabadus on tunnetatud paratamatus: kahe keele erinev struktuur, mille taga on erinevast ajaloolisest kogemusest sõltuv erinev psüühiline laad. Aeg, koht ja tingimused, milles tõlkija ja tema lugejad elavad, annavad tunnetatud paratamatuse, mis dikteerib tõlkija interpreedivabaduse.

Kui tõlkija emakeele sisemiste seaduspärasuste paratamatust ei tunnetata, on tegemist mehaanilise ümberpanemisega, mida on kombeks bukvalismiks nimetada.

On olemas ka vastupidine oht: tõlkija ei tunnetata paratamatuse piire ja hakkab vabadust kuritarvitama. Tagajärg on ümberjutustav tõlge, mille muster-näiteks oleme harjunud pidama ärkamisaegseid mugandusi, mis aga omas ajas olid omal kohal. Tänapäeval ei vasta selline vabadus ühiskondlikule tellimusele ega avaldu ka enam nii värvikal viisil, kuid suupäraseks tõlkijate koolkond ei ole sugugi välja surnud. Ehkki pole loogilist põhjust, miks eestlasel peaks olema mis tahes teises keeles kirjutatud teost lahedam lugeda kui autori kaasmaalastel (õieti kaaskeellastel). Seepärast ei ole alust originaali loetavamaks muutmise nimel «parandada» — tema kordusi ära kaotada, pikki lauseid lühikeseks hakkida jne. Nõndanimetatud kompensatsiooniteooria osutub pahatihti Trooja hobuseks, mis toob autorile kadu, sest ümberjutustajad rakendavad ta oma vankri ette. Teiselt poolt ei tohiks tõlgitud teos meie lugejatele keeleliselt ega stiililiselt raskemini jälgitav olla kui originaali lugejatele; ainevalla ja probleemide võõrus on teine asi. Kohalikul algatusel, millel polnud midagi tegemist nõukogude tõlke-teooriaga, kujunes meil sõjajärgseil aastail bukvalism vene keelest tõlkimisel lausa programmiks. Ilmus artikleid ja arvustusi, milles räägiti vene keele omapära säilitamise vajadusest. Tegemist oli asjatundmatusega, aga läks aega, kuni asjatundjamad bukvalismi vastu kirjasõnas võitlema hakkasid. Mõned tõlkijad on tol ajal proklameeritud põhimõttele truuks jäänud, hoolimata kohalikust ja üleliidulisest praktikast ning «Мастерство перевода» kogumikes ning muudes tõlketeeoreetilistes kirjutistes selgesti formuleeritud seisukohast: tõlge peab olema loetav nagu algupärane.

See nõukogude tõlketeeooria põhiprintsiip leiab paraku ikka veel teadlikke ja ebateadlikke ründajaid nii paremalt kui vasakult. Vaba ümberjutustuse viljelejad ütlevad ennast just sellest printsiibist lähtuvat, tegelikult aga toovad ohvriks autori isikupära. Ümberpanijad arvavad autori isikupära kaitsvat, väites, et autor ütleb nii. Aga üheksal juhul kümnest ütlevad nii kõik autori kaasmaalased. Tõlkijal tuleb endale selgeks teha ja lugejale edasi anda see üks juhtum kümnest (mis on kõva liiaga võetud, üks sajast oleks tõele lähemal), kus autor ütleb nii, nagu keegi teine enne teda öelnud ei ole. Tõlkimise kunst ja teadus tähendab oskust originaali keele eripärasusi autori eripärasustest eraldada. Teoreetilised bukvalistid, s. t. tõelised tõlkijad, kes praktikas seda kunsti

LEILI-MARIA KASK

ja teadust rakendavad, vaidlevad teoreetilistes sõnavõttudes vahel vastu — originaali keele omapära moodustab osa autori omapärast. Pürgimus originaali sajaprotsendiliselt edasi anda on viinud mõne seltsimehe seisukohale, et rahva psüühiline laad ja mõtteviis väljendub keele struktuuris, ja selle nimel võiks katsetada struktuuritruu tõlkega. Kui psüühilise laadi ja mõtteviisi peamiseks kandjaks oleks keel ja keele struktuur, siis peaksid inglased ja ameeriklased, hispaanlased ja kuubalased äravahetamiseni sarnased olema. Suurt vahet ei tohiks sel juhul olla ka venelase ja prantslase vahel, sest vene ja prantsuse lauseehituses on küllalt palju kokkulangevat. Kui see lauseehitus (tõlkija kõige raskem pähkel) eesti keeles sajaprotsendiliselt säilitada, muutub tekst, sõandaksin öelda, loetamatuks. Võõra keelestruktuuri mõningate teiste elementide eesti keelde sissetoomisega on omal ajal eksperimenteerinud J. Aavik, kes soovitas (ja katseliselt kasutas) konstruktsiooni 'jalg no laud' (lauajalg). Lihtbukvalismi on ka juba tehtud, ehkki ebateadlikult: Zoštšenko kodanlikuaegsetes tõlgetes annavad russionsimid koomikat juurde, varjutavad aga autori mõtet.

Teoretiseeritud, ja mitte ainult teoretiseeritud, on vanasõnade ja kõnekäändude tõlkimise üle. Lähtealuseks on postulaat, et nende keelenditega kaasneb autori kaasmaalase tajus pilt, mida tuleb säilitada. Kuid enamasti on kõnekäändud keeletarvitaja tajus piltlikkuse kaotanud. 'Suured ninad murdsid pead' paneb muulase pead murdma, eestlasele aga ei tule pähegi, et kellegi pea oleks murdmisohus, veel vähem kellegi teise suurekaliibrilise haistmisorgani läbi. «Ma sulle näitan, kuidas Luukas õlut teeb» on nüüdiskasutajale sisuliselt arusaamatu (miks peaks kellegi Luuka õlletegemises midagi ähvardavat olema?), see aga ei takista teda seda õigesti kasutamast.

Nii ka teistes keeltes. Nende ridade kirjutajal tuli kaua teatmeteoseid mööda tuhnida, et teada saada, miks 'noorusvärskus' on prantsuse keeles *beauté de diable* (sõna-sõnalt 'kuradi ilu'). Tegemist on teise ütlemise 'noorena oli [isegi] kurat ilus' (*le diable était beau quand il était jeune*) igiammuse tähendussisu ülekandumisega. Keskmine prantslane seda ei tea ega mõtle kuradile, kui ta väljendit *beauté de diable* kasutab. (Meil kiputakse seda vahel deemonlikuks iluks või vastupandamatuks võluks tõlkima, kuigi seletuse 'ainult noorusest tingitud sarm' annab iga arvestatav sõnastik.)

Hüüatuste, ähvarduste ja vandesõnade tähenduse järgi tõlkimine ei anna mingit kohalikku koloriiti, vaid teeb tõlke kunstlikuks. Oluline on tunda nende gradatsiooni, millel tähendusega enamasti mingit seost ei ole.

Ka lugejate hulgas leidub neid, kes nutavad taga vene hinge või prantsuse peenust, mis tõlkes kaduma minevat. Selle seisukoha esindajad kinnitavad, et ülepea tasub lugeda ainult originaali. Kui lugu tõesti nii hull oleks, kui tõlkes tõesti säiliks ainult süžee ja tegelaskond — nagu pessimistid väidavad — ja läheks kaduma isegi autori mõte, stiilist rääkimata, siis peaksid kõik kirjanikud igavesest ajast igavesti keelebarjääride taha kinni jääma ning vene ja nõukogude kirjanduse suurkujude Tolstoi ja Dostojevski, Gorki ja Majakovski ülemaailmne kuulsus oleks seletamatu, sest vene keele oskus on Läänes kaunis uus mood.

Keegi ei eita originaalis lugemise eeliseid perfektse keeleoskuse korral, kui sellega kaasneb vastava maa kultuuri ja ajaloo, aga ka looduse ja elulaadi põhjalik tundmine, kui inimene originaali lugedes tõesti tajub iga sõna lõhna ja värvi. Sotsioloogilised uurimused aga on näidanud, et eestlane eelistab lugeda vene sõnameistreid emakeeles, ehkki ta vene keelt küllaltki hästi oskab. See tõestab, et enamik lugejaid on suutelised kirjandust emotsionaalselt vastu

võtma ainult emakeeles, sest siis on kirjasõnal lõhn, maitse ja värv. Erialast kirjandust loevad üsna paljud mitmeski võõras keeles, sest sel juhul on haaratud ainult aju ja eesmärk on informatsioon. Ka ilukirjandust võib vähese keeleoskuse korral lugeda puhtvaimse lingvistilõbuga, kuid see lõbu ei ole laialt levinud. Võimalik on ka emotsionaalne elamus, mis aga täielikult erineb autori kavatsusest: imetlust pälvib see, mis vastavas keeles on harilik ja ainuvõimalik. Võõrkeelse raamatu lugejat võib selline elamus vastava keele õppimisele stimuleerida. Kuid kuri on karjas, kui tõlkija niisama lihtsameelse keeleturistina jääb imetlema temale eksootilist puud, kuigi seal mail (=vastavas keeles) muid puid ei kasvagi: sel juhul viib ta lugeja padriku asemel parki. Kena vanaaegne tarkus «Pariisis räägivad isegi voorimehed prantsuse keelt» tuleb ilmsiks mitte ainult tõlgetes, vaid vahel ka lugejate reageeringutes. Või moodsamalt väljendudes, «tal on sentiment ja espriid», jumal hoidku «südameseojuuse ja naljasoone» eest, siis labastab tõlge õpetatud autorit. Paraku ei saa prantsuse autor, kes kirjutab *Il avait du sentiment et de l'esprit* ennast oma keele ajaloolises piiratuses lihtsamalt ja rahvalikumalt väljendada. Eesti keeles tähistavad 'sentiment' ja 'esprii' seevastu midagi hoopis peenemat. Meie tõlgetes valitsenud võõrsõnadega liialdamine johtub sellest, et meil võõrsõnadena tuntud sõnad jäeti tõlkimata, kuigi vene keeles on võõrsõnad palju vanem, palju enam kodunenud kihistus kui eesti keeles, inglise ja prantsuse keeles aga pole meie võõrsõnad üldse võõrsõnad.

Tõlkijad säilitavad eksotisme — nii (tõlkimata) idiomaatikat kui ka (pseudo)-võõrsõnu, mis algkeeles on harilikud argiütlemised — enda arvates autoritruuduse nimel. Tegelikult annab see tunnistust vastava võõra keele vähesest tundmisest, kui mitte vastutustundetust suhtumisest oma töösse.

Esineb ka juhtum, kus tõlkijad võõrkeelseid sõnu vältides autorile truudust murraksid ja mõnikord murravadki. Nimelt siis, kui autor kasutab tsitaatsõnu. Kui saksa keeles kirjutav Remarque paneb oma romaani pealkirjaks «Arc de Triomphe», siis pole õigust sellest Triumfi- või Võidukaart teha, nagu me ka «Sõja ja rahu» prantsuse keele alles jätame. See kehtib loomulikult kõigi keelte kohta.

Kalduetakse arvama, et tarbetõlge, ilukirjanduslik tõlge ja luuletõlge on kolm täiesti ise asja. Ei ole. Kõigil kolmel juhul tuleb teos võõra keele struktuurist eesti keele struktuuri üle kanda, ja kui seda pole tehtud, siis ei ole tulemus tõlge, vaid ümberpanek. Kõigil kolmel juhul jääb kehtima reegel: originaal minus võõra keele eripära võrdub autori stiil. Selle lahutustehte jääki peaks tarbetõlkes kõige vähem ja luuletõlkes kõige rohkem olema. Praktikas kiputakse luule tõlkimisel sagedamini kui kunstproosa puhul võõra keele eripära autori stiilivõtteks pidama. Luuletõlkija vabadus ja paratamatus on traditsioonilise värssi korral selgemalt ette antud kui mis tahes muus tõlkes — ühelt poolt seab vorm ranged raamid, teiselt poolt tuleb vabalt luua eestikeelsed poetilised kujundid ja võtted, mis meie lugejas niisama tugevaid emotsioone ärataksid kui originaal oma lugejas. Ilukirjandusliku proosa tõlkijal tuleb samuti leida lahendused autori sõnamängudele, lausestuse ja leksika erinevusele teistest sama maa/keele kirjanikest. Muidu ei saa lugeja elamust, ainult informatsiooni saamiseks on aga teisi võimalusi.

Kõige rohkem kurja on meie tõlke- ja keelekultuurile teinud tarbetõlke alahindamine. Siit on pärit see, mida me õigust öelda ülekohtuselt halliks ajalehekeeleks nimetame. Trafaretid ja stambid pole praegu enam perioodika prioriteet. Ajalehtedel on selles asjas siiski tähtis osa — nende tagasiside on laialdasem kui näiteks luuleraamatutel. Tarbetõlge ei tohi tähendada tarbijalikku tõlkimist.

Poliitilise, teadusliku või õppekirjanduse tõlkijale ei ole vähimatki alust hinnaalandust teha ei kirjandusliku kuulmise ega teadlasetaäpsuse, veel vähem keelevaistu või vastutustunde koha pealt.*

Kõigil tõlkijail tuleb võita «materjali vastupanu» — mitte ainult eri keelte erinev lauseehitus, vaid ka erinevad pateetikatradsioonid ja diminutiivifilia või -foobia jne. Valede naerukohtade vältimine on üks tõlkija olulisi ülesandeid. Kui autor kirjutab tões ja vaimus, peab eestlane seda ka tões ja vaimus lugeda saama.

Tõlkimine on tõsine töö ja selle tegijast sõltub palju. Asi algab muidugi tõlkija retseptisioonist — kui tal endal see puudub, läheb viltu ka lugeja oma. Paremal juhul peab raamatut neelav lugeja autorit õpetatuks ja targaks, et ta nii keeruliselt kirjutada oskab: «Suure maa kirjanik, vana kultuur, teadagi...» Halvemal juhul tundub talle teos kehv: «Ja keegi veel rääkis, et kuulus kirjanik...»

Esimene reageering saab tavaliselt osaks bukvalismile, teine ümberjutustusele, kust autor kaduma on läinud. Paraku selgub isiklikust toimetajatöö praktikast, et halvad tõlked patustavad tavaliselt mõlemale poole korraga. Muist on vastavast võõrast keelest ümber pandud, aga tõlkimata jäänud; muist juurde pandud, muist ära jäetud. Mitte väga kauges minevikus võis sedagi juhtuda, et originaali asemel oli kasutatud vene tõlget, kusjuures ka asjaomase vene keele oskus soovida jättis. Vene- ja eestikeelsed paremad tõlked on võrdselt autoritruud ja emakeeleheitsad. Halvemate tõlkijate hulgas on aga meil ümberjutustajaid vähem ja ümberpanijaid rohkem kui vene keskpäraste tõlkijate hulgas ning on raske öelda, mis on koomilisem ja kurvem, kas venekeelse vaba tõlke bukvalistlik ümberpanek või omapoolne edasiarendus...

Lugeja drastilist reageeringut ei tule eriti sageli ette, sest meie tõlketegevuses esineb üks lisalüli — toimetaja, kelle tõttu vähe ümberpanijate poolfabrikaatide ja tõeliste tõlkijate töötulemuste vahel väheneb. Ja see ei ole õiglane. Tõeliste tõlkijate huvides kulubs toimetaja ära kaotada. Paraku on häid tõlkijaid liiga vähe, et nad kogu vajaliku tööga toime tuleksid, sest tõelise tõlkija tänuväärt amet on tänamatu ja töömahukas.

* Põhjalikult analüüsitakse tarbetõlget Uno Liivaku ja Henno Meriste raamatust «Kuidas seda tõlkida». Toda eesti esimest süstemaatilist ja asjatundlikku tõlkeprobleemide käsitlust soovitan kõigile huvilistele, seda enam, et mul endal käesoleva kirjatüki paberile paneku ajal see tõhus tugi puudus.

Naftoli Bassel

UUE KLASSI KULTUURIST

A. LUNATSARSKI KIRJANDUSLIKEST VAADETEST

Anatoli Lunatšarski osa nõukogude kirjanduse ja kirjandusteaduse arengus määrab suurelt jaolt asjaolu, et tema isik ühendas endas marksistliku ideoloogi ja kultuuripoliitiku ning entsüklopeediliste teadmistega, avara mõttehaardega esteetiku. Kuigi Lunatšarskil tuli oma arenguteel käia ka mitmel umbeel — empiriomonismist ja «jumalaehitamisest» sajandi alguskümnendil kuni lõivumaksmiseni vulgaarsotsioloogilisele kirjanduskäsitusele 20—30-ndatel aastatel, suutis ta ometi säilitada loova marksistliku mõtte, võime dialektiliselt mõista kirjanduselu paljusid nähtusi ning arenguprobleeme.

Avarapilguliselt vaatleb ta näiteks kirjanduse spetsiifika probleemi artiklis «Marksism ja kirjandus» (1923), kus püüab teiste kunstidega võrdlemise teel välja selgitada, miks domineerib ideoloogia just kirjanduse valdkonnas. Kirjanduse spetsiifiliseks omaduseks peab ta seda, et kirjandus on ennekõike trüki-sõna ja niisugusena saab «väljuda puhaste mõistete piirest ainuüksi [— —] sõnakombinatsioonide teel ja ka rütmi, riimi, alliteratsiooni ja teiste analoogiliste võtete abil». (A. Lunatšarski, Valitud artiklid, Tallinn, 1975, lk. 122. Edaspidi viites ainult leheküljenumber.) Kirjanduses on võimalikud kui tahes erinevad sisu ja vormi, literatuurse ja «muusikalise» elemendi vahekorrad. Ent siiski, «ignoreerimata kirjanduse vormilist külge, tuleb alata rõhutada just kirjanduse ideoloogilist sisu» (lk. 125). Eelkõige on see tingitud teiste kunstidega võrreldes hoopis suuremast mõttekoormusest, mida kirjanduses kannab sõna-materjal, sõnade kombinatsioon. Siit ka selgem seos klasside ja nende sotsiaalsete taotlustega, vahetult peegeldatava tegelikkuse ning autori enda sotsiaalse positsiooniga. Lunatšarski dialektiline käsitus avaldub aga selle rõhutamises, et «enamikul juhtudel ei leia me kunstiteostes täpselt määratletud klassi klassikalisi piirjooni. Iga kord leiame siin keerukaid gruppe või gruppide põiminguid, kes kõnelevad meile oma väljendaja kaudu...» (Lk. 125.)

Lunatšarski oli üks esimesi, kes vene klassikalist kirjandust hinnates rakendas marksistlikku sotsioloogilist analüüsi. Niisuguste kirjanike puhul nagu Puškin, Herzen ja Nekrassov teeb ta dialektiliselt ning peenetundeliselt vahet nende aadelliku päritolu ja nende kui kirjanike palju avarama maailmavaate ja loomingu vahel, ent vulgaarsele sotsiologiseerimisele maksab Lunatšarski lõivu siis, kui räägib L. Tolstoist ja Dostojevskist. Esimeses näeb ta ainult «mõisniku protesti Kolupajevite ja Razuvajevite vastu, tahmanäolise intelligendi-segaseisulase esilekerkimise vastu» (A. B. Лунатшарский, Собрание сочинений в 8 т. I. к., Москва, 1963, lk. 299), teises — «krampides vaevleva linnakodanluse (iseäranis linnade haritlaskonna) meeleolude väljendajat (sealsamas, lk. 181). Kuid õigupoolest olid need alles esimesed katsed rakendada marksistlikku sotsioloogilist käsitlust vene klassikalise kirjanduse suhtes ja siin polnud kaugeltki kerge järjekindlalt läbi viia Lunatšarski enda poolt kuulutatud dialektilist printsiipi

NAFTOLI BASSEL

1915

kirjanduse klassiiselooma määramisel. Liiti veel niivõrd komplitseeritud kirjanike puhul nagu L. Tolstoi ja Dostojevski.

Lunatšarski kirjanduskontseptsiooni kuuluvad ka tema seisukohad kirjanduse sotsiaalsest funktsioonist. Marksistlik kirjanduseuurija «küsis endalt, kuidas on tekkinud vajadus sõnakunsti järele, kuidas peegeldub ja kuidas areneb see sõnakunst, kuidas ta mõjutab ühiskonda, s. t. missugust osa ta ühiskonnas etendab?» (Lk. 125.) 1920-ndail aastail formuleeris Lunatšarski oma mõtted marksistliku sotsioloogilise kirjandusteooria loomise kohta, kusjuures põhiprobleemiks pidi saama kirjanduse ühiskondlik funktsioon. Selles osas arendas ta edasi Plehhanovi mõtteid kirjanduse sotsioloogilisest uurimisest. Samuti leiame Lunatšarski teooria edasiarendusi tänapäeva bulgaaria kirjandusteadlase K. Goranovi raamatus «Kunstiline kujund ja selle ajalooline elu» (Moskva, 1970), kus peamine uurimisülesanne formuleeritakse nõnda: «Kunsti-sotsioloogia peab omaks võtma kunsti fenomeni sünteetilise käsitlemise ja vaatlema seda kolmes dimensioonis: teose elu ühiskonnas, ühiskonna elu teoses ning kunstniku ja publiku (sotsiaalsed) «biograafiad», nende ristumise ja eemaldumise punktid.» (K. Горанов, «Художественный образ и его историческая жизнь». Moskva, 1970, lk. 437.) Nii üldteoreetilised käsitused (mainigem K. Goranovi kõrval ka nõukogude uurijaid M. Hrapšenkot, M. Kaganit, J. Davõdovit jt.) kui ka kirjanduse ja ühiskonna suhteid vaatlevad konkreetset sotsioloogilised uurimused, mida viimasel ajal on üsna rohkesti, räägivad Lunatšarski sellekohaste ideede kooskõlast tänapäeva teooria ja praktika vajadustega. Seejuures leiame Lunatšarski töödes häid pidepunkte, kui tahame hoida kirjandussotsioloogiat kitsaks «utilitaarteaduseks» muutumast.

Funktsionaalse kunstiteooria üksikuid elemente leiame juba A. Lunatšarski enda töödes. Nii näiteks käsitleb ta oma artiklis «Kunstnikust üldse, eriti aga mõnedest kunstnikest» (1903) kunsti kasvatusliku ja mängulise funktsiooni olemust, peaasjalikult aga kunsti võimet anda meile võimalus «elada kontsentreeritud elu» (lk. 36). Selle all mõtleb autor nii kunsti tunnetuslikku külge kui ka võimet pakkuda inimesele elamusi, panna teda emotsionaalselt kaasa elama ja sündmustesse hindavalt suhtuma. Tõsi küll, seda kunsti spetsiifilist võimet illustreerib Lunatšarski veidi lihtsustavate näidetega, peaasjalikult L. Andrejevi ja A. Tšehhovi loomingust, eristamata autori suhtumist tegelaste negatiivsetest mõtetest ja tundmustest. Lunatšarski poolehoid kuulub elujaatavale, tulevikku pürgivale kunstile ja positiivsetele emotsioonidele, mida säärane kunst inimestes äratav. Niisuguse kunsti jaatamise nimel taunitakse teravalt pessimistlikke ideesid, mille kandjateks on nimetatud kirjanike teostes paljud tegelased, kusjuures nende «patud» kantakse üle nende loojatele.

Lunatšarski kirjanduslike vaadete tuumaks on õpetus proletaarsest ja sotsialistlikust kirjandusest ja sellega seotud probleemidest. Selle uue kunsti algusaegadel oli küllaltki oluline küsimus proletaarse kunsti võimalikkusest (Lunatšarski vastab sellele jaatavalt, viidates proletariaadi oma filosoofia olemasolule ning võrreldes proletaarset kunsti teiste suurte kultuuri liikumistega inimkonna ajaloos). Õigustatult märgib ta, et peamiseks loovaks jõuks, vähemalt sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamise perioodil, peavad saama mitte niivõrd iseõppinud töölikkirjanikud ja -kunstnikud, kui just proletariaadi poolele üleläänud demokraatlikud haritlased. Proletaarne kirjandus kui niisugune ei tähenda mitte lihtsalt töölikklassi elu kujutavat kirjandust (seda oli ka varem), vaid proletariaadi poolt hingestatud, tema emotsionaalsest suhtumisest kantud kirjandust, sellist, mis pole tingimata loodud proletaarse pärit-

oluga autorite poolt, vaid ennekõike proletariaadi maailmavaadet väljendavate kirjanike poolt. Ja see peab olema täisväärtuslik ilukirjandus (mitte paljas publitsistika), mis ei piirdu ainult puhtrevolutsiooniliste teemadega, vaid mida huvi tab kogu suur ja lai maailm.

Proletaarse kirjanduse algusaegadel vaeb Lunatšarski selle kirjanduse vahekorra üldnimliku kultuuri ja kirjandusega. Analoogiate kaudu otsib ta vastust eri ajastute ja rahvuste kultuuri kohast maailmakultuuris. Ent klassikultuuride ja üldnimliku kultuuri vahekorra küsimus oli sajandi alguseks veel uudne ja vähe uuritud, proletaarne kultuur aga hoopis uut laadi nähtus. Tuli kummutada nende teoreetikute väärarusaamad, mida toitis kartus, et «tulevikus võib valitseda jultunud, käratsev, ilma maitseta pööbel, kellele pole vaja mingit kunsti...» (lk. 79), samuti ka teise äärmuse pooldajate loosung «Käigu kuradile kodanlik kultuur!». «Proletariaat,» väidab Lunatšarski, «on juba oma olemuselt kultuurne klass.» (Lk. 81.) Täies vastavuses V. I. Lenini kultuurikontseptsiooniga rõhutab Lunatšarski, et «proletariaat peab ammutama endasse kõik mahlad sellest pinnasest, mida on kündnud ja väetanud pikk rida esivanemaid, kõike tähelepanelikult ja hoolikalt hindama nagu armastav poeg või hea pere-mehe, kes on enda kätte võtnud rikkaliku pärandi.» (Lk. 81.) See aga ei tähenda, et uue elu ehitaja «kardaks öelda, et vana kolu on vana kolu, kardaks oma moodsil üles kirjutada inventari ja hakata rikastama vana maja palju energilisemalt ja efektiivsemalt, palju uudsemalt kui seda tegid tema eelkäijad analoogilistel üleminekutel» (lk. 81—82).

Samas rõhutab Lunatšarski, et mõistete «proletariaadi kultuur» ja «sotsialistlik kultuur» vahel on kogu nende sügava suguluse juures siiski oluline vahe. Teine tähistab võitnud sotsialistliku ühiskonna kultuuri, mis saab olema «üldnimlik, klassivastuoludest vaba, harmooniline kultuur, klassikalist tüüpi kultuur, milles terveloomulise orgaanilise protsessina väljakujunev ja arenev sisu omandab täielikult vastava vormi» (lk. 82). Siin projitseerib Lunatšarski oma renessansliku kultuurikontseptsiooni sotsialistlikku tulevikku. Tulles aga tagasi proletaarse kultuuri juurde, peab Lunatšarski vajalikuks rõhutada selle revolutsioonilisromantilist iseloomu, avalikku tendentslikkust, seost proletariaadi eetilise ja esteetilise kasvatusega, koguni valgustuslikku ülesannet.

Oktoobrirevolutsiooni-järgsel perioodil, kui uue kultuuri ehitamine sai praktiliseks päevaküsimuseks, muutus mineviku kultuuriväärtustesse suhtumine erilisel aktuaalseks. Lunatšarski, olles Nõukogude Venemaa valitsuses hariduse rahvakomissar, ei väsinud rõhutamast, et oleks «äärmiselt järelemõtlematu tegu õhku lasta vana kultuuriorganism, viia läbi mingid riskantsed reformid nende väga peente struktuuride valdkonnas, samal ajal kui igaüks meist näeb, kui suurt huvi ilmutab proletariaat selle vastu, et igati tundma õppida kõike, mida on vanas kultuuris head, — ja head on ju väga, väga palju» (lk. 92). Korduvalt hoiatas ta vana kultuuri «tarbetu lammutamise» ja kultuurivaldkonnas «tarbetu kiirustamise» eest. Nii käsitles Lunatšarski proletaarse ja üldnimliku kultuuri seose üht olulisemat aspekti. Tõsi küll, kultuuriehitamise praktilistes küsimustes oli ta tollal lõivu maksnud ka proletkultlikele sektantlusetaotlustele («kuid samal ajal ma kaitsen tuliselt proletariaadi õigust oma eri kultuuri täiesti iseseisvale, isegi Nõukogude riigist sõltumatule laboratoorsele rajamisele», lk. 94). Veidi lihtsustavalt käsitleb ta ka kunstiloomingu keerulisi seoseid revolutsiooniga (artikkel «Kirjandus ja revolutsioon», 1920).

Samal ajal aga suudab ta niisugusele komplitseeritud probleemile nagu loomingu vabadus ja revolutsioon läheneda ühtaegu parteilise print-

sipiaalsusega ning kunstispetsiifika dialektilise mõistmisega. Eitades nii anarhistlikku «absoluutse loominguvabaduse» loosungit kui ka deržimordalikult jõhkrat administreerimist kirjanduse ja kunsti valdkonnas, kaitseb Lunatšarski loova inimese tõelist vabadust, mida talle on andnud sotsialistlik revolutsioon, ja ka sotsialistliku riigi õigust tõkestada talle vaenulikku propagandat. Revolutsiooniline kultuurne riik «tunneb erilist rõõmu selle kunsti üle, mis on tema eesmärkidega kooskõlas, ja toetab selle arengut. Kuid ta ei pea kunstlikult noppima lilli, mis näivad talle millegipärast inetud või ei vasta päriselt tema ideaalidele, ega maitsetult kaasa laulma šarlatanidele ja lipitsejatele, kes püüavad talle müüa kunsti pähe kassikullalist võltsingut.» (Lk. 115.) Viimane mõtteavaldus peab silmas, et revolutsiooni suurele üritusele vastaks tõeliselt kõrgekvaliteediline kunst. Oluline on ka järgmine programmilise tähtsusega väide: «Revolutsioonärid taotleavad muidugi täielikku sõnavabadust, kuid see on lõppideaal, see ideaal saab seda rutem tegelikkuseks, mida täielikum on revolutsiooni võit.» (Lk. 117.)

Ilukirjanduse, kriitika ja kirjandusteaduse ideoloogilise osatähtsuse rõhutamine, selle käsitlemine poliitilise relvana oli Lunatšarski 20—30-ndate aastate kirjutistes üks domineerivamaid motive. See avaldub tal mitmesugustes seostes — poleemikas «Perevali» teoreetikutega, kes väitsid, et «ideeline ülesanne, ideeline veendumus ja soov olla veenev on kunstile kahjulik» (lk. 283), publitsistliku alge eluõiguse tunnistamises ilukirjanduses, apoliitilise taunimises kirjandusloomingus jne. Lunatšarski taunib formalismi ka kunstiteaduses, võttes kriitika alla nn. formaalse koolkonna 20-ndate aastate vene kirjandusteaduses, eriti B. Eihenbaumi toleaesged tööd. Heites viimasele ette kirjandusteose vormi immanentset vaatlemist lahus kirjandusloolisest kontekstist ja teose mitmekülgetest seostest sootsiumiga, kipub Lunatšarski paiguti ülehindama kirjanduse sotsioloogilise uurimismeetodi osatähtsust, mida ta poleemilise sirgjoonelisusega vastandab vormianalüüsile. Tingitud on see nii 20-ndate aastate kirjanduspoliitilisest situatsioonist kui ka tollal üsna levinud marksistliku dialektilise tunnetusmeetodi samastamisest sotsioloogilise uurimismeetodiga (antud juhul kirjanduses ja kunstis), mis teatavasti ei ole universaalne ja kujutab endast ainult ühte võimalikku lähenemisteed. Vormianalüüsiga tegelnud vene kirjandusteadlaste kogemusi aga püütakse poleemilises tuhinas täiesti üle parda heita. Sotsioloogilise meetodi rakendusi leiame Lunatšarskil nii üldteoreetilistes käsitlustes kui ka konkreetsete kirjanike loomingu analüüsis. Paraku juhtus nõnda, et nii mõnegi eriti komplitseeritud minevikukirjaniku (nagu Shakespeare, L. Tolstoi, Dostojevski, Blok), samuti üksikute nüüdiskirjanike suhtes liiga sirgjooneliselt rakendatuna tõi see meetod kaasa vulgaarse sotsiologiseerimise.

Lunatšarski esteetilise käsituse avarus ja kunstivaist võisid aga mõjule pääseda isegi siis, kui käsitlusaineks olid temale ideoloogiliselt vastuvõetamatud kunstinähtused ja -voolud, eriti kui Lunatšarski sattus talle nii südamelähedase võrdleva esteetika valdkonda. Sellekohaseks näiteks on 2. detsembril 1923 Moskva Riiklikus Ülikoolis peetud loeng «Kunst ja selle uuemad vormid». Paljud siin antud hinnangud XX sajandi kunstivooludele (näit. ekspressionismile) ei ole kaotanud oma maksvust ka tänapäeval ja mõnede voolude suhtes, mida on hinnatud ehk liiga sirgjooneliselt, on aeg teinud vajalikud korrektiivid.

Eriti kõrgelt tuleb hinnata Lunatšarski loomingulise pärandi seda osa, mis on pühendatud nõukogude kirjandusele ja selle meetodile — sotsialistlikule realismile. Uue loomingumeetodi probleeme käsitleb ta üksik-asjaliselt NSVL Kirjanike Liidu organiseerimiskomitee pleenumil peetud ette-

kandes 28. veebruaril 1933. Termin ise (sotsialistlik realism) võeti esmakordselt tarvitusele 1932. aastal «Literaturnaja Gazeta» veergudel. Enne seda võis nii kirjanike (M. Gorki, V. Majakovski, A. Tolstoi, A. Fadejev) kui ka kriitikute (A. Lunatšarski, A. Voronski) selleteemalistes esinemistes kohata mitmeid uue loomingu meetodi määratlusi — kõneldi proletaarsest, tendentsioosest, monumentaalsest, heroilisest, romantilisest ja sotsiaalsest realismist.

Lunatšarski püüab kõigepealt põhjendada, miks nõukogude kirjanduse loomingu meetodiks on realism. Ta lähtub kunstist kui sotsiaalsest jõust, millel on tohutu mõju inimestele, ja «kuivõrd meie kunsti ülesanne on niisugune, siis võime ütelda, et proletariaadi ja temaga liidus olevate gruppide kunst ei saa olla põhiliselt mitterealistlik». Tuleb arvestada, et «kõik aktiivsed klassid on realistlikud» (lk. 293) ja selline oli ka kodanlus, kui ta astus maailma ajaloo areenile. Erinevalt kodanlusest, kelle arsenalis oli tema tõusuaegadel «jaatav realism», langusperioodidel aga «negatiivne realism» oma eri vormides (määratlused on muidugi mõista Lunatšarski omad), vajab proletariaat, sotsialistlik ühiskond tervikuna uut tüüpi realismi, mille põhitunnuseid Lunatšarski püüabki kindlaks määrata. Ta mõistab sotsialistlikku realismi tegelikkusetruu realismina, mis aga ei käsita tegelikkust kui staatilist, vaid kui dünaamilist, vastuolude lakkamatus võitluses kulgevat arenemist. Ajalookäigu objektivistliku ja fatalistliku mõistmise pooldajatega polemiseerides rõhutab Lunatšarski, et sotsialistlik realist peab olema suuteline selles arengus orienteeruma oma klassiseisundist lähtudes, peab väljendama aktiivset suhtumist toimuvasse. «Ta käsitleb end ühelt poolt kui ajaloolise protsessi väljendust ja teiselt poolt kui aktiivset jõudu, mis määrab selle protsessi kulgemise.» (Lk. 296.)

Nõus ei ole Lunatšarski ka veel ühe kodanlusaegsest «negatiivsest realismist» pärineva tegelikkuse käsitlusprintsibiiga, nimelt elu kujutamisega peaaesjalikult tema «tagahoovide» kaudu. Säärasel teel saadud «tõel» pole tema arvamus mõõda midagi ühist sotsialistliku realismiga.

Lähtudes sotsialistlikust realismist kui aktiivsest, elu ümberkujundavast jõust, annab Lunatšarski olulise tähenduse romantilisele hüperboliseerimisele nõukogude kirjanduses ja kunstis. Selles on tema arvates «üks tegelikkuse peegeldamise võimalusi — reaalse tegelikkuse peegeldamine tema arengus, tema tulevikus» (lk. 299). Eriti seostab Lunatšarski niisugust käsitlusprintsipi «monumentaalse realismiga», millel «on õigus rajada hiiglaslikke kujundeid, mida tegelikkuses reaalselt ette ei tule, kuid mis on kollektiivsete jõudude personifikatsioon» (lk. 299).

Sellest ei maksa teha ennatlikke järeldusi, nagu põhjendaks Lunatšarski sotsialistliku realismi kõrval veel sotsialistliku romantismi kui meetodi eksisteerimisõigust (teatavasti leidis hiljem nõukogude teoreetikuid, näit. A. Ovtšarenko, kes tulid koguni välja «sotsialistliku romantismi» kontseptsiooniga, mis 60-ndate aastate teise poole diskussioonides otsustavalt ümber lükati). Tõsi küll, Lunatšarski kasutab vaadeldavas töös mõistet «sotsialistlik romantism» (lk. 301), kuid ta ei anna sellele realismi kõrval eksisteeriva meetodi tähendust, vaid räägib üksnes avaratest võimalustest, mida sotsialistlik realism uue kunsti loomisel annab romantiliste, fantastiliste, satiiriliste jms. kujutamisevõtete kasutamiseks. Seejuures seostab ta niisuguse laia võtete skaala inimese fantaasiavõimega, rõhutades kunstilise prognoosi osatähtsust ja viidates Leninile, kelle «unistus on teaduslik unistus ja lähtub tegelikkusest ning selle arengutendentsidest» (lk. 300). Ta räägib koguni sellistele printsipidele rajatud kunsti «näilisest ebatõepärasusest», mis ometi ei takista mõjule pääsemast s e e s m i s t tõepärasust.

Need Lunatšarski mõttekäigud, tema käsitus sotsialistlikust realismist kui laiaast programmist, mis võimaldab stiilide ja vormide suurt esteetilisest mitmekesisust, samuti tema seisukoht, et «uue klassi kultuur on ühtse üldinimliku kultuuri uus modifikatsioon, orgaaniline metamorfoos» (lk. 81), on kooskõlas nüüdisaja nõukogude esteetika ja kirjandusteaduse uuemate seisukohtadega sotsialistliku realismi küsimustes. Ma mõtlen eeskätt D. Markovi kontseptsiooni sotsialistlikust realismist kui printsiipiaalselt uuest esteetilisest süsteemist, mis, tuginedes parimale ja progressiivsemale kõigis eelnenud kunstimeetodis ja suundades, «langeb esmakordselt inimkonna kunstilise arengu ajaloos ühte tõepärase kunsti üldisteomadustega; see on printsiipiaalselt uus esteetiline moodustis, mis pole kaugeltki suletud üheainsa või isegi mõnede kujutamistüüpide ning -viiside raamidesse, vaid kujutab endast kunstivormide ajalooliselt avatud süsteemi». («Voprossõ Literaturõ», 1975, nr. 2.) Arusaadav, et ühendusjoon Lunatšarski teoreetiliste kontseptsioonidega kulgeb siin läbi mitme diskussiooni ja paljude autorite seisukohavõtude, eriti aktualiseerunud on aga sotsialistliku realismi stiilide ja vormide mitmekesisuse probleem nõukogude kirjanduse uuemal arenguetapil, alates 50-ndate aastate teisest poolest.

Eespool mainituga seoses pakub suurt huvi ka nõukogude kirjanduse kui paljurahvuselise ühtsuse mõistmine A. Lunatšarski poolt. «Ülesanded, mida on endale seadnud Kommunistlik Partei,» kirjutab ta esimeses artiklis «Lenin ja kirjandusteadus» (1932), «on internatsionaalsed, ja nende ülesannete lahendamine paljurahvuselises, paljukeelses Nõukogude Liidus näitab leninliku rahvuspoliitika tähtsust, on selle tõestuseks, et see on «ainuõige poliitika». [— — —] Muidugi kinnitab suur leninlik rahvuspoliitika päevselgelt, et rääkides meie sisemistest kultuuriülesannetest, ei peaks me silmas üksnes vene rahvast, vaid paljusid rahvaid, mis moodustavad NSV Liidu suure vendlusühenduse, ja täpselt samuti, rääkides kirjandusest, peaksime silmas kõigi NSV Liidu rahvaste kirjandust, mis on saavutanud kõrgeima õitsengu leninliku rahvuspoliitika tulemusena.» (A. В. Луначарский, Статьи о литературе. Moskva, 1957, lk. 37—38.)

Sellest kontseptsioonist lähtudes hoolitses Lunatšarski NSV Liidu rahvuskirjanduste internatsionalistliku arengu eest revolutsioonijärgsel perioodil. Tema sulest on ilmunud kirjutisi armeenia kirjanikust A. Akopjanist, valgevene luuletajast J. Kupalast, eessõna «Verre kastetud Eesti» Moskvas Gosizdati väljaandel 1927. aastal ilmunud kogumikule «Eesti jutustused» (sisaldab Eessaare Aadu, Eduard Vilde, Ain Rannaleedi jt. jutustusi), milles Lunatšarski käsitleb proletariaadi võitlust kujutavaid kirjandusteoseid tihedas seoses Eestis toimuva klassivõitlusega, väljendades oma nõrdimust kodanluse verise terrori üle pärast 1924. aasta detsembriülestatõusu mahasurumist.

Lunatšarski internatsionalism ja esteetiline käsituse avarus ilmneb ka selles, kui laialt käsitles ta maailmakirjandust (antiikautoreist H. Barbusse'ini ja G. Hauptmannini). Maailma kirjanduslikku arengut vaatleb ta ühise kirjandusajaloolise protsessina, mille kulgu määrab sotsiaalmajanduslike formatsioonide järjepidev vahetumine. Ta tõmbab rohkesti võrdlusjooni eri maade ja rahvaste kirjanduse vahel, toob pidevalt paralleele teistest kunstiliikidest (teater, muusika, kujutav kunst) ja rahvaste sotsiaalajaloolisest arengust. Eriti huvitavad on Lunatšarski võrdlevad vaatlused renessansiaja kirjanduse kohta, ka artiklis «Sandor Petõfi» tõmmatud tüpoloogilised paralleelid Puškini, Lermontovi, Ševtšenko, Heine, Lenau ja Byroni revolutsioonilis-romantilise luulega.

Lunatšarski oli silmapaistev esteetik ja kirjandusteadlane, kes Lenini ja Gorki kõrval pani aluse tõeliselt marksistlikule kirjanduskäsitusele Nõukogudemaal. Kõrgelt tuleb hinnata tema entsüklopeedilist haridust kirjanduse ja kunsti valdkonnas, esteetilist vaistu, teoreetilist mõttesügavust, ja *last not least* — ka hiilgavat stiilimeisterlikkust, mis teeb tema akadeemilisemadki traktaadid nauditavalt loetavaks.

Värskelt eesti keeles ilmunud A. Lunatšarski «Valitud artiklid» annavad meie lugejale hea võimaluse esimeseks tutvumiseks silmapaistva nõukogude esteetiku pärandiga. Sellele peaksid aga järgnema ka teised väljaanded, mis esmatutvust süvendaksid.

Rein Saluri

MÄNG ON TÕSINE ASI

Teab mitmendat korda *Semperi* esseesid üle lugedes sattusin ühele allakriipsutusele, mille kunagi olin teinud. Juttu on prantslase Joseph Delteil' loomingust ja allakriipsutatud ongi tema ütlemine või kreedo, mis kõlab selliselt:

«Oo, lugeja, ma mängin kassi, sina oled hiir.»

Parafraseerigem:

«Oo, lugeja, ma mängin hiirt, sina oled kass.»

Ons selline rollide vahetus liiga kardinaalne? Ründajast on saanud vabatahtlik põgeneja, kes ise ennast välja pakub ja ise eest ära jookseb, lähitsiminekut liiga ohtlikuks tunnistades. Hiire elu on vaieldamatult murelikum kassi omast, olgugi et suur osa kasse tänapäeval hiiri püüda lihtsalt ei viitsi. Neil on muudki ninaesist küllalt. Kui viitsitaksegi püüda, siis vaid lõbu, mängu pärast. Mäng on seega asendanud kunagise ürgse vajaduse jahti pidada, ennast toita. Kassi selline suhtumine lubab hiirel hõlpsamalt ära elada. Mäng demokratiseerib looduslikult väljakujunenud brutaalsevõitu vahekordi ja võib viia selle vahekorra kadumiseni, s. t. võib tulla isegi aeg, millal pole enam mängupartnerit, pole lihtsalt, kellega mängida. Selline perspektiiv võiks mõlemad mängijad mõtlema panna. Kas või sellepärast, et igavus on tõsine asi. Pole enam, kelle eest põnevil hirmuga põgeneda, ise üle õla tagasi piiludes — kas ta ikka ajab mind taga? kas ta vähemalt üritab? Pole enam, keda kas või mängult jälitada, kellega pseudofüüsilist kahevõitlust pidada.

Ons selline biologiseerimine liiga sünge?

Mine tea.

Igatahes meie kirjanduses on mängulisust, lusti viimasel ajal üsnagi deklaratiivselt esile tõstetud. Vähemalt mängulisi pealkirju lugudel jätkub. Kui see pole puhas epateerimine, kui mängitakse tõsiselt, ihu ja hingega, siis peaks ju kõik korras olema. Loomepiinu tuleb varjata, higistamise puhul abistavad elegantsed deodorandipulgakesed. Maalähedasi lõhnu intellektikirmega varjates võib ununeda, et jälitamise (ka mängult jälitamise) puhul on lõhnadel oma roll etendada. Juhul kui üldse on

REIN SALURI

1922

tegemist jälitamise, nn. intellektuaalse kahevõitlusega autori ja lugeja vahel, «kes keda?» probleemiga. Kui sellist probleemi pole seatud, on seegi pakkuja ja vastuvõtja eneste eramäng.

Ons siis meie parafraseeringu hiirel tarvis teada, mis kassi lõbus-
tab, mis tema kustuvaid instinkte (lootes, et need vaimusele toetu-
vad) turgutavad? Kuidas ja kuivõrd tuleb hiirel respektierida vastu-
võttu, retseptiooni? Kui teose vastuvõtt loomingupsühholoogia üheks
kindlaks osaks kuulutada, kui seda muude vaimuponnistuste kulge-
mise (ideevälgatus, teostus jms.) ajal arvestada, peab siis Kassi pilt
hoiatavalt juustutüki kõrval seisma? Või muutub selline alatine pinge-
seisund liiga tülikaks, pärsib viimsedki ponnistused?

Kuidas mängu loomulikumaks muuta?

Mis tuleb pärast mängu?

*Semper lõpetab kirjutise tollest prantslasest sõnadega: «Delteil' hili-
semad teosed näitavad selle autori täielist ummikussejooksmist ja
mandumist. Ta kitseneb väheütlevaks pinnaliseks sõnatsejaks. Lootu-
sed, mida ta mahlakas-julge stiil algul paljudes äratas, ei läinud täide.»*

Ju siis võib kassi-hiire mäng ka selliselt lõppeda.

KRIITIKA

MEELISMOTIIVID UUES RAKURSIIS

Villem Gross: «Talvepuhkus». Romaan. «Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 160 lk.

Villem Gross kuulub nende kirjanike hulka, kelle teoste põhimotiivistik on ainult näiliselt erinev. Tegelikult vaheldub üksnes teema; sarnased motiivid, vastuolud, osalt isegi karakterid — muidugi moduleeritult — ilmuvad tuttavaina uute teoste lehekülgedele.

Peamiseks vastuoluks, mida V. Grossi teostes kohtab, on vastuolu erinevast sotsiaalsest (või hariduslikust või varenduslikust) keskkonnast pärinevate inimeste vahel. Teine, eelmisega põimuv, on vastuolu ankeedi ja tegeliku inimese vahel. Autori (teadlik või ebatoadlik) polaarsuse tarve ulatub koguni vastuoluni mõne teose pealkirjast või alguslehekülgedest esimesel hetkel väljaloetava ja raamatu tegeliku sisu vahel. Nii lõpeb «Tiivasirutus» peategelase hukkamisega, «Müüa pooleliolev individuaal-elumaja» räägib lõhkläinud abielust, «Pinginaabreis» viib elu ja ka tegelaste endi suhtumine kunagised sõbrad lahku, «Keskmistes päevades» on vaadeldavaiks erisõlmistusega, igal juhul mitte null-ilmega keskmised, «Koolirahas» kaotab gümnaasiumiharidusega noor tööline nii enda organiseeritud streigi kui ka töökoha ja pruudi, s. t. maksab kooliraha ülekantud tähenduses. Ja ka V. Grossi viimane romaan «Talvepuhkus» kõneleb kõigest muust peale puhkuse.

Põhiline, mis V. Gross oma peategelaste puhul vaatluse alla võtab, on võitlus inimväärikuse ja sõltumatuse

eest. Tolles võitluses positiivsel poolel seisjad ei tunne sellist mõistet nagu muganemine. Neid võib jalust rabada, jõudumööda tõusevad nad uuesti, kuid ei lõmita, ei kohalda oma põhimõtteid voolujooneliseks. Grossi senistes teostes oli inimväärikus seotud peamiselt (üksikud erandid välja arvatud) ühiskondlik-poliitiliste probleemidega, vastavate tegelaste sõjaeelse, -aegse või -järgse positsiooni või hoiakuga, «Talvepuhkuses» on vastandatud kahe keskkonna, kahe haridusastme esindajad. Haridusküsimust puudutas autor korra juba romaanis «Müüa pooleliolev...», kuid seal oli see ainult üks komponent keerukas isiklike ja ühiskondlike küsimuste kompleksis, «Talvepuhkuses» aga kujuneb kandvaks probleemiks.

Arsti ja proviisori poeg dr. Tõnis Soldam naib töölis perekonnas kasvanud, õhtukeskkooli vaevaliselt lõpetanud töölisneiu Anu Kallitsa. Kõik on väga ilus ja ehk jääkski selliseks, kui oleks tegemist üksnes Anu ja Tõnise vahekorraga. Aeg aga ei saa nende suhtes katalüsaatorina toimida, selle eest hoolitseb proviisorist ämm oma lakkamatute torgetega minia päritolu, hariduse, kasvatus, harjumuste, kommete ja maitse kohta.

Perekondlik konflikt toimub «Talvepuhkuses» rohkem Minna ja Anu kui Tõnise ja Anu vahel. Tõnis on toss, on mugavleja, kellelt me pärast Anu kosi mist ei näe enam ühtki iseseisvat, oma initsiatiivil tehtud tegu. Tagasivaates tekib küsimus, kui palju oli selleski oma initsiatiivi, kui palju (Naima poolt) solvatud mehe trotsi. Selles

plaanis, milles autor oma tegelasi on kujutanud, ei taju lugeja ka erilist haridustaseme vahet, mis peaks Soldamid ja Anu lahku viima. Ei rohu- ega arstiteaduse tundmine tee ju kum- mastki erudiiti, kes Anule peaksid mäekõrguselt alla vaatama, kuigi tea- vad sõnade 'absorbeerimine' ja 'asseni- saator' tähendust ilma sõnastikku vaa- tamata. Ilmneb ju, et Anu loeb vana- prouast koguni rohkem (mida viimane loomulikult pahaks paneb ja hukka mõistab).

Võrdlusmaterjal on aga muidugi üksnes lugeja päralt. Autori loodud Anu Soldam on elav inimene ja see- tõttu kaugel toimuva, eriti oma kannatuste objektiivselt analüüsimisest. See «suurt kasvu väike inimene» ei alistu ämma esialgsetele õpetlikele torgetele, ei ka hilisemale mesiviisakusele, ta ei lepi Tõnise peetuse ja valedega, vaid läheb oma teed. Oma teed on ta mõt- tes minemas ka tööalases liinis, kui direktor teda saunasündmuste käigus põhjusetult solvab. Asja päästab üks- nes ülemuse vabandamine, kuigi Anu sellesse teatava ironiaga suhtub. See, et Nõmme üksikelamus polnud süüid- lane mitte teisest keskkonnast tulnud Anu, leiab kinnitust kõrvalpeõikes, kus selgub, et sealt on pagunud ka talle eelnenud ja järgnenud Naima, kellel on Tõniseiga võrdne haridus.

V. Gross on ämma-motiivi käsitle- nud ka varasemates teostes, kuid seal on see olnud põgusam, vastuolu ja ämma tüüp on olnud teistsugused ning mitte nii väljapeetud kui praegusel juhul, kus autor on lisaks eredale ämmatüübile loonud ka kaasaegse (ning pealegi haritud) väikekodanlase.

Anu abielulool pole tõtt-õelda (pea- aegu) mitte midagi tegemist pealkirjas fikseeritud talvepuhkusega, kuigi tehase juhtkond ilmselt mõtleb, et see väike ahjukütuaktsioon (+ lumerooki- mine, ruumide koristamine ja nõude- pesemine, mida meessoost juhtidel ilm-

selt pähegi ei tule) on suurt konti naisele tõepoolest ainult puhkus ja vaheldus igapäevase värvipritsitöö sek- ka. Isegi siis, kui Aita-tädi poleks surnud ja Anule matusesekeldusi kaela sadanud, oleks saunas tehtavast piisa- valt jätkunud selleks, et üht naisini- mest ära väsitada. Seepärast kuulub direktor Martma kahekordne peale- käratamine nendesamade positsiooni- vastuolude hulka, mida Anul Solda- mite peres kaheksa aastat oli tulnud taluda ja mis nüüd Aita-tädi (nime poolest ka Soldami) surma tõttu taas mällu kerkisid. Vaevalt oli see kavat- suslik, kuid Grossi loominguga tutta- vale meenuvad mõneti analoogilised motiivid tema teistest teostest, muidugi teistes oludes. Seal seisab talumees Jaan Vinkur karjapoisi vastas, Kütte- õli isandad nii mõnegi töölise vastas. Direktor Martmat oleks vээр nendega kõrvutada, kuid eks just selles vana suhtumise retsiidivid peitugi, et süüd- laseks tembeldatakse kõige tagasihoid- likum, ent kui oma huvid nõuavad, tõmbub kärataja jalamaid tagasi. Pole ju Martmagi toonide mahavõtmine ja sõbralikkus tingitud sellest, et ta oleks mõistnud oma ebaõiglust, vaid üldisest meeolust, konjunktuurist. Ja nagu Anu hiljem mõtleb, siis sellestki, et kui direktorid ei vabanda, esitavad töö- lised lahkumisavaldusi. See motiiv, samuti nagu arutlemine mitmesuguste kiivakippuvate elunähtuste üle, on Villem Grossile väga omane. Varase- mas loomingus on ta neid puudutanud kohati väga teravalt, kuid «Talve- puhkuses» on peale Anu ja Minna konflikti teised probleemid autori se- nise loominguga võrreldes nagu sor- diini all, kusjuures kujutamise plasti- lusus on suurenenud. Meeleolukad bussisõidu-, ümbruse- ja näiliselt kõr- valiste asjade kirjeldused, ekskursid teiste, teose peategelaste seisukohalt ebaoluliste inimeste ellu loovad nii- hästi pehmed, sulavad toonid kui ka tausta, millel algab, sõlmub ning harg-

neb Anu Kallits-Soldami elu. Ja ka lõpeb üks elujärk. Sest seda ei lõpetanud mitte Tõnise truudusetuse avastamine, lahutus ega teise linna kolimine, vaid ema ja poja sõnad, mida Anu juhuslikult kuuleb läbi peiemaja sahvrikena. Endise mehe vihje Anu pakutud õhturoale kui tädi surma võimalikule põhjusele ja endise ämma pahameelne imestus Aita-tädi maja pärimisest loobumise puhul (kui ta ka maja ei taha, milleks ta siis üldse tädi poole tuli?), rebivad mõtteist viimased illusioonid.

Ja ikkagi võiks jääda kahtlusi Anu sobivuses tema abielu-aegsesse keskkonda, kui poleks Naimagi pagemist ja professor Mooritsa küsimust: «Kaua te seal Nõmme koopas vastu pidasite?» ning tunnustust üle kaheksa aasta kestnud positsioonijale ning enesetalgamisele: «Ei ole vähe. Ei ole sugugi vähe.» Oli ju Moorits Tõnisega võrreldes nagu prožektor küünla kõrval, tuntud professor tavalise, mitte milleski silmapaistva tohtri kõrval. Ometi ei takista see teda mõistmast ega hindamast inimesi, kes formaalselt võttes seisavad temast hierarhiaredelil madalamal.

Teose seisukohalt ei oska ainult otsarvet leida stseenile Mooritsa saunas. Või on see järjekordne lõiv kehalise armastuse kujutamisele, õigemini, sellest kirjutamisele, millega autor käesolevas teoses on olnud üldiselt tagasihoidlik. Ei saa öelda, et ta sellele ka mujal oleks palju tähelepanu pühendanud, silma torkab see kujutamiskiisi ühetaolisuse tõttu. Väikeste variatsioonidega kordub kõik nii «Poolleiole-

vas...» kui ka «Pinginaabrites» ja «Koolirahas». Teatava tagasihoidlikkuse ja veidi lüürilise käsitluse on Gross oma viimases romaanis küll saavutanud, kuid üldiselt pole armastusstseenide kujutamine tema tugev külg. Liiga ühenäolisteks muutuvad tema eri keskkonnast ja erisuguse elukäiguga tegelased selles valdkonnas. Uus rakurs ei teeks siingi liiga.

«Talvepuhkus» on raamat kindla iseloomuga inimesest, muide, seda on olnud kõik Grossi raamatud. Võitlusi on mitmesuguseid, kuid tema peategelased võitlevad alati õige asja eest, ülekohtu, alaväärsustunde, harimatuse vms. vastu. Seni on ta seda näidanud ühe-mehe-võitlusena. Rakursimuutus koos plastilisusega on just sellesama plastilisuse, kunstivahendite oskuslikuma kasutamise, skeemi taganemise ja elutõe esilekerkimise tõttu aidanud autoril pidupäeva-kangelase kujutamist vältida ja luua inimese inimeste keskel, kel toeks ja mõttekaaslaseks sirgumas tütar, küünarnukitunnat andmas nii professor Moorits, kellega ta võib-olla enam kunagi ei kohtu, kui ka Maret, kes jääb kahetsema, et Anust ei saa tema naabrit.

Teose kõrvaltegelased figureerivad üksnes taustmaterjalina, ehkki neist mõnigi on küllalt napilt ja osavalt elama pandud ja vääraks edaspidi avardatud kujutamist. Ilmne on aga see, et Villem Grossi sulg on vahepealse pika romaanipuhkuse ajal («Kooliraha» ilmus 1967. a.) teritunud ja täpsemaks muutunud. «Talvepuhkus» on tema kõige kunstiküps teos.

Valeeria Villandi

«MIS» JA «KUIDAS?»

Jaak Jõerüüt: «Kaitsekiht».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 56 lk.

Poolesaja luuletuse paksune «Kaitsekiht» tekitab lausa tahtmatult allusioone Viivi Luigele ja Jüri Üdile. Teistele oluliselt mitte, sest muust nooremast luulest seisab Jaak Jõerüüt paras jagu eemal ning pisut ehk kõrgemalgi.

Jüri Üdiga ühendab teda suhtumine luule funktsiooni: luule ei ole eneseväljendus. Üdile on see pigem enese varjamine, kate, mis vahel ometi hinge teravaid kontuure rõhutab. Jõerüüdile on luule olemus hoopis neutraalsem, luule on midagi väljaspool seisvat, autonoomset.

Sarnane on ka suhtumine luuletajamissiooni: luuletaja ei ole looja, vaid pigem vahendaja. Ent kui neil mõlemal, Üdil ja Jõerüüdil, tuleks siiski luua — ütlemel, kuue päevaga — maailm, siis esimene kulutaks viis päeva sõnadele ja kuuendal, sedamööda kuidas omavahel ootamatult haakuvate loomisvärsketel sõnade mäng nõuab, asuks asju tegema. Teine, vastupidi, hakkaks alles siis nimesid otsima tohutule hulgale juba valmis asjadele. Üdi vahendab maailma, mis koosneb sõnadest ning nende omavahelistest seostest, Jõerüüt asjadest (inimene kaasa arvatud) ja nende suhetest koosnevat maailma.

Viivi Luigega seob Jaak Jõerüüt tema luulekeele kohe silmahakkav sõnastusstiil: nominatiivsete lausete rohkus, öeldise sage tarvitamine umbisikulises tegumoes ja oskus umbisikulist tähendust anda ka isikulises tegumoes verbidele, põhiliselt osaaluse ja -sihitise kasutamine, täisaluse pruukimine peaaegu alati mitmuslikuna jm.

Erinev on aineala: Luigel tüüpiliselt poeetiline ja teadaolevalt lüüriline, Jõerüüdil tüüpiliselt ebapoeetiline (enamasti), mittelüüriline, realistlik ja konkreetne. Mõlema äärmuse puhtana-

hoidmise taotlus monotoniseerib luulet. Luigel väljendub see kõige selgemini ekspressioonitsentrite poeetilise leksika korduvuses ning rändmotiivide kasutamises nii napilt erinevais seoses, et peened varjundid sulavad peaaegu eristamatuks. Jõerüüdil püsib luuletusest luuletusse väga sarnane motiivide laad, sagedasti korduvad motiivide ja meeleolude liikumisest moodustuvad poeetilised süžeed.

Mõned mainitud sarnasustest ja erinevustest juhvivad mõtte teatavale tugevnevale luuletendentsile, nimetagu seda siis anonüümsuseks või impersonaalsuseks või umbisikulisuseks või veel kuidagi muud moodi.

Oht jääda oma luules umbisikuliseks ähvardab nii neid, kes taotlevad maailma asjade ühemõttelist ja objektiivset paikapanekut, kui ka neid, kes viimse võimaluseni subjektiivsed olla tahtes enamiku otsi lahti ja jooni lõpuni tõmbamata jätavad. Esimesel juhul muutub vahendaja tarbetuks, ta on ise üks selle läbipaistmatu maailma läbipaistmatuist asjust. Teisel juhul on vahendaja tähtsusetu — ta on läbipaistev ja värvitu asi läbipaistvas ja hajuvas maailmas.

Impersonaalset luulet on meeldiv lugeda: see ei püüa milleski veenda, ei piiritle luuletaja maailmanägemist, ei tema tundeid ega suhtumisi, ei näita luuletaja isiksust kui teistest erinevat, eraldi seisvat. See luule fikseerib paljalt seoseid sõnade, poeetilise või reaalse maailma objektide vahel. Seejuures esiletulevad meeleolud, emotsioonid ja suhtumised on nõnda üldised, et iga lugeja võib need enda arvele panna. See on üks põhjusi, miks selline luule muutub kiiresti ülipopulaarseks, lausa seltskondlikuks, ja peamine põhjus, miks sellisest luulest vähe kestma jääb. Niisugune luule ei taotle ei tundelist ega mõttelist üldistust, mistõttu seda on suhteliselt lihtne jälgendada.

KRIITIKA

1927

Keeleliselt võivad umbisikulisust mõneti väljendada juba kord loetletud nominatiivsed laused, mis esemeid või nähtusi ainult nimetavad, ilma et neist midagi öeldaks; verbi umbisikuline tegumood; osaalus ja -sihitis, mis annavad edasi ebamäärast osa tervikust või hulka; üldlevinud mitmuslikkus, mis kannab tähelepanu üksikesemelt esemete klassile ja muudab süvitsivaatluse pealispinnalise sarnasuse ning üldisuse otsimiseks.

«Kaitsekiht» on monotoonne nii ainealalt kui ka võttestikult, ent päris impersonaalne ei ole. Nimetaksin seda irooniliseks seltskondlikuks luuleks.

Jaak Jõerüüdi iroonia on väga diskreetne, nii et tema raamatut võivad meelsasti ja tõemeeli lugeda needki, kelle pihta on iroonia suunatud.

Jaak Jõerüüdi iroonia on haritlase ja servapidi suurilma kuuluva boheemlase oma. Avaluuletuses annab ta pildikese boheemlusest, nagu sellest tavaliselt aru saadakse: «Hulgun ja vaidlen ja joon». Sellelt tasapinnalt edasi vaadeldes on meil kõnealusel raamatus enamasti tegu tavalise suhtumisega tavalistes asjadesse ja seda just nn. eraelulauludes («Eraelu», «Kvartal», «Vestibüül», «Postkontor», «Äärelinn», «Retsept», «Ametnik», «Ülemus», «Lööklaul», «Keskiga», «Karjäär», «Pölvkond» jt.). Siin on pisikesi ametnikke, jäiku endisaegseid vanahärrasid, pikki vaipu, väikseid kabinette, ülemusi, aspirante, on lühtreid ja mööblit, marmorit, mitut liiki napse, anglofiiliat, raha ja närve, ridiküle ja importportfelle, hooaegu, premjääre jm. Kõigesse sellesse suhtub Jaak Jõerüüt irooniliselt, ent kaasatundvalt ja mõistvalt, välja arvatud «01, 02, 03, 04» ja «Selline iseloom», kus ta liiga läbi paistvalt hukkamõistvaks muutub.

Noorte-, kooli- ja kõrgkoolilauludes («Autostopp», «Lühiromaan», «Matrikel», «Kevad», «Diplom», mõlemad «Avastused», «Tere õhtust», «Rendez-vous...», «Sentiment», «Šabloon»,

«Hinnang» jt.) on rohkem tundeid, ent eneseirooniline sentiment reedab tolle ea probleemidest ülesaamist ja üleolekut. Nõnda ongi luuletaja ühtedest probleemidest üle, aga teiste isikupärasema ja tõsisema vaatluseni ei ole ta veel jõudnud.

Diskreetuse astet suurendab kogu ülesehitus: iroonia, eneseiroonia ning tõemeeli kirjapandud ja tõsiselt võetavategi luuletuste pidev vaheldumine. Viimaste hulka kuuluvad «Probleem. Öhtu», romantiline ja laulev «Reval», protestilaululik «Pealkirjade valik», ilmselt varasemast ajast pärit «Näed ju, et nõnda on kergem» ja «Midagi teada on vaja», varasemat ja hilisemat Jõerüüti sünteesiv «Viis šansooni» jmt.

«Kaitsekihis» puudub praktiliselt lokaalkoloriit, kui välja arvata üksikud konkreetseid kohanimed. Eks avaldu selleski tsipake umbisikulisust. Oletagem aga, et selles on ka kokkukuuluvussoovi Euroopa või kogu maailma vaimuaristokraatiaga... Ent sinna kuuljad on enamasti vägagi selgelt esindanud oma rahvust. Või siis rahvust, kelle sees nad elavad. Või ainult ja eranditult kunsti. Jüri Üdi on mõõtmalt eestlaslikum kui Jaak Jõerüüt, sest tema luule rajaneb eesti keele eripäral. Seda on palju raskem tõlkida kui Jõerüüdi luulet, mis tugineb konkreetsete asjade nimetamisele ja nende poolt lugeja vaimus esilekutsutud assotsiatsioonidele.

Niisiis «mis» ei ole selles raamatus nii väga tähelepanuväärne. Pisut rohkem on seda «kuidas». «Sirklikarp meenutab nüüdki — joon olgu täpne ja puhas»: noppigem välja kontekstist see lause, sest see ütleb midagi olulist. Tõepoolest, «Kaitsekiht» meenutab üldmuljes jämedate, ent väga täpsete ja puhaste joontega visandite näitust, kuhu on sattunud mõned ebamäärased akvarellid ja isegi üks värvipuhast õlimaali («Reval»). Siin on ilmekalt ja ainult kõige iseloomulikumaga paberile pandud situatsioone, on interjööre

ja eksterjööre, on laiahaardelisi kompositsioone. Ja ka kõige fragmentaarsemal pildil on olemas just need jooned, mille järgi vaataja joonistab kujutluses pildi lõpuni täpselt nii, nagu autor seda kavatses. Jõerüüt kinnistab vaate järjest reale punktidele ja kui lugeja silm käib tema silmaga samas järjekorras samad punktid läbi, näeb ta sedasama mis autorgi.

Mitte kogemata ei jätnud ma juba loetletud luuletuste hulgas nimetamata «Feuchtwangerit, eurooplast». Stiilipuhtuselt kuulub see küll teiste juurde, ent jääb kogus erandlikuks oma võimsa poeetilise laengu ja üldistusjõu poolest.

«...KEÄKI ÜÜVELDEP ELKJÄT AJALASTU»

Nikolai Baturin: «Kajokurelend». Luuletusi mulgi murden.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 94 lk.

Mulgi murdel luulekeelena on suhteliselt nooremad traditsioonid kui teistel lõunaeesti murretel. Enne H. Adamsoni klassikalist «Mulgimaad» olid lugeja ette jõudnud Kuhlbarši tartumurdeline «Vastse laulo ja kannel» ning Sänna lauliku Adsoni võru murdes «Henge palango». Ometi on murdeluulest G. Suitsu tartumurdelise «Kerkokella» kõrval tänaseni kõige tuntumad just kaks mulgi murdes laulu — A. Renniti «Kallis kotus» ja H. Adamsoni «Mulgimaale».

Ligilähedaselt samasugune pilt tekib läinud kümnendist alguse saanud murdeluulet vaadeldes. Siin osutus teerajajaks võru murre (A. Kaalepi «Ähijärve laulud», 1963), püsivamaid vilju ent pakub mulgi murre (M. Raua, E. Lättemäe ja N. Baturini tsükliid, E. Lättemäe poolkogu), nüüd ka uuema murdeluuleharrastuse esimene iseseisev raamat «Kajokurelend».

See luuletus näitab, et tunde- ja tunnetusjõuline saab olla ka nominatiivse ning umbisikulise keelekasutuse juures, ning äratav soovi, et Jaak Jõerüüt jätaks edaspidi vähemalt poole oma praegusest ainestikust — nimelt seltskonna- ja tõusikluseprobleemid — suleosavatele publitsistidele ning pöörduks ise mõnele kunstniku pilku rohkem väärt olevale alale.

Kokkuvõtteks: olen Jaak Jõerüüdi stiili poolt, sest see peidab endas luulevõimalust. Olen Jaak Jõerüüdi seni liiga kitsa aineala ja ühekülgses jääva maailmanägemise vastu, sest see ei lase luulevõimalusel ilmutuda.

Aivo Lõhmus

«Ümmeristutat puu kasup linnan,
kuid juure om kodumullan,»

kinnitas N. Baturin esikkogus «Maaalused järved». See ühtekuuluvustunne looduse ja oma kodunurgaga on saatnud luuletajat kõik need seitse aastat. Jättes siinkohal kõrvale Baturini murdekeele ehtsuse küsimuse ning arutlused murdeluule väljendusvõimalustest, peab nentima, et Baturinile tähendab luuletamine ennekõike meeleolu vahendamist. Kodus kõneldav murre näikse talle selleks kirjakeelest paremaid võimalusi pakkuvat. Siit ka murdes kirjutatud värsside suurem siirus ja elamuslikkus sageli tehislíkena mõjuvate kirjakeelsetega võrreldes.

Baturini seniste värsiraamatute arvustajad on üksmeelselt täheldanud erilaadsete meeleolude ja teemade vaheldumist, üksikluuletusi terviklikuks koguks koondava keskme harrust. Seda on seletatud otsingute perioodiga, autori luuletajamina väljakujunematusesega. Luuletajamina luuletajaminaks, kuid üksnes katsetuste aeg ei kesta igavesti ning oma laad ja teemade ring paistab Baturinil küll kind-

KRIITIKA

1929

laks kujunenud olevat. Ometi jätab ka tema kolmas, läbini murdekeelne luuletuskogu hajusa ja pidemeta üldmulje. Liiasi kannab raamat otsekui kiirustamisest tingitud settimatuse pitsarit, mis vähendab muidu headegi luuletuste mõjujõudu. Milles asi on? Väljakujunematuses ei saa kord omaks võetud radu sammuva luuletaja kolmanda kogu puhul nagu juttu olla. Tundub, et mõnikord on liiga palju loodetud värsside keelele ja pretensioonitusele.

«Kajokurelend» on liigendatud viieks omavahel nõrgalt seotud tsükliks. Ainekäsituselt läbituntumad ja tihedamad on ehk «Õdakuuite ommukumaal» ja «Pisuänd miu armas». Teistest omaette seisab «Leede» — ühele motiivile kirjutatud kolmekümnest lühiluuletusest koosnev tsükkel, raamatu mahukaim. Motiivi valik on õnnestunud, arendus ulatuslik ja paljukülgne. Autori ergas loodusetunnetus ning ühtekuuluvustunne käsitletavaga peaksid tagama tiheda poeetilise terviku, aga... tervikut ei ole. On hoopis ebaühtlane ja lõpetamata tsükkel, mis läbiva motiivi kaudu ühise nimetaja alla viidud. Tõsi, «Leetes» leidub mitmeid mõtte- ja meeleolutihedaid värsistusi («Päev om su punane päevavari», «Ommukust õdakuni», «Kiriven nagu ulguelu», «Kui sa tõsine ei ole»), kuid nendega kõrvu kohtame ka toorikuid («Ihen kige», «Ei liiv ei ole lihtne olla» jt.), näpuharjutusi («Inisev ind»), lihtsalt sõnadetegemistki («Mariinse Mariina»). Nii valgub kompositsioon laiali, hajutades ka leete-motiivi mõtelise aluse — märgistada aja kestvust ja järjepidevust. Tõik on seda kurvem, et eelmises luuletuskogus «Väljadelt ja väljakutelt» näitas Baturin head tervikutunnet ning oskust hinnata värsi tihedust. Ta lembelüüriline tsükkel «Katekse» on meie uuemas murdeluules seni ületamata.

Vormikultuurile pole Baturin kunagi eriti tähelepanu pööranud. Paiguti tundub, nagu ei eksisteeriks tema

jaoks üldse mingeid värsimõõdu nõudeid. Tavaliselt kaasneb selliste puhkudega lohisev rütm. Seda suurema üllatusena mõjus omaette sonetitsükkel «Kajokurelennus». Lähemal vaatlusel ent selgub, et luuletaja suhtumine vormiküsimustesse pole märkimisväärselt tõsinenud. Rütm lonkab, palju on eksimusi soneti kanooniliste nõuete vastu. Nõnda auväärsete traditsioonidega vorm nagu sonett väärinuks küll suuremat respekti, kui ilmneb tsükli «Soneti sosinel». Küsitavused saavad alguse juba aine valikust («Toomeall», «Melioratiivne»). Sisult ja kujundilaadilt kõige sonetipärasemana mõjuvad «Üüvle libiseden» ja «Sügisvaringu», kuid ka need ei suuda õigustada kuue soneti iseseisvaks tsükliks eraldamist. Sonette leidub ju teisteski tsükliks ja paraku paremaid kui nimetatus («Närts», «Miu uul su suul ja surup tasa», isegi ajalaululik «T(r)oostitaul»). Siit nähtub, et eeldusi selle range vormi viljelemiseks Baturinil on, aga on ka kergekäelist paberilepanemist, mida sonett (ja luule üldse) ei talu.

Kui vaadeldavast kogust siiski otsida märksõnu iseloomustamiseks seda tunnetusalust, mis kas või tinglikultki seob eri stiile ja teemasid üheks värsiraamatuks, siis võiks nendeks olla aeg ja olemine. Nii osutab «Kajokurelend» möödunud aastal «Loomingu» Raamatukogus ilmunud proosapoeemiga «Varahilisel ajal» suuremat sugulust kui autori varasema luulega. Otseseid seoseid võib näha soneti «Sügisvaringu» kujundikasutuses.

Konkreetsete ajareaalidena esinevad raamatus õhtu, hommik, päev, öö, vana ja uus aeg. Autori hoiak aja suhtes on kas lüüriline («Sünneelik»), humoristlik («Kaits öde paluve tetä miul kübäriitikat»), irooniline («Parembe puudusel...»), mis mõnikord ulatub sarkasmini («Esiendest väl'lä») või austav-pühalik («Tüdär küsk...»). Viimane hoiak tuleb ilmsiks siis, kui luu-

letaja räägib vanast ajast, kaugema mõõdaniku reaalist. (Nende hulka kuulub ka murdekeel.) Vanade aegade tundmise ja minevikuhõlmast meieni kandunu talletamise vajadust toonitatakse juba nimiluuletusest alates küll otsesõnu, küll sümbolite kaudu, tuues sisse isegi nii kauged võrdpilte nagu Semiramise aiad («Sügis Semiramise aiden»). See annab luuletuskogule teatud arhailisuse maigu, mida veelgi rõhutavad U. Roosvaldi illustratsioonid ning avatsükli mõnede luuletuste väga pikad pealkirjad.

Aega ja olemist ajas luulendab Baturin eriti tsüklis «Odakuuete ommukumaal», aga samuti mõningais «Seltsimatu» luuletustes. Aja liikumist vahendatakse võtmesõnade *kuu* ja *päev* (=päike) abil, mis on Baturinile kujundi loomise lähtealuseks.

Raamatu lõpptsükli «Pisuänd miu armas» puhul ei tahaks nõustuda kriitik S. Nagelmaaga, kes näeb selles ainult autori eelmise kogu lembetsükli «Katekse» järgi, «mis kujutab tundeelu küpsemat staadiumi». («Sirp ja Vasar» 11. VII 1975, nr. 28.) Pigem on tegemist siiski mõtteluule-tsükliga, milles olemisse suhtutakse kui filosoofilisse kategooriasse, igikestvusse ja järjepidevusse. Seega põhimõtteliselt sama, mida taotleb «Leede». Armastus kuulub ühe vääramatu komponendina selle igikestvuse sisse. Väite kinnituseks peaks piisama luuletuste «Kui sut olemen ei oless», «Üütaeva kõrge tühme pajovõra», «Sulave nagu raheterä

vette» ja «Me katekse ei ole ollugi» lugemisest ning võrdlemisest. Tänu selle laia mõttelise aluse ühendavaile motiividele ei ole «Pisuänd...» ka nii hajuv kui raamatu teised tsüklid.

Tsükkel «Seltsimatu» koondab mitmesuguseid äraspidimeeleolusid ning sententsilaadilisi lühivärsistusi («Too-me ümmer», «Üle suvearja»). Kindla sisulise teljeta haakuvad selle tsükli luuletused kord ühe, kord teise mõtte- ja teemaringiga. «Seltsimatu»-tsüklis tulevad kõige paremini ilmsiks N. Baturini võimalikud mõjutajad ja eeskujud — S. Jessenin, J. Sütiste ja A. Alle (kui nimetada esmalt meelde-tulnuid). Ja muidugi Hendrik Adamson, kellelt Baturin on kujundi loomise ja värssi instrumentatsiooni osas palju õppinud. Adamsoniga ühendab teda ka sagedane võõrsõnade ja neologismide pikkimine murdelisse värssi (vahel ka selliseid, mis murdeluulesse ei taha kuidagi passida). Näidet sellest, kuidas saab Adamsoni arhitektoonika, ajaluuale stiili, varast Barbarust meenutava käsitluslaadi ning süstieliku intonatsiooni elementide põimumisel kirjutada tänapäevase Nikolai Baturini luuletuse, pakub «Tõusvan kuraasin».

Mis «Kajokurelennust» meelde jäi? Mõned head luuletused, õnnestunud kujundileide, paar toredat ütlemist ja vaimukat sõnamängu... Ongi kõik. Raamatu nimiluuletuse kaevukurg sirutas aga oma tiibu nagu enamaks. Ju ei teadnud autor, et selle luulekogu kaevukook on veel päris rohmakalt tahutud.

Arno Oja

RINGVAADE

KROONIKAT

2. oktoobril Moskvas korraldatud NSVL Kirjanike Liidu eesti kirjanduse nõukogu istungil esinesid ettekangetega Maie Kalda (kriitika), Lilian Vellerand (dramaturgia), Kalle Kurg (proosa) ja Henn-Kaarel Hellat (luule). Teemaks oli «70-ndate aastate eesti kirjanduse iseärasusi».

Ašhabadis korraldati oktoobrikuus VIII üleliiduline noorte luuletajate festival. Festivalil käisid Viivi Luik ja Jaak Jõerüüt.

Bakuus toimunud nõukogude kirjanduse päevadest oktoobrikuu keskel võttis osa Villem Gross.

Kirjanike Liidu külalistena käisid Tallinnas kirjanik Heinz Kruschel Saksa DV-st, kriitik Sándor Olasz Ungari RV-st, poetess A. Blandiana abikaasaga ja proosakirjanik Cornelius Stefanache Rumeeniast.

BERNARD SÖÖT 75

Eesti kirjandusteaduse tänase ilme kujundamisel on olnud tähtis osa nendel kooliõpetajatel, kellele anname au selle eest, et nad igapäevase õpetamistöö kõrvalt suutsid kokku seada õpikud, mida võime ka aastate takka hinnata kaalukate osistena nüüdsete teadusraamatute alusmüüris. Nende koolimeeste hulka, kel on kirjandusteaduses tulnud täita sihtide rajaja õilsat, ent paljuski ebatänuväärset rolli, kuulub ka filoloogiakandidaat dotsent Bernard Sööt, kes 30. novembril saab kolmveerand sajandit vanaks.

Juubilar on pärit Tartumaalt Lilast-vestest talurentniku perest. Lõpetanud Tartu ülikooli rahvaluulemagistrina, asus ta 1928. aastal Pärnus koolmeistriametisse. B. Söödi õpetajatöö Kures-

20. oktoobril toimus hooaja esimene kirjanduslik esmaspäev, mis oli pühendatud H. Chr. Anderseni 175. juubelitähtpäevale. Ettekande tegi kirjastuse «Eesti Raamat» laste- ja noorsookirjanduse toimetuse juhataja A. Jaaksoo.

Eesti NSV Raamatusõprade Ühingu hooaja avaõhtul Kirjanike Majas kohutati kirjastustöötajatega. Avasõnad ütles ühingu aseesimees R. Potisepp. Järgmise aasta kirjastamisplaanidest ja uudisteostest rääkisid kirjastuse «Eesti Raamat» peatoimetaja asetäitja J. Toomla ning laste- ja noorsookirjanduse toimetuse juhataja A. Jaaksoo, kirjastuse «Valgus» direktor H. Kasesalu, peatoimetaja asetäitja E. Pillau ning kirjastuse «Kunst» peatoimetaja A. Luur.

Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse koosolekul 22. oktoobril määrati kindlaks Kirjanike Liidu järjekordse korralise kongressi läbiviimise tähtaeg. VII kongress toimub 7.—10. aprillini 1976.

saare gümnaasiumis aastail 1930—1941 on jätnud sügavaid jälgi Saaremaa kultuurilukku — mitmetest tema õpilastest kujunesid kirkad tähed eesti kirjanduse taevas. Koolidirektorina ja Hariduse Rahvakomissariaadi vaneminspektorina oli B. Sööt aktiivselt tegev nõukogude hariduselu ülesehitamisel Eestis. Töötanud seejärel Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis, rakendus- ja õpetajate ettevalmistamisele, olles E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilises Instituudis 1954.—1970. a. eesti keele ja kirjanduse kateedri juhatajaks, hiljem ja nüüd dotsendiks.

B. Söödi tegevus kirjandusloolasena on kulgenud rööbiti tööga keske- ja kõrgkoolis. Esmakordselt astus ta luge-

ja ette 1928. a. ajakirja «Eesti Kirjandus» veergudel uurimusega «H. Heine Fr. Kreutzwaldi, L. Koidula, C. R. Jakobsoni ja A. Haava lüürikas». Pedagoogi töökogemustele tugineva koolikirjaniku B. Söödi nimega tiitellehel või autorite nimistus on trükivalgust näinud rida eesti kirjanduse ja väliskirjanduse õpikuid, samuti lugemikke ja grammatikaid üldhariduskooli tarbeks. Teokas on B. Sööt olnud Lydia Koidula elu ja loomingu käsitlemisel, avaldades peale lühiuurimuste ja artiklite Koidulast ka monograafia (1961). 1969. a. ilmus ülevaade eesti lastekirjanduse kohta. Peale selle on aastate vältel avaldatud hulk artikleid nii eesti kui ka teiste maade kirjanduse teemadel, sealhulgas vene eesrindliku kirjanduse mõjust eesti kirjandusele.

Erilisel määral teedtegev on B. Söödi töö olnud kirjandusteooria vallas. Alustuseks sai stilistika ja poeetika õpperaamat koolidele (1935). Esimeseks üldtarvitatavaks eestikeelseks käsiraamatuks, mis annab süstemaatilise ülevaate nõukogude kirjandusteooria seisukohtadest, kujunes «Kirjandusteooria lühikursus» (1959, 1966). Selle ilmumine virgutas eesti poeetika ja stilistika alal uute rajajoonteni pürgima kirjandusteadurite nooremad põlvkonnad, olles neile hinnatavaks eeltööks, tehes nende vaeva väiksemaks ja edu suuremaks. Juubilari töö kirjandusteooria valdkonnas on üha jätkunud — 1973. a. ilmus Tallinna Pedagoogilise Instituudi üliõpilastele mõeldud õppevahend «Stilistika».

T. Maksim

KOMI KIRJANDUSE RAJAJA IVAN KURATOV

Tänavu sai 100 aastat komi kirjandusklassiku Ivan Kuratovi surmast.

Ivan Kuratov sündis 6. (18.) juulil 1839. a. Vologda kubermangus Ust-Sõssolski maakonna Kibra külas (praegu Komi ANSV Sõssolski raj.) diakoni peres. Lõpetanud Jarenski vaimuliku kooli ja seejärel Vologda vaimuliku seminari, hakkas ta Ust-Sõssolskis õpetajaks, sest Moskva ülikooli ta ei pääsenud. Ust-Sõssolskis kogus ta ka folkloori ja kirjutas suurema osa oma luuletustest. Vastuolud linnavõimudega aga sundisid poeedi lahkuma. Saanud Kaasanis sõjakohtu-ametniku ettevalmistuse, asus ta teenistuskohale Semipalatinski linna Kesk-Aasias. Sellest ajast kuni surmani teenis ta Turkestani kindralkuberneri haldusalal. Kuratov suri 17. (29.) novembril 1875 Vernõi linnas (praegu Alma-Ata).

Poeet suri 36-aastasena. Tema eluajal avaldati ajalehes «Vologodskije Gubernskije Vedomosti» 1866. a. (nr. 2 ja 3) ainult viis luuletust, allkirjaks «K». Aastateks jäi poeedi nimi unustusse, käsikirjadest läksid paljud kaotisi, muude hulgas ka «Komi keele grammatika».

1901—1902 käis Komimaal soome teadlane Yrjö Wichmann, kes külastas poeedi sugulasi Vizinga külas, tutvus käsikirjadega ning kirjutas osa nendest ümber. Soomes avaldas ta oma uurimisreisi aruande, kus rääkis ka Kuratovist ja tema loomingust. Hiljem kirjutas ta Kuratovist veelgi ning avaldas kaks tema luuletust.

Kuratovi käsikirjad leidis komi teadlane A. Sidorov 1923. a. Vizinga külas oma äia (luuletaja vennapoja) majast. 1932. a. ilmusid I. Kuratovi valitud teosed ja 1939. a. tähistati pidulikult tema 100. sünni-aastapäeva. Juubeliks anti välja tema luuletuste ja keeleteaduslike tööde kogumikud. Kuratovi luuletusi on korduvalt avaldatud komi ja vene keeles, neid on tõlgitud paljudesse NSVL rahvaste keeltesse. Eesti keeles on siiani avaldatud ainult ühe luuletuse tõlge («On sünge jälle minu põu», «Edasi» 19. VII 1959). Esmakordselt mainiti eesti trükisõnas Kuratovi nime 1936. a. A. Rauna kirjutises («Eesti Kirjandus» 1936, nr. 9). 50-ndail aastail taas «Õhtulehes» (17. X 1950), «Sirbis ja Vasaras» (24. VII 1959) ning «Edasis» (19. VII 1959).

Kuratovi maailmavaade kujunes välja vene revolutsiooniliste demokraatide mõjul, tema loomingu kreedo väljendub luuletuses «Minu muusa» («Меня муза»), mis algab kinnitusega: «Minu muusa pole müüdav...». Eriline koht Kuratovi luules on komi talupoegade ja komi keele saatusel («Komi keel», «Eit», «Tima muidugi on vana», «Noormees kehvik», «Komi ball» jmt). Mitmest poemist on säilinud ainult katkendid, nii ka «Jagmortist», mida alustas Ust-Sõssolskis ja jätkas Kesk-Aasias. Teose aluseks on muistend kurjast hiiust, kelle võim ühisel jõul murtake. Dramaatiline poem «Pama» räägib komilaste kristianiseerimise aegadest, «Pimeda märkmed» seevastu sisaldavad palju autobiograafilist.

RINGVAADE

1933

Kogu oma elu töötas Kuratov komi keele grammatika koostamise kallal, säilinud fragmendid avaldati pärast tema surma. Materjali kogus Kuratov ka mari, udmurdi ja mordva keele uurimiseks ning õppis eesti keelt. Alles on koguni üks eestikeelne raamat tema märkmetega.

Hästi tundis Kuratov ka vene ja maailma kirjandust, nagu tunnistavad ta rohked tõlked. Komi keelde on ta tõl-

kinud Krõlovi valme, Puškini, Lermontovi, Koltsovi ja Ogarjovi luulet, samuti Voltaire'i, Beranger', Heine, Schilleri, Anakreoni ja Horatiuse loomingu, eelistades neid teoseid, mis talle vaimult lähedased olid.

See osa Kuratovi pärandist, mis meieni on jõudnud, näitab tema andrikkust ja mitmekülsust.

A. Turkin

INDEX LIBRORUM

Nii nagu 1968—1972 avaldati «Filosoofilise pärandi» biblioteegis (Mõsl) Platoni «Teosed» (neli raamatut kolmes köites), nõnda alustati oktoobris 1975 ühe teisegi lünga kaotamist mainitud seerias, nimelt ilmus (saadetuna juunis meie keskel lahkunud Valentin Asmuse sissejuhatavast artiklist) esimene köide Aristotelese «Teostest», mis kavandatud neljas köites. Ei saa öelda, et vene keele ülepea poleks Aristoteles olnud, seda mitte — olulisim («Metafüüsika», «Füüsika», «Hingest», «Luu-lekunstist» jmt.) oli varemgi kättesaadav eri aastate eri publikatsioonidena (vt. nende kohta bibliograafiat A. Losevi raamatus «Antiikesteetika ajalugu. Kõrgklassika». Moskva, 1974) —, ent esmakordselt näikse nüüd Aristoteles esitatavat süstemaatiliselt, koondatult, kommenteeritult, kaasaegsel tasemel ja ka tiraazi poolest (1. — 50 000 eks.) kättesaadavalt. Muidugi ei ole see veel võrreldav rahvusvahelise suurüritusega «Aristoteles. Werke in deutscher Übersetzung» («Aristoteles. Teosed saksa tõlkes»), mille algatas Ernst Grumach ning mida teostab Hellmuth Flashar *Akademie-Verlag Berlin* abil. Aristotelese üksikteosed tulevad siin suurimate spetsialistide tõlgitult ja parimini kommenteeritult. Eestimaal oligi Aristoteles siiaamaani peamiselt saksa keeles kättesaadav, ent kas «eestikeelne Aristoteles» (või Platon) oleks vaid nonsens? Oludes, kus vanakreekat tundvaid eestlasi ei olevat üle poole tosina, vist mitte. Võimalikkust tõendavad mõned fragmendid «Kreeka kirjanduse [siiski mitte filosoofia] antoloogiaks» (1964). Aga edasi: samas «Filosoofilise pärandi» seerias tuli ka köide Aleksandria koolkonda arvatava uusplatonistliku kallakuga armeenia mõtleja Davith Anahthi (V saj. lõpp — VI saj.

I pool) pärandist pealkirja all «Teosed». Aristotelesliku araabia filosoofi al-Farabi juubeliaastal (1100 aastat sünnist) sigineb juba varem kirjeldatud ajakohastele raamatutele üha lisa. Filosoofi enda teostest tuleks nimetada «Loogikatraktaate» ja «Kommentaare Ptolemaiose «Almagestile»» (1. osa), mõlemad avaldas eri raamatuna vene keeles Alma-Ata *Nauka*; filosoofi kohta aga käivad M. Hairullajevi «Farabi ning ta filosoofilised vaated» (*Znanije*), S. Satõbekova «Al-Farabi humanism» (*Nauka*, Alma-Ata), B. Gafurovi ja A. Kassõžanovi «Al-Farabi kultuuri ajaloo» (*Nauka*). Uuema aja filosoofiat puudutab juba J. Mihhalenko uurimus «F. Bacon ja ta õpetus» (*Nauka*), nagu ka kolm väikest raamatut Mõsl'i seeriast «Mineviku mõtlejaid», nimelt J. Ljatkeri «Descartes», B. Mejerovski «Hobbes» ja T. Dulgatši «Denis Diderot». Mõsl avaldas ka esimese köite G. W. F. Hegeli «Religiooni filosoofia» kaksikköitest. Hegeli surimaski pildiga varustatud köite eessõnas «Hegeli religioonifilosoofia» resümeerib teose koostaja ning üldtoimetaja filosoofiadoktor Arseni Gulõga asja lühidalt: «Hegeli religioonifilosoofia kuulub ateismi ajalool.» Raamat ise sisaldab Hegeli varastest tööd «Jeesuse elu», «Kristuse vaimu ja ta saatuse» ja «Süsteemifragmendi aastast 1800», samuti alguse «Loengutest religioonifilosoofia üle». Marksistliku filosoofia kujunemisloole seisukohalt pakub huvi õppevahendiks mõeldud ülevaade «Filosoofia probleemide arendamine F. Engelsi poolt ning kaasaeg» (toim. A. Butakov; *Võššaja Škola*), aga ka akadeemik B. Kedrovi ülevaatlik käsitlus «V. I. Lenin ja Hegeli dialektika (Hegeli dialektika materialistliku töötlemise leninlikest printsiipidest ja viisi-

RINGVAADE

1934

dest)» (*Znanije*). Marksistliku ühiskonnakäsituse ajalugu on lahutamatu seotud vastava revolutsiooniteooriaga, mille ümber käib võitlus tänapäevalgi. Nimetatagu siin kõigepealt ühisteost «Lenini sotsialistliku revolutsiooni teooria ning kaasaeg» (N. Fedossejev jt., *Politizdat*), edasi samuti mitme mehe raamat «Lenini sotsialistliku revolutsiooni teooria kommunismivastaste võltsingute kriitika» (vast. toim. V. Borzunov; Moskva ülikool), siis ka V. Denissovi arvustuslikku uurimust «Vägivalla sotsioloogia. Kaasaegsete kodanlike kontseptsioonide kriitika» (*Politizdat*). Viimaks väärrib märkimist P. Zadirako teos «SFV kodanliku sotsioloogia kriis» (*Võšša Skola*, Kiiev — Odessa).

Edasi vaatleme lähemalt uemat teatriliteratuuri, mis tulnud ligikaudu aasta vältel. Kõigepealt see, mis süvendab ja muudab detaili- ja värvirikkamaks kujutlust meie, mõneti ka välismaa teatroloost. Siin on G. Haitšenko monograafia «XIX sajandi lõpu — XX sajandi alguse vene rahvateater» (*Nauka*), J. Holodovi uurimus «Dramaturg kõigiks aegadeks» (Ülevenemaaline Teatriühing — ÜVTÜ) alapealkirjadega «Ostrovski ning ta aeg» ja «Ostrovski ning meie aeg», edasi osa «Vene nõukogude teater. 1921 — 1926» (vast. toim. A. Trabski) dokumendiseeriast «Nõukogude teater. Dokumente ja materjale. 1917 — 1967» (*Iskusstvo* Leningradi osakond), J. Tubini teos «A. V. Lunatšarski ja nõukogude muusika-teatri kujunemine» (*Muzõka*), T. Surina uurimus «Stanislavski ja Brecht» (*Iskusstvo*), Jelena Finkelšteini monograafia «Nelja kartell» (*Iskusstvo* Leningradi osakond), milles käsitletakse prantsuse teatrirežissuuri (Charles Dulin, Louis Jouvet, Gaston Baty, Georges

Pitoëff) ka maailmasõja vahel. Mitmes uues raamatus jagavad oma mälestusi-mõtisklusi nõukogude teatri suured lavastajad ja näitlejad. Olgu siin nimetatud Jelena Turtšaninova «Laval ja elus» (ÜVTÜ), mis sisaldab kirju, artikleid, kaasaegsete mälestusi, edasi Juri Zavadski «Õpetajad ja õpilased» (*Iskusstvo*), Nikolai Abalkini artikliraamat «Teatrikroonika», D. Moldavski «Majakovskiga teatris ja kinos. Raamat Sergei Jutkevitsist» (mõlemad ÜVTÜ), Mihheil Khvaliašvili «Ooperilavastaja mälestusi» (*Merani*, Tbilisi), Anatoli Efroze «Proov, minu arm» (J. Zavadski järelsõnaga), Mihheil Sadvovski «Näitleja märkmed» (mõlemad *Iskusstvo*), V. Verigina «Mälestusi» (*Iskusstvo* Leningradi osakond), jmt. Paar uut *Iskusstvo* albumit tutvustavad pildis-sõnas mõnd teatrit tervikuna: «Moskva Satiiriteater. 1924 — 1974» (koost. ja toim. M. Linetskaja), «Laste Keskteater» (koost. N. Putintsev), V. Dmitrijevski «Noorte põlvkondade teater» (mõeldud on Leningradi nn. Noorte Vaatajate Teatrit). Teatroolise kõrvale on pakkuda ka teatriteoreetilist, ehkki vähemal määral: G. Bojadžijevi «Teatri hing» (*Molodaja Gvardija*), A. Stromovi «Näitleja tee loovale ümberkehastumisele» (*Prosveštšeniye*), õpikuna mõeldud «Ooperidramaturgia küsimusi» (koost. ja üldtoim. J. Tjulin), V. Koneni «Teater ja sümfoonia. Ooperi osa klassikalise sümfoonia kujunemisel» (mõlemad *Muzõka*), A. Vladimirs-kaja «Opereti tähetunnid» (*Iskusstvo*), G. Dobrovolskaja «Tants. Pantomiim. Ballett» (*Iskusstvo* Leningradi osakond), artikliraamat «Kaasaegse balleti muusika ja koreograafia» (*Muzõka* Leningradi osakond), V. Kozlinski ja E. Freze «Kunstnik ja teater» (*Sovetski Hu-dožnik*).

Toimetuse kolleegium:
 V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja asetäitja), P. KUUSBERG (peatoimetaja), R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Periodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 6. X 1975.
 Trükkimisele antud 4. XI 1975.
 Trükiarv 18 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25+2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,95. Arvestuspognaid 12,81. MB-08577. Tellimise nr. 3035. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
 «Looming» nr. 11, november 1975.

Hind 50 kop.

На эстонском языке.

Орган Союза писателей ЭССР

«Лooming» («Творчество»)
 № 11, ноябрь 1975.

Адрес редакции: 200 001, Tallinn, ул. Харью, 1, тел. 413-65, 407-80, 407-81. Издательство «Периодика», Tallinn, ул. Пикк, 73.

- 1763 A. SIIG
 Luuletusi
- 1767 N. BATURIN
 Naasja
- 1794 A. KAAL
 Luuletusi
- 1798 V. SAAR
 Kivi
 Susi teid söögu
- 1813 A. KAALEP
 Seitse karakterpala motiividel
- 1819 O. REMSUJEV
 Teekond Oxfordi
- 1849 A. ALAVAINU
 Luuletusi
- 1851 V. BEEKMAN
 All põhjas
- 1879 K. SIMONOV
 Sõja erinevad päevad
- 1898 E. UNIVER
 Sügisesed võileivad
- 1906 H. PUKK
 Vähe, väga vähe!
- 1910 L.-M. KASK
 Tõlkimisest
- 1915 N. BASSEL
 Uue klassi kultuurist
- 1922 R. SALURI
 Mäng on tõsine asi
- 1924 V. VILLANDI
 Meelismotiivid uues rakursis
- 1927 A. LÖHMUS
 «Mis» ja «kuidas»?
- 1929 A. OJA
 «...keäki üüveldep elkjät ajalastu»
- 1932 RINGVAADE
 Esikaane siseküljel:
 O. MÄNNI. M. I. Kalinin Revali tehases (Kips)
 Tagakaane siseküljel:
 L. SIIM. Planeerijad (Õli)
 Kleebistel:
 E. OKAS. Pruudi portree (Õli)
 E. OKAS. Margarita Okas (Õli)

Planeerijad (Õli) 1975

LLA SIIM

50 KOP.

78 174